Walter Benjamin

Moskova Günlüğü

metis

Walter Benjamin

Moskova Günlüğü

Walter Benjamin, 1892'de Berlin'de doğdu. İlk edebiyat yazıları *Der Anfang* (Başlangıç) adlı dergide yayımlandı. Üniversitede felsefe öğrenimini sürdürürken "Freie Studenschaft" (Özgür Öğrencilik) adlı öğrenci hareketinde yer aldı. 1917'de yerleştiği İsviçre'de Bern Üniversitesi'nden "Alman Romantizminde Sanat Eleştirisi Kavramı" adlı teziyle doktorasını aldı. Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki yıllarda Bloch, Adorno, Horkheimer ve Brecht' le tanışmasıyla birlikte giderek Marksizme yöneldi. Yakın ilgi duyduğu Yahudi mistisizminin de etkisiyle son derece kendine özgü bir estetik ve eleştiri anlayışı geliştirdi. 1940'ta İspanya-Fransa sınırında Gestapo'ya teslim edileceği olasılığı karşısında intihar etti. Frankfurt Okulu ya da Eleştirel Kuram adıyla tanınan hareketin estetik kuramcılarından biri olarak değerlendirilen Walter Benjamin, 1970'lerden itibaren tüm yapıtlarının birçok dilde yayımlanmasıyla, geniş bir tanınırlık kazandı, sanat ve eleştiri anlayışını derinden etkiledi. Türkçe'de yayımlanmış diğer yapıtları: *Brecht'i Anlamak* (Metis, 1984), *Pariltılar* (Belge, 1990), *Pasajlar* (Yapı Kredi, 1993), *Son Bakışta Aşk* (Metis, 1995), *Tek Yön* (Yapı Kredi, 1999), *Çocuklar, Gençlik ve Eğitim Üzerine* (Dost, 2001), *Fotoğrafın Kısa Tarihçesi* (YGS, 2001) ve *Bin Dokuz Yüzlerin Başında Berlin'de Çocuk Olmak* (Yapı Kredi, 2004).

Metis Yayınları
İpek Sokak 9, 34433 Beyoğlu, İstanbul
Tel: 212 2454696 Faks: 212 2454519
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com

Moskova Günlüğü
Walter Benjamin

Almanca Basımı: Moskauer Tagebuch

© Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1980
© Metis Yayınları, 1999

İlk Basım: Mayıs 2001
İkinci Basım: Mayıs 2006

Die Herausgabe dieses Werkes wurde aus
Mitteln von Inter Nationes, Bonn, gefördert.

Bu eser Inter Nationes'in (Bonn)
katkılarıyla yayımlanmıştır.

Yayıma Hazırlayan: Müge Gürsoy Sökmen
Kapak Tasarımı: Emine Bora
Kapak Fotoğrafı: Moskova Tarih Müzesi

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197-203
Topkapı, İstanbul Tel: 212 5678003

ISBN 975-342-313-6

Walter Benjamin
Moskova Günlüğü

Çeviren:
Cemal Ener

metis

İçindekiler

Sunuş *Orhan Koçak* 7

Önsöz *Gershom Scholem* 21

•

MOSKOVA GÜNLÜĞÜ 27

•

EKLER

Walter Benjamin'in Mektupları
- Gershom Scholem'e 159
- Siegfried Kracauer'e 161

Büyük Sovyet Ansiklopedisi Yayın Kurulu'na Mektup
A. Lunaçarski 162

"Patolojik Kararsız"
Asja Lacis'in Anıları ve Gershom Scholem
Cemal Ener 164

Asja Lacis'in *Meslekten Devrimci* kitabının
Benjamin'le ilgili bölümü 170

•

Editörün ve Çevirmenin Notları 177

Sunuş

Orhan Koçak

BENJAMIN'IN *Moskova Günlüğü*'nde, tam kaynaşmadan birbirine dolanan üç öykü çizgisi seçilir. Biri, Letonyalı Bolşevik tiyatrocu Asja Lacis'e aşkıyla ilgilidir. İkincisi, Benjamin'in kendi siyasal bağlanma serüveninin öyküsüdür. Üçüncüsündeyse devrim sonrası Moskova belirir.

Benjamin, 1924'te, Alman yas oyununu konu alan tezini yazmak için gittiği Capri adasında tanışmıştır Asja Lacis'le. Birkaç ay sonra yazdığı bir mektupta da adını anmadan Lacis'ten söz eder: "Bu konu [komünizm] üzerinde düşünürken vardığım sonuçların büyük kısmının bunu tartıştığım insanlar tarafından şaşırtıcı bir ilgiyle karşılandığını sana yazmıştım sanırım – bu kişiler arasında, Duma ayaklanmasından bu yana Parti'de çalışan, olağanüstü bir komünist kadın da vardı." (Capri'de tartıştığı ve etkilendiği birkaç kişiden biri de Ernst Bloch'tur.) Benjamin bu altı aylık tatil süresince Lacis'le birlikte İtalyan anakarasına da geçecek ve güney İtalya izlenimlerini içeren "Napoli" yazısını onunla birlikte yazacaktır. Ama Scholem'e denemenin "Letonca ve belki Almanca olarak yayımlanacağını" bildirirken bile Lacis'in adını anmaz. Berlin'e dönüp birkaç ay kaldıktan sonra yine uzun bir geziye çıkar: İspanya, İtalya ve sonunda da Lacis'in tiyatrosunun bulunduğu Riga. Bu habersiz ziyaret tam bir hayal kırıklığı olur: Asja Lacis tiyatro çalışmalarına gömülmüştür ve bir "tatil aşkını" canlandırmaya hiç niyeti yoktur. Benjamin 1925 sonunda Berlin'e döner. 1926 sonlarında Lacis'in ağır bir depresyon sonucu Moskova'da sanatoryuma kaldırıldığı haberini alır ve Moskova izlenimlerini yazacağı *Die Kreatur* dergisinden aldığı avansla aralık başlarında Rusya'ya gider.

Lacis'e duyduğu bağlılık, *Günlük*'ten de anlaşılabileceği gibi, tümüyle tek yönlü olmasa bile sonuçsuz kalmaya mahkûmdur. Aslında bir "üçgen" vardır ortada: Üçüncü köşede, dönemin ünlü yönetmen-

lerinden Bernhard Reich durmaktadır (Asja'nın Reich'la yakınlığı Benjamin'le ilişkisinden daha uzun ömürlü olacaktır). Ama huzursuzluğun kaynağı Reich değildir – bu zeki adam, yeni gelene son derece hoşgörülü ve konuksever davranır. Asıl sorun, Lacis'in sertliğidir – "onu Hedda Gabler rolünde fazlasıyla inandırıcı kılabilecek o kötücül keskinlik." 16 Aralık tarihli notta da "Günlüğümü tutuyor ve Asja'nın artık geleceğini sanmıyordum," diye yazıyor, "O sırada kapıyı çaldı. İçeriye girdiğinde, onu öpmek istedim. Girişimim, çoğu zaman olduğu gibi bu kez de başarısızlıkla sonuçlandı." Benjamin, Lacis'in başkalarına, bu arada Reich'a da haşin davrandığını kaydeder – herhangi bir sevinç belirtisi göstermeden, hatta kendine de bir suç payı çıkararak:

Akşam üzeri Asja'yla birlikteydim. Ona pasta getirmeye gittim. Çıkarken kapıda durduğumda, Reich'ın tuhaf davranışı dikkatimi çekti; "Adieu" diye seslenişime kulak vermedi. Bunu keyifsizliğine verdim. Zira Reich daha önce birkaç dakikalığına odayı terk ettiğinde, Asja'ya onun pasta getirmeye gitmiş olabileceğini söylemiştim ve Reich geri döndüğünde Asja hayal kırıklığına uğramıştı. Birkaç dakika sonra pastalarla geri döndüğümde, Reich yatakta yatıyordu. Bir kalp spazmı geçirmişti. Asja çok telaşlıydı. Reich'ın bu hastalığında Asja'nın, tıpkı eskiden Dora hastalandığında benim davrandığım gibi davranması dikkatimi çekti. Lanetler okuyor, düşüncesizce, kışkırtıcı bir tavırla yardım etmeye çabalıyor ve ötekinin hastalanmakla ne büyük haksızlık yaptığını göstermek isteyen biri gibi davranıyordu. Reich yavaş yavaş toparlandı. Ama bu olayın sonunda Meyerhold Tiyatrosu'na yalnız gitmek zorunda kaldım. Daha sonra Asja, Reich'ı benim odama getirdi. Reich benim yatağımda yattı, ben de Asja'nın benim için hazırladığı kanepenin üzerinde uyudum.

Benjamin'in Lacis ve Reich'la geçirdiği bu yedi haftanın büsbütün sevinçsiz bir dönem olduğu da söylenemez. Cazibesini anlık niteliğinden, tamamlanmamışlığından, deyim yerindeyse mayhoşluğundan alan bir sevinç olmalıydı bu: "Reich, sabah Asja'yla yürüyüşe çıktı. Sonra bana geldiler – henüz giyinmemi bitirmemiştim. Asja yatağa oturdu. Bavulumu boşaltıp düzenlemesi bana büyük sevinç verdi; bu arada hoşuna giden birkaç kravatı da kendine sakladı. – Öğleyin Reich'la birlikte mahzen lokantasında. Issız sanatoryumda geçen öğle üzeri boğucuydu. Asja'yla yine 'siz' ve 'sen' arasında durmaksızın gidip geliyoruz."

Lacis'e duyduğu sevgi, Benjamin'in insanlarla, eşya ve doğayla ilişkisine de bir ışık düşürür. Bir "nesne aşkı" olmaktan epeyce uzaktır bu: Sevdiği kişiyi ne pahasına olursa olsun "sahip olunacak" bir

arzu nesnesi olarak görmek, *sadece* böyle görmek, elinden gelmez. Günlüğü okuyanlar, Benjamin'in Moskova sokaklarına ikinci, hatta üçüncü bir çift gözle baktığını sezeceklerdir: Asja'nın ve onun yakınlarının –kızı Daga'nın ve Reich'ın– bakışını da üstlenmiş gibidir. "Empati" terimi burada yetersiz kalır: Sözcüğün vurgulu anlamıyla bir *özdeşleşmedir* Benjamin'in tavrı. Ona yakın olmak kadar, hatta daha çok, *onun gibi* olmak, *onun aracılığıyla* olmak da istiyordur. – Terime buradaki anlamını veren Freud'a göre, çocuk ilk özdeşleştiği kişiler olan anne-babayla ilişkisinde onların "süper-egolarıyla", başka bir deyişle vicdanları, huzursuzlukları, suçlulukları ve saldırganlıklarıyla özdeşleşir. Benjamin'deki bu "saldırganla özdeşleşme" eğilimini Adorno sezmişti. "Mektup Yazarı Olarak Benjamin" başlıklı denemesinde şöyle diyor: "Daktilonun çoktan hükmünü ilan etmiş olduğu bir dönemde mektuplarını hep elle yazması anlamlıdır; mekanik gereçlerden dehşete kapıldığı kadar, yazı yazmanın fiziksel yanından da zevk alıyordu: düşünsel tarihinin büyük kısmı gibi, mekanik çoğaltım çağında sanat yapıtı konulu monografisi de bu bakımdan saldırganla bir özdeşleşmeydi."

Benjamin Asja'yla 1929-30 yıllarında Berlin'de bir kez daha birlikte olacaktır: Gershom Scholem, görgü tanıklarına dayanarak, "bu çiftin durmadan kavga ettiğini" belirtiyor.

Moskova'daki yedi hafta Benjamin'in siyasal tavrını etkilemiş miydi? Lacis ve Reich'ın kendi çevreleriyle sürdürdükleri ateşli tartışmaları izleyebilecek kadar Rusça bilmiyordu. Ancak, Reich ve Lacis'in ona Komünist Partisi'ne katılarak siyasal tavrını kesinleştirmeyi tavsiye ettikleri anlaşılıyor. 2 Ocak:

> Öğleden sonra Asja'nın odasında, Reich'ın da kısmen katıldığı sonu gelmez bir siyasi tartışmanın ortasına düştüm... Konu, yine Parti içindeki muhalefetti... Ama tartışmanın etrafında döndüğü bu meseleyi, ancak aşağıda Reich'la bir sigara içerken öğrenebildim... Bir kenarda unutulmama neden olan bu beş kişi arasındaki Rusça konuşma beni bir kez daha bunaltmış ve yormuştu... Bunu odamda, partisi ve mesleği olmayan serbest bir yazar olarak benim konumum üzerine uzun bir konuşma izledi. Reich'ın bana söyledikleri doğruydu; benim savunduğum tavrı benimseyen herhangi birine ben de aynı şekilde karşılık verirdim. Ve bunu açık yüreklilikle Reich'a da itiraf ettim.

Benjamin, 8 Ocak tarihli notta, "beni Alman Komünist Partisi'ne katılmaktan alıkoyan şey yalnızca dışsal kaygılarım," diye yazar. Bu

"dışsal kaygı", partinin ona düşünsel çalışma için "sağlam bir çatı" sağlayıp sağlayamayacağıyla ilgilidir. Ama daha derin bir iç hesaplaşmanın da sürüp gittiği görülebilir. 9 Ocak:

Değerlendirmeye devam: Parti'ye girmeli mi? Tartışmasız yararları: sağlam bir konum, zımni bile olsa bir vekillik. Buna karşılık: Proletaryanın hâkim olduğu bir devlette komünist olmak, kişisel özgürlüğün tümüyle feda edilmesi anlamına geliyor. İnsan, kendi hayatını örgütleme görevini, deyim yerindeyse, Parti'ye terk ediyor. Oysa proletaryanın ezildiği yerde, bunun anlamı, er ya da geç gerçekleşebilecek tüm sonuçlarını da göze alarak ezilen sınıfın saflarına katılmaktır. Öncülük konumunun baştan çıkarıcı cazibesi – eğer aynı konumda, eylemleriyle size her fırsatta bu konumun şüpheli yanlarını gösteren meslektaşlarınız da olmasa... Somut olarak benim gelecekteki çalışmalarımın, özellikle de biçimsel ve metafizik temelleriyle hesabı verilebilir mi?

Benjamin bu hesaplaşmayı bir kararsızlık noktasında tutmaya karar vermiş gibidir: "Seyahatlerime devam ettiğim sürece, Parti'ye girmem söz konusu bile olamaz tabii." Ama tartışmanın hep sürüp gittiğini yine kendi yazı ve mektuplarından anlayabiliyoruz. Fransız Komünist Partisi'nin yayın organı *L'Humanité* için tasarladığı bir yazı dizisinin Giriş Notları'nda (1 Mayıs 1927) şöyle diyor:

Şu anda otuz ile kırk yaşları arasında olan kuşağa mensubum. Bu kuşağın aydınları, muhtemelen çok uzun bir süre boyunca, tümüyle siyaset dışı bir eğitim almış son aydın grubu olarak kalacaktır... Alman Sosyal Demokrasisinin küçük burjuva, kariyerist ruhu tarafından yenilgiye uğratılan 1918 devriminin, bu kuşağı radikalleştirmekte savaştan da önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Almanya'da bağımsız yazar konumu gittikçe tartışma konusu olmaktadır ve yazarın ister bilinçli ister bilinçsiz biçimde bir sınıfın hizmetinde çalıştığı ve vekaletini bir sınıftan aldığı yavaş yavaş kavranmaktadır. Aydının varoluşunun ekonomik temelinin gün geçtikçe daha daralması da bu kavrayışı hızlandırmıştır... Bu koşullarda, Alman aydınlarının Rusya'ya sempatisi de soyut bir dostluk duygusunun ötesindedir; kendi maddi çıkarları yön vermektedir bu sempatiye. Şunu bilmek istiyorlardır: Aydınlar, patronlarının proletarya olduğu bir devlette nasıl bir konumda olacaklardır?... Burjuva toplumunda aydının kaderini kuşatan kriz duygusunun etkisiyle Ernst Toller, Arthur Holitscher ve Leo Matthias gibi yazarlar ve Bernhard Reich gibi tiyatro yönetmenleri Rusya'yı incelemişler ve Rus meslektaşlarıyla temas kurmuşlardır. Ben de aynı ruhla bu yıl Moskova'ya gittim ve orada iki ay yaşadım. Ömrümde ilk kez, sadece yazar olduğum için bazı maddi ve idari imtiyazlar tattığım bir şehirde buldum kendimi. (Bir yazarın otellerde indirimli fiyat ödediği başka bir şehir bilmiyorum – çünkü bütün oteller Sovyetler tarafından işletilmektedir orada.) Bunu izleyecek parçalar,

oradayken düzenli olarak tuttuğum bir günlükten alınmıştır. Bu yazılarda, onu ancak bir kez de kar ve buz altında gördüğünüzde anlayabileceğiniz proleter Moskova'nın imgesini iletmeye çalıştım.

Bu imge, *Günlük*'te kişisel serüvenlerin arasından görünür, Martin Buber'in *Die Kreatur* dergisinde yayımlanan "Moskova" (1927) yazısındaysa daha "nesnel" bir biçim içinde belirginleşir. Ama bu nesnellik de bir öznel tavrın egemenliği altındadır.

Moskova'ya giden kişi, diye yazar Benjamin *Die Kreatur*'daki makalesinde, Moskova'nın kendisinden önce, Moskova aracılığıyla Berlin'i görmeyi öğrenir. Örneğin Berlin sokaklarında kir olmadığını ama kar da olmadığını ilk kez görmeye başlar. Bu, bir bütün olarak düşünsel durum için de geçerlidir: "İnsan Rusya'yı ne kadar az tanıyor olursa olsun, öğrendiği şey, Avrupa'yı Rusya'da olup bitenlerin bilinçli bilgisiyle gözlemek ve yargılamaktır... Bu, benimseyeceği duruş noktasını seçmeye de zorlar insanı. Doğru bir kavrayışın tek gerçek güvencesi, gelmeden önce tavrınızı seçmiş olmaktır. Görmek için önce karar vermiş olmak gerekir – her yerden de çok Rusya'da geçerlidir bu." Benjamin'in, Carl Schmitt gibi muhafazakâr siyaset kuramcılarının "karar" kavramına çok yaklaştığı bir nokta. Peki ya gördükleri?

Sokaklar. Çarşı. Seyyar satıcılar. En çok da oyuncakçılar. "Moskova" yazısından: "Göz, kulaktan çok daha meşgul. Renkler, beyaz zemine karşı, bütün marifetlerini döküyorlar ortaya. En ufak renkli paçavra bile alev alev. Karların üzerinde resimli kitaplar serilmiş; Çinliler, ustalıkla yapılmış kâğıttan yelpazeler satıyorlar, daha sıkça da egzotik dip balıkları biçiminde uçurtmalar. Sepetlerine tahtadan oyuncaklar ve arabalar doldurmuş adamlar var... Bütün bu tahta oyuncaklar, Almanya'dakinden daha basit ve daha sağlam bir biçimde yapılmışlar; köylü kökleri açıkça görülebiliyor... Burada Güney'i [İtalya'yı – O. K.] anımsatan bir şey daha var. Sokak ticaretinin akıl almaz çeşitliliği. Ayakkabı boyası ve yazı malzemeleri, mendiller, oyuncak bebek kayakları, salıncaklar, kadın çamaşırları, doldurulmuş kuşlar, elbise askıları – bütün bunlar sokakta apaçık dizilmiş, sanki sıfırın altında yirmi beş derece değil de sıcak bir Napoli yazıymış gibi. Uzun bir süre, önünde harflerle dolu bir tabla bulunan bir adamın ne yaptığını anlamaya çalışıp durmuştum. Onda bir falcı görmek istiyordum. Sonunda onu iş üstünde gördüm: Harflerinden ikisini sattığını ve müşterisinin galoşlarına birer baş harf gibi iliştirdiği-

ni gördüm. Sonra üç bölmeli geniş tezgâhlar: Fıstık, fındık ve *semiçki* (ayçiçeği çekirdekleri ki Moskova Sovyeti bunların kamuya açık alanlarda yenmesini yasaklamış)... Ama bütün bunlar sessizce olup bitiyor; satıcılar, Güney'dekiler gibi bağırıp çağırmıyorlar burada. Gelip geçenlere fısıltıyla olmasa bile ölçülü sözlerle sesleniyorlar; dilencilerin ezikliğinden bir şeyler var bu seslenişlerde."

Dilenciler. "Dilencilik, düşkünlerdeki ısrarcılığın hâlâ bir hayatiyet kalıntısını ele verdiği Güney'deki kadar saldırgan değil burada," diyor *Günlük*'te. "Ölüm döşeğindekilerin kurduğu bir girişim... Birinin sadaka verdiği pek az görülüyor. Dilencilik en güçlü dayanağını yitirmiş burada: Para çantalarının ağzını acıma duygusundan çok daha fazla açan toplumsal vicdan azabını."

Sonra, çocuklar. Lacis'in kızı Daga dolayısıyla daha da ilgi duyduğu çocuk yaşamı. Alman okur için yazılmış "Moskova" makalesinden uzunca bir pasaj:

Herhangi bir proleter semtinin sokak sahnesinde çocuklar önemlidir. Burada başka semtlerden daha kalabalıktırlar ve daha amaçlı, daha yoğun bir devinim içindedirler... Onların içinde bile bir Komünist hiyerarşi var. En üstteki "Komsomoltsi", yaşları en büyük çocuklardan oluşuyor. Her şehirde kulüpleri var bunların ve gerçekten Parti'nin gelecek kuşağı olarak eğitiliyorlar. Daha küçük çocuklar, altı yaşına bastıklarında "Öncü" adını alıyorlar; bunlar da kulüplerde örgütlenmişler ve gururlu bir seçkinlik işareti olarak kırmızı boyunbağı takıyorlar. Küçük bebeklereyse bir Lenin resmine işaret edebildikleri andan itibaren "Ekimciler" ya da "Kurtlar" adı veriliyor. Ama bugün bile, kimsesiz, anlatılmaz ölçüde kederli savaş yetimlerine de rastlanıyor sokaklarda. Gündüzleri çoğu zaman bir başlarına dolaşıyorlar, her biri kendi savaş yolu üzerinde. Ama akşam indiğinde sinemaların göz alıcı cepheleri önünde bir araya gelerek çeteler oluşturuyorlar; yabancılara, geceleyin eve yalnız dönerken onlardan sakınmaları öğütleniyor. Eğitimcinin bu tamamiyle vahşi, güvensiz ve küskün insanları anlamasının tek yolu, kendisinin de sokağa çıkmasıydı. Her Moskova semtinde yıllardan beri çocuk merkezleri var. Çoğu zaman sadece bir yardımcısı olan bir kadın görevli tarafından yönetiliyor bunlar. Yöneticinin görevi, bölgesinin çocuklarıyla şu ya da bu şekilde temas kurmak. Yemek dağıtılıyor, oyunlar oynanıyor. İlk başta, yirmi-otuz çocuk geliyor merkeze; ama eğitmen işini gereğince yaparsa bir iki hafta içinde yüzlerce çocuk da gelebilir. Söylemek bile fazla, geleneksel pedagojik yöntemlerin bu çocuklar üzerinde pek bir etkisi olmamış. Onlara erişmek, sesini duyurmak isteyen kişi, olabildiğince doğrudan ve açık biçimde sokağın kendi deyimleriyle, kendi sloganlarıyla ilişki kurmak zorunda... Ama dikkatli bir gözlemci, henüz aşılmış olmaktan çok uzak bütün bu çocuk sefaleti imgelerinin içinden bir şeyi fark edecektir: Çocukların özgür tavırla-

rının nasıl da proletaryanın özgürleşmiş gururuna denk düştüğünü. Moskova müzelerine yapılacak bir ziyarette, çocukların ve işçilerin, tek başlarına ya da gruplar halinde, bazen de bir rehberin çevresinde, bu odalarda nasıl da rahat tavırlarla dolaştıklarını görmek kadar tatlı bir sürpriz olamaz. Bizim müzelerimizde kendilerini öteki ziyaretçilere gösterme cesaretini bulabilen birkaç proleterin çaresizliğinden eser yok burada. Rusya'da proletarya gerçekten burjuva kültürünü kendi eline almaya başlamıştır, oysa bizim ülkemizde benzer durumlarda ancak bir soygun planlıyormuş gibi görünürler.

Sovyetlerdeki kültür politikası, özel anların ve sokak sahnelerinin dışında en geniş yer kaplayan konudur *Günlük*'te. Benjamin'in avangard sanat anlayışıyla popüler kültür arasında sentezler ve alışverişler tasarlama çabasının bazı ilk belirtileri bu satırlarda izlenebilir. Meyerhold'un bir sahnelemesi için, "Konstrüktivist bir anlayışla kurulmuş sahnenin işlevini ilk kez açık biçimde kavradım," diye yazacaktır 23 Aralık'ta, "bu nokta, Tayrov'un Berlin'deki oyununda bile bu denli açıklık kazanmamıştı benim için." Öte yandan, eğitimi yaygınlaştırma ve "burjuva kültürünü ele geçirme" çabasının ürünü olarak beliren bayat bir klasisizme tepkisini de açığa vurur: "Reich, *Oresteia*'yı izlemek istiyordu... Daha salona girerken parfüm kokuları çarptı burnuma... Oyun, genelde adamakıllı örümceklenmiş bir saray tiyatrosu tarzında sahnelenmişti. Yönetmen en temel mesleki beceriden olduğu gibi, Aiskhylos sahnelemek için mutlaka gereken en temel bilgi birikiminden de yoksundu. Rengi atmış bir salon Helenizmi, fukara imgelemini tümüyle doyurmuş gibiydi. Neredeyse aralıksız müzik çalıyordu; bu arada da bol bol Wagner." (25 Aralık) Buna karşılık, toplum yaşamında sürekliliğini yitirmemiş eski popüler kültür ürünlerinin eğitsel *ve* estetik değerini vurgulayacaktır: "Bu müzedeki resimlerin yarısı, gündelik hayattan anlar tasvir eden Rus eserlerinden oluşuyor; müzenin kurucusu 1830'lara doğru başlamış resim toplamaya... Öyküler anlatan resimlerle dolu şu duvarlar, çeşitli zümrelerin hayatlarından sahneler, bu galeriyi büyük bir resimli kitaba dönüştürüyor... Proletarya burada kendi tarihinden sahneler buluyor: 'Yoksul Mürebbiye Zengin Tüccarın Konağına Geliyor', 'Jandarmalar Tarafından Faka Bastırılan Bir Suikastçı'; ve buna benzer sahnelerin tümüyle burjuva resminin ruhuyla verilmiş olması, onları proletaryanın gözünde alçaltmak şöyle dursun, çok daha anlaşılır kılıyor. Sanat eğitiminin 'başyapıtların' izlenmesiyle geliştiğini düşünmek (Proust'un da pek güzel gösterdiği gibi) pek o kadar doğru değildir. Tersine, kendini eğitmekte olan çocuk ya da proleter, haklı olarak, ken-

di başyapıtlarını koleksiyoncularınkinden bambaşka ölçütlerle tespit eder. Böyle resimlerin, onun gözünde çok geçici ama sağlam bir değeri vardır ve en katı sanatsal ölçüt, ancak onun kendisiyle, sınıfıyla ve işiyle doğrudan bağlantılı bir sanat karşısında geçerlilik kazanır." (12 Ocak)

Her şeye karşın, Benjamin'in Sovyet kültür politikasına bazı ciddi itirazlar yönelttiğini de eklemek gerekir. Öncelikle, burjuva kültür değerlerini dolaysızca ve eleştirisizce sahiplenmek, bunların tarihsel niteliğini, bir geçmişleri ve bir de gelecekleri olduğunu unutmak demektir ve bu da bir çarpılmayı beraberinde getirecektir. 30 Aralık tarihli kayıt, bu tartışma açısından önemlidir: "Son bir yüzyıldır burjuvazinin elinde şekillendiği haliyle, bu değerler, son kertede [kazanmış] oldukları önemi yitirmeksizin sahiplenilemez. Bu değerler, tıpkı değerli cam gibi, paketlenmeden sağlam kalamayacakları uzun bir nakliyat sürecinden geçmek zorundadır. Oysa paketlemek görünmez kılmak demektir ve bu da, bu değerlerin Parti tarafından resmen desteklenen popülerleştirilme sürecine" ters düşecektir. Ve "şu sıralarda Sovyet Rusya'da görülen şey, bu değerlerin tam da emperyalizme borçlu oldukları o çarpıtılmış, umutsuz halleriyle popülerleştirilmesidir." On dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru, Avrupa'nın kültürel "mirası", eleştirelliğinden arındırılıp mutlaklaştırılmış ve ebedileştirilmiştir ve şimdi Sovyetlerde yapılan da buna çok benzemektedir. Bu noktada, siyasal boyutları olan bir cehalet de işin içine karışır; aynı kayıtta, bir Sovyet romancısının Shakespeare için "matbaanın icadından önce yaşamış" dediğini aktarır Benjamin. "Moskova" makalesinde şöyle yazacaktır:

Rusya'nın, Batı'daki kültürel koşullar hakkında, karşı çıkmak ve üzerinde tartışmaktan bir fayda sağlanacak ölçüde canlı bir kavrayış sahibi olduğu tek yer Amerika galiba. Buna karşılık, kültürel yakınlaşma da (en somut ekonomik ve politik dayanışma temelinden yoksun kaldığında) sadece emperyalizmin barışçı türünün çıkarınadır, sadece dedikoducu işgüzarlara fayda sağlamaktadır ve Rusya için bir restorasyon belirtisidir. Ülkeyi Batı'dan tecrit eden, sınırlar ve sansürden çok, Avrupa'yla her türlü karşılaştırmanın ötesinde bir varoluşun yoğunluğudur. Daha kesin bir deyişle: dış dünya ile temas Parti aracılığıyla yürümektedir ve öncelikle siyasal sorunlarla ilgilidir. Eski burjuvazi imha edilmiştir; yenisiyse gerek maddi gerek zihinsel açıdan dış ilişkiler kurabilecek durumda değildir... Avrupa'da edebiyatçıların –itiraf etmeli ki ancak son iki yüz yıldır– sanata yabancı saydıkları ve tartışılmaya

değmez buldukları tezler ve dogmalar, yeni Rusya'da edebi eleştiri ve üretim için belirleyici önemdedir. Mesajın ve konunun asıl önemli öğeler olduğu savunulmaktadır. Biçimsel tartışmaların İç Savaş döneminde hâlâ önemli bir rolü vardı. Şimdi bu tartışmalar kesilmiştir. Bugün resmi doktrine göre, bir yapıtın tavrının devrimci mi yoksa karşıdevrimci mi olduğunu belirleyen şey, biçim değil konudur. Bu tür doktrinler, tıpkı ekonominin maddi planda yaptığı gibi, yazarın dayandığı temeli dönüşsüz biçimde tasfiye etmektedir.

Benjamin, *Büyük Sovyet Ansiklopedisi* için ondan istenen "Goethe" maddesinin aldığı tepkiyi değerlendirirken de "resmi doktrinle" kendi düşünüş tarzı arasındaki uçurumu sezdirir (22 Aralık):

Öğle üzeri Reich'la birlikte *Ansiklopedi* bürosuna yaptığımız ziyaret sırasında... yazı masasının ardında, Reich'ın niteliklerimden övgüyle söz ederek beni tanıştırdığı, son derece iyi niyetli bir genç adam oturuyordu. "Goethe" makalemin şemasını ona anlatmaya başladığımda, entelektüel güvensizliği derhal ortaya çıktı. Bu taslaktaki bazı noktalar onu ürkütüyordu ve sonunda, sosyolojik açıdan desteklenmiş bir hayat hikâyesi istemeye vardırdı işi. Ancak temelde bir şairin hayatı değil, yalnızca tarihsel etkileri materyalist bir açıdan tasvir edilebilir. Zira böylesi bir varoluş, hatta bir sanatçının salt zamanıyla sınırlandırılmış eserleri, eğer daha sonraki etkilerinden soyutlanırsa, kesinlikle maddeci bir analizin nesnesi olamaz. Herhalde burada karşımıza çıkan şey, Buharin'in *Tarihsel Materyalizme Giriş* kitabının tümüyle idealist, metafizik sorularını karakterize eden o yöntemsiz evrenselcilik ve dolayımsızlıktır.

Burada György Lukács'ın Benjamin üzerindeki etkisinden de söz edilebilir. Lukács'ın Buharin'in kitabına yönelttiği eleştiri, 1925'te *Archiv für die Gescihte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung* (Sosyalizmin ve İşçi Hareketinin Tarihi İçin Arşiv) dergisinde çıkmıştı. Lukács, Buharin'in bu kitapta "Marx'ın çok yerinde bir deyimle burjuva materyalizmi adını verdiği şeye, töhmet altında kalacak ölçüde yakın" olduğunu öne sürüyor ve diyalektik materyalizmi bir doğal bilim modeline göre kurma çabasının yanlışlığını vurguluyordu: Buharin, "doğal bilimlerin ve bunların yöntemlerinin tarihsel-materyalist bir eleştirisini yapmak, yani onları kapitalist gelişmenin ürünleri olarak açığa çıkarmak yerine, bu yöntemleri hiç duraksamadan, eleştirel olmayan, tarihsel olmayan ve diyalektik olmayan bir biçimde toplumun incelenmesine uygulamak[taydı]." .

Benjamin'in "Goethe" yazısına Sovyet Eğitim Bakanı Lunaçarski'nin tepkisi de (bkz. bu kitabın sonundaki "Ekler" bölümü) bu çizgidedir. Benjamin'i Goethe'nin Sovyet "kültür panteonundaki yerini" irdelemediği ve bir "sonuca varmadığı" için eleştiren Lunaçarski'nin

en çok tepkisini çeken ifade şuydu: "Alman devrimciler Aydınlanmacı, Alman Aydınlanmacılarsa devrimci değillerdi." Bu ifadenin yer aldığı pasaj şöyledir:

Goethe ve çevresi [Klinger, Voss, Schiller, Lenz, Stolberg'ler vb.] Almanya'yı ideoloji aracılığıyla "yenilemek" üzere birlikte çalışıyorlardı. Ama Alman devrimci hareketinin ölümcül zaafı, burjuva özgürleşiminin kökensel programı olan Aydınlanma'yı bir türlü kabul edememesiydi. Burjuva kitleler, "Aydınlanmışlar", kendi öncülerinden bir uçurumla ayrılmışlardı. Alman devrimciler Aydınlanmacı, Alman Aydınlanmacılarsa devrimci değillerdi. İlk grubun düşünceleri, devrim, dil ve toplum üzerinde odaklanmıştı; ikincisinin düşünceleri de akıl teorisi ve devlet üzerinde. Goethe sonradan iki hareketin de olumsuz tarafını üstlendi: Aydınlanma'nın yanında, şiddete dayalı değişime karşı çıktı; Sturm und Drang'la [Fırtına ve Gerilim; 18. yüzyıl sonu Alman Romantik akımı] birlikte de devlete karşı direnç gösterdi. Alman burjuvazisi içindeki bu bölünme, onun Batı ile ideolojik temas kuramayışını da açıklar... Fransız materyalizminin o ünlü manifestosu (Holbach'ın Doğa Sistemi ki Fransız devriminin soğuk rüzgârını daha o zamandan hissettiren bir kitaptır) üzerine Goethe'nin söyledikleri bu bağlamda anlamlıdır: "O kadar gri, o kadar cansız ki", bir hortlak görmüş gibi olmuştur Goethe. "Tatsız, yavan – hayatiyet kaybının ta kendisi". Bu "ateist kasvet" Goethe'nin kendini bir oyuk gibi boş hissetmesine yol açmıştır... Alman burjuvazisinin bölünmüş doğası, Goethe'nin *Götz von Berlichingen* oyununda da dramatik anlatımını bulur. Realpolitik'in kaba bir ifadesine dönüşmüş bir akıl ilkesinin temsilcisi olarak şehirler ve saraylar, hayalgücünden yoksun Aydınlanmacıların yerindedir; onların karşısındaysa, ayaklanmış köylülüğün önderi [Götz] tarafından temsil edilen Sturm und Drang vardır. Yapıtın tarihsel arka planı olan Alman Köylü Savaşları, Goethe'nin gerçek bir devrimci angajmanı olduğu izlenimini verebilir kolayca. Ama bu yanlış olur, çünkü daha derinde Götz'ün isyanının dışavurduğu şey, eski senyör sınıfının –prenslerin iktidarına teslim olma sürecindeki İmparatorluk Şövalyelerinin– şikâyetleridir. Götz önce kendisi için savaşır ve ölür, sonra sınıfı için. Oyunun merkezi düşüncesi, devrim değil sebattır... Bu yapıtta, Goethe için giderek tipikleşecek bir sürecin ilk örneğini görürüz: bir dram yazarı olarak, ilkin devrimci izleklerin ayartısına kaptırır kendini ve hemen ardından bunları saptırır ya da fragmanlar halinde bırakıp gider.

Sovyet kültür sorumlularının karşı çıktığı şey, Benjamin'in Goethe'yi "büyük şahsiyetler müzesine" (*panteon*) kaldırarak mutlaklaştırma ve ebedileştirmeyi reddetmesi kadar, Sovyet Marksizminin doğrusal ilerleme şemasını çelen düşünceler ileri sürmesidir. Buna göre, burjuvazi, Aydınlanma ve Fransız devrimi döneminde toptan devrimcidir, sonra toptan gericileşmiştir. Lunaçarski, red yazısında, Lessing'in bir Aydınlanmacı olduğunu vurguluyor. Şu var ki Lessing

on sekizinci yüzyıl Alman düşüncesinde Kant'la birlikte *birkaç* Aydınlanmacıdan biriydi ve tıpkı Kant gibi o da devrimi değil, aklı ve eğitimi savunuyordu (Fransa ve belki İskoçya dışında tutarlı bir Aydınlanma düşüncesinin gelişip gelişmediği ayrı bir sorudur). "Devrimci döneminde" olan bir sınıfın kendi içinde hem çıkarlar hem de düşünsel eğilimler açısından bölünmüş olabileceği düşüncesi, *Büyük Sovyet Ansiklopedisi* sorumlularına sempatik gelmemiş olmalıdır. Öte yandan "burjuvazinin devrimci döneminin" mutlaklaştırılması, Sovyet Marksizmine, Batı'nın şimdisinden gelebilecek herşeyi karşıdevrimci ilan etmek için bir düşünsel dayanak da sağlıyordu. Oysa Benjamin'in yaklaşımı bunun tam tersiydi: Burjuva kültürü geçmişte yekpare biçimde devrimci olamamışsa eğer, şimdi de yekpare biçimde karşıdevrimci olmayabilirdi: Geçmişte Goethe'nin yapıtında çözülmeden, bir "sonuca vardırılmadan" kalmış olan bazı çelişki ve gerilimler, şimdi bir Proust'un ya da bir Thomas Mann'ın yapıtında ters dönmüş biçimde yeniden ortaya çıkmakta ve onları "kendi" sınıfsal kamplarının dışına sürüklemekteydi. – Sonuçta Benjamin'in makalesi yayımlanmadı.

Benjamin'in Moskova'ya geldiği 1927 yılı başlarında, Bolşevik Partisi içinde 4-5 yıldır süregiden çatışma yeni bir evreye ulaşmıştı. "Moskova" makalesinde Benjamin'in Sovyetlerdeki siyasal yaşamla ilgili gözlemleri, bu mücadelenin toplumsal çerçevesi hakkında da bir fikir verir.

Kapitalizmde para ve iktidar birbiriyle ölçülebilen nitelikler haline gelmiştir. Belli bir miktar para, özgül bir iktidara dönüştürülebilir... Sovyet devleti, parayla iktidar arasındaki bu bağı koparmıştır. İktidarı Parti'ye tahsis etmekte, parayı da NEP adamına [1922'den sonra devlet kontrolü altında özel ticaret ve üretime imkân tanıyan Yeni Ekonomik Politika (NEP) döneminde ortaya çıkan yeni orta sınıf] bırakmaktadır. Herhangi bir Parti görevlisinin, hatta en yükseğinin bile gözlerinde, bir kenara bir şeyler koymak, sırf "çoluk çocuk için" bile olsa "geleceği" güvence altına almak, pek düşünülecek bir şey değildir. Komünist Partisi, kendi üyelerine sadece asgari geçim düzeyini garanti eder – ve bunu da fiiliyatta yapar, yoksa herhangi bir yükümlülüğü olduğu için değil... Ama yöneticilerin gücü, sahip oldukları mülklerle özdeş değildir. Rusya bugün sadece sınıflı bir toplum değil, aynı zamanda bir kast toplumudur. Bunun anlamı şudur: Herhangi bir yurttaşın toplumsal konumunu belirleyen, varoluşunun görülür dış özellikleri değil, sadece Parti'yle olan ilişkisidir. Bu, Parti'ye doğrudan bağlı olmayanlar için de geçerlidir. Onlar da

ancak rejime açıkça karşı çıkmadıkları sürece iş bulabilirler... Dışarda yaşayan biri, burada NEP adamının maruz kaldığı korkunç toplumsal aşağılanmayı anlayamaz. İnsanlar arasındaki –üstelik sadece birbirine yabancı olanlar arasında da değil– suskunluk, o güvensiz, konuşmaktan çekinen tavır başka türlü açıklanamaz. Burada rasgele tanıştığınız birine önemsiz bir film ya da oyun hakkında fikrini sorduğunuzda şu türden kalıp cümleler bekleyebilirsiniz: "Biz burada deriz ki..." ya da "Burada yaygın olan kanıya göre..." Bir yargının daha uzak tanıdıklara bildirilmesi için önce defalarca tartılması gerekir. Çünkü Parti her an *Pravda*'da çizgisini değiştirebilir ve hiç kimse de tekzip edilmeyi sevmez... Sınıf iktidarı, karşı sınıfı tanımlamak için kullanılan simgeler benimsemiştir. Caz, en popüleridir bunların. Rusya'da insanların caz dinlemekten hoşlanması şaşırtıcı değildir. Ama caz müziğiyle dans etmek yasaktır. Tıpkı parlak renkli, zehirli bir sürüngen gibi cam kafesin içinde tutulmakta ve böylece revülerde cazip bir görüntü oluşturmaktadır. Ama her zaman "burjuvanın" simgesidir. Propaganda amacıyla, burjuva tipinin grotesk bir imgesinin kurulmasına hizmet eden kaba sahne dekorlarından biridir. Gerçekte ortaya çıkan imge çoğu zaman sadece gülünçtür çünkü düşmanın disiplin ve becerisini gözden kaçırmaktadır. Burjuvaya ilişkin bu çarpık görüşte milliyetçi bir öğe de vardır. Rusya Çar'ın mülküydü. Ama insanlar, bir gecede onun son derece zengin mirasçısı oluverdiler. Şimdi kendi insani ve coğrafi servetlerinin muazzam bir envanterini çıkarmakla meşguller. Ve bu işi hayal edilemeyecek ölçüde güç işler başarmış olmanın bilinciyle üstlenmişler, dünyanın yarısının düşmanlığına karşı yeni iktidar sistemini kurabilmiş olmanın bilinciyle. Bu ulusal başarıya hayranlıkta bütün Ruslar birleşmiştir. Buradaki yaşamı bu kadar içerikle yüklü kılan da iktidar yapısının bu ters dönüşüdür. Toprağı kazarak altın arayanların yaşamı kadar kendi içinde bütünlüklü ve olaylarla dolu, onun kadar yoksul ve aynı anda vaatlerle dolu bir yaşamdır bu. İnsanlar sabahtan akşama kadar iktidar kazısı yapmaktadırlar. Burada bir ay içinde kişinin karşısına çıkan sayısız imkân kombinasyonlarının yanında, bizim önde gelen şahsiyetlerimizin kombinasyonları çok sönük kalır. Evet, belli bir sarhoşluğa yol açabilmektedir bu; öyle ki toplantılardan ve komitelerden, tartışmalar, kararlar ve oylamalardan yoksun bir yaşam da artık düşünülemez olmaktadır. Ne önemi var – Rusya'nın gelecek kuşağı kendini bu yaşama uyarlamış olacaktır. Ama sağlıklı olmasının vazgeçilmez bir koşulu vardır: Hiçbir zaman (Kilisenin bile başına geldiği gibi) bir iktidar karaborsasının açılmaması.

Benjamin, yazısının sonunda, o sırada bütün hızıyla süren Lenin kültüne değinir: "Lenin resimleri kültü, daha bugün bile devasa boyutlar kazanmıştır. Yavaş yavaş kendi kanonik biçimlerini de yerleştirmektedir bu kült. En yaygını, halka hitap eden Lenin resmidir, ama belki daha da yoğun ve doğrudan biçimde konuşan bir resim var: Masasında bir *Pravda* nüshasının üzerine eğilmiş olarak oturan Lenin. Böyle günlük, geçici bir gazeteye daldığında Lenin'in doğasının

diyalektik gerilimi de ortaya çıkar: Bakışı hiç kuşkusuz uzak ufuklara yönelmiştir, ama kalbinin yorulmak bilmeyen dikkati ve tasası anla ilgilidir."

Benjamin, "Tarih Felsefesi Üzerine Tezler" bir yana bırakılırsa, 30'lu yıllarda, doğrudan siyasal polemiklerden (özellikle de Parti siyasetiyle ilgili olanlardan) uzak duracaktır. Burada bir oto-sansürden de söz edilebilir: Katılamadığı, sorumluluğunu paylaşamadığı bir hareketi açıkça eleştirmekten de kaçınmış gibidir. *Moskova Günlüğü* bu açıdan da önemli: Benjamin'in siyasal tutumu, dolaysız biçimde bu metinde ortaya çıkar.

Önsöz

Gershom Scholem

WALTER BENJAMIN'İN 6 Aralık 1926'dan Ocak 1927'nin sonuna dek Moskova'da geçirdiği iki aylık süreyi kapsayan *Moskova Günlüğü*, ondan kalan belgeleri tanıdığım kadarıyla, karşımızda tümüyle benzersiz bir metin olarak durmaktadır. Bu, onun hayatından önemli bir kesite ilişkin sahip olduğumuz, tartışmasız en kişisel, tümüyle ve sakınmasızca en açık yürekli belgedir. Benjamin'in günlük tutmaya yönelik, bize ulaşmış olan ve daima birkaç sayfanın ardından kesilen girişimlerinden hiçbiri bu metinle karşılaştırılamaz; buna, canına kıymayı düşündüğü 1932 yılında yaptığı son derece kişisel açıklamalar da dahildir.

Burada sahip olduğumuz, Benjamin'in hayatında kendisi için önem taşıyan bir döneme ilişkin hiçbir biçimde sansüre uğratılmamış, yani öncelikle de kendisi tarafından sansürlenmemiş bir parçadır. Çeşitli kişilere yazdığı ve bugüne dek bilinen, bize kadar ulaşmış mektuplarının tümünde de, yazıştığı muhataplarının kişiliğini göz önünde bulunduran belirli bir yön, hatta denilebilir ki, bir eğilim vardır. İnsanın kendi içinde koşulsuz bir dürüstlükle sürdürdüğü tartışmanın ve kendine verdiği hesabın içerdiği ve ancak böyle bir hesaplaşmada ortaya çıkan o boyut, Benjamin'in tüm bu mektuplarında görülmez. Başka yerlerde açıkça yazılı ifadesini bulamamış şeyler, yalnızca bu günlükte dile getirilir. Şurada burada, sözgelimi bazı aforistik imalarında bu tür şeylere yönelik işaretler vardır kuşkusuz, ancak bunlar, temkinli, "dezenfekte edilmiş", oto-sansürden geçirilmiş ifadeler olarak kalırlar. Ancak bu noktalar burada, tüm ayrıntılarıyla sergilenen özgün bağlamlarında ortaya çıkar; Benjamin'in Moskova' dan yazdığı ve günümüze ulaşmış az sayıdaki mektubunun –biri bana, diğeri de Jula Radt'a– asla ele vermediği bir bağlamdır bu.

Benjamin'in Moskova yolculuğu üzerinde rol oynamış üç etken vardır. Birinci planda Asja Lacis'e karşı duyduğu tutku, ardından Rusya'daki ortamı daha yakından tanıma, hatta belki bu ortamla kendisi arasında herhangi bir biçimde bağ kurma ve bu bağlamda, iki yıldan daha uzun bir süreden beri düşündüğü, Alman Komünist Partisi'ne bizzat katılma olasılığını bir karara bağlama arzusu. Nihayet henüz yolculuğa çıkmadan önce üstlendiği, şehre ve oradaki hayata ilişkin izlenimlerini, yani bir Moskova "fizyonomisi" yazmasını gerektiren edebi yükümlülükler de burada bir rol oynamıştır kuşkusuz. Ne de olsa, Moskova'daki giderlerini, bu yolculukla ilgili daha sonra teslim etmesi beklenen çalışmalar karşılığında çeşitli kaynaklarca yapılmış olan ön ödemeler sayesinde karşılamıştı. 1927 yılının başlarında yayımlanan dört metin, doğrudan doğruya bu tür sözleşmelerin sonucunda gerçekleşmiştir; özellikle de Buber'e önermiş olduğu ve Buber'in *Die Kreatur* (Yaratık) adlı dergide yayımladığı "Moskova" başlıklı uzun denemesi. Bu deneme, günlüğün ilgili bölümlerindeki ilk notların, çoğu kez geniş ölçüde elden geçirilmesi sonucunda oluşmuş bir metindir. Günlükteki bölümlerin, gözlem ve hayal gücünü eşine az rastlanır bir yoğunlukla birleştiren inanılmaz kesinliği şaşırtıcıdır.

Sanat ve edebiyat hayatının taşıyıcıları ve bu alanda bir rol oynayan resmi yetkililerle, kendisi açısından verimli olabilecek bir ilişki kurmaya yönelik –son kertede başarısız kalan– girişimlerinin canlı anlatımları, bu günlükte büyük bir yer kaplıyor. Alman edebiyatı ve kültürel hayatı alanında Rus gazetelerinin muhabiri olarak bu türden sağlam ilişkiler kurma niyeti başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Alman Komünist Partisi'ne girme konusundaki –ayrıntılarıyla yalnızca bu günlükte yazıya dökülmüş olan– düşünceleri de yukarıdaki girişimlerine koşut olarak gelişiyordu; tüm artı ve eksileriyle yürütülen bu muhasebe, sonuçta Benjamin'in Parti'ye katılmaktan kesinkes caymasıyla sonuçlanacaktı. Aşmaya istekli olmadığı sınırları, tüm açıklığıyla görmüştü.

Yolculuğuna başlarken, Moskova'daki edebiyat çevresiyle kuracağı ilişkinin biçimine yönelik iyimser beklentileriyle, kendisini oranın gerçekliğinde bekleyen şiddetli hayal kırıklıkları arasında keskin bir karşıtlık vardır. 10 Aralık 1926'da, Moskova'ya varışından sadece dört gün sonra bana yazdığı ve bu kitap çerçevesinde yayımlanmasına izin verdiğim mektup –ki, bana Moskova'dan yazdığı yegâne mektuptur bu– Benjamin'in iyimserliği konusunda çok açık bir fikir

veriyor. Bu beklentilerinin nasıl sonuçlandığını ise, günlüğünde kılı kırk yaran bir titizlikle anlattığı gelişmelerden öğreniyoruz. Kurduğu tüm hayalleri ağır, aynı ölçüde de umut kırıcı bir biçimde yitirmişti.

Benjamin'in Moskova'da edindiği deneyimleri nasıl değerlendirdiği ise, Buber'in *Die Kreatur* dergisi için hazırladığı "Moskova" başlıklı denemenin yakında tamamlanacağını bildirmek üzere, Martin Buber'e dönüşünden yalnızca üç hafta sonra yazdığı (23 Şubat 1927 tarihli) mektuptan anlaşılabilir. Bana öyle geliyor ki, Benjamin'in mektubunda yaptığı özet burada alıntılanmayı hak ediyor. Şöyle yazıyor Benjamin: "Anlatımım tüm teorilerden uzak duracaktır. Yaratıksal olanın, tam da bu sayede dile gelmesini sağlayabileceğimi umuyorum: tabii şimdi tümüyle farklılaşmış bir çevrenin tınısal maskesi ardından gürültüyle yankılanan, bu çok yeni ve yadırgatıcı dili yakalamayı ve yazıya aktarmayı başarabildiğim ölçüde. Şu andaki Moskova şehrinin bir anlatımını vermek istiyorum; 'tüm olgusallığın şimdiden teoriye dönüştüğü' ve böylelikle her türlü tümdengelimci soyutlamadan, tüm öngörülerden, hatta belirli ölçüler içerisinde her türlü yargıdan kaçınan bir anlatım olmalı bu – şuna kesinlikle inanıyorum ki, Rusya söz konusu olduğunda, her türlü yargı, zihinsel 'verilere' değil, ancak ve yalnızca ekonomik olgulara dayandırılabilir, oysa Rusya'da bile bu konuda yeterince kapsayıcı bilgiye sahip pek az insan var. Şimdiki, içinde bulunduğumuz andaki haliyle Moskova, tüm olasılıkların şematik bir özetini sunuyor: öncelikle de devrimin başarılı olup olamayacağına ilişkin olasılıkların. Ama her iki durumda da öngörülemez bir şey kalacaktır ki bunun resmi, bir program uyarınca çizilen her türlü gelecek manzarasından çok farklı olacaktır; nitekim bu resim, bugün insanlarda ve onların çevrelerinde sert ve sarih hatlarla şekilleniyor."

Buna ek olarak, 1980'ler okuyucusunun, günlükte ancak uç veren bir olguyu daha kesin hatlarıyla kavraması da söz konusudur: Benjamin'in herhangi bir biçimde ilişki kurmayı başarabildiği kişilerin hemen hepsi de –ki, Benjamin bunun farkında olsa da olmasa da, neredeyse istisnasız olarak Yahudi'ydiler– siyasi ya da sanatsal muhalefetin yanında yer alıyorlardı ve bu iki muhalefet kanadı o dönemlerde bir ölçüde de olsa birbirinden ayrı tutulabiliyordu. Akıbetlerini takip edebildiğim kadarıyla, bu insanlar, Troçkistlik ithamı veya başka yaftalar altında er ya da geç daha o dönemde yerleşmeye başlayan Stalin iktidarının kurbanları oldular; hatta daha sonraları arkadaşı Asja Lacis bile, "Temizlik" kampanyaları sonucu bir çalışma kam-

pında uzun yıllar geçirmek zorunda bırakıldı. Benjamin, ilişkide olduğu önemli kişilerden pek çoğunun, korku ya dâ sinizmin etkisi altında ortaya koydukları ve kendisi tarafından giderek daha sert vurgularla dile getirilen oportünizmi görmezden gelmeyi başaramıyordu ve nihayet bu noktada şiddetli tartışmalar yürütecekti; hatta Asja Lacis'le bile.

Benjamin'in attığı adımlarda, Asja Lacis'in can yoldaşı (ve nihayet son yıllarındaki kocası) olan son derecede zeki yönetmen Bernhard Reich'la (daha önce Berlin'deki Alman Tiyatrosu'ndaydı) sürdürdüğü ve baştan beri gerilimlerle yüklü yakınlığın büyük önemi vardı ve bu yakınlık Benjamin'in zihinsel durumu açısından, Reich'ın kurduğu ilişkilere –günlüğün de gösterdiği gibi– sahip olmayan Asja Lacis'le sürdürdüğü ilişkiye oranla daha aydınlatıcıdır. Ama Benjamin, 1927 Ocağında Reich'la da, ancak güçlükle saklayabildiği, içsel bir kopuş yaşayacaktı.

Ancak bu günlüğün kalbinde Asja Lacis'le (1891-1979) sürdürdüğü, alabildiğine sorunlu ilişki yer alıyor kuşkusuz. Lacis birkaç yıl önce, bir bölümünü Walter Benjamin'e ayırdığı, *Meslekten Devrimci* başlıklı bir anı kitabı yayımladı. Bu önümüzdeki belge, söz konusu bölümü okumuş olan okurlar için acı ve yürek daraltan bir sürpriz olmalıdır.

Benjamin, Asja Lacis'le 1924 Martında Capri'de tanışmıştı. Bana Capri'den yazdığı mektuplarında ondan adını anmaksızın, "Riga'dan gelen, Letonyalı bir Bolşevik kadın" ve "radikal bir komünizmin güncelliğini tüm yoğunluğuyla kavrayışı" bağlamında, "Rigalı bir Rus devrimcisi; tanıdığım en mükemmel kadınlardan biri" ifadeleriyle söz ediyordu. Lacis'in, o andan itibaren, en az 1930 yılına kadar Benjamin'in hayatında belirleyici bir rol oynadığına kuşku yok. Her şeyden önce Lacis uğruna gerçekleştirdiği Moskova yolculuğuna çıkmadan önce, henüz 1924 yılında Berlin'de ve 1925'te Riga'da, hatta belki bir kez daha yine Berlin'de onunla birlikte oldu. Lacis, Dora Kellner ve Jula Cohn'un ardından, Benjamin için merkezi öneme sahip üçüncü kadın oluyordu. Aralarındaki erotik bağ, Benjamin'in *Tek Yönlü Yol* adlı kitabının ithafından da anlaşılacağı gibi, Lacis'in üzerinde sahip olduğu güçlü entelektüel etkiyle de bütünleşiyordu: "Bu yolun adı, onu bir mühendis olarak yazarda açan kişiye atfen, *Asja-Lacis-Caddesi* konmuştur." Ama bu günlük, Benjamin tarafından sevilmiş olan kadının, tam da bu entelektüel yanıyla ilgili olarak, bizi her türlü görüş ve anlayıştan mahrum bırakıyor. Günlük, neredeyse

yolculuğun sonuna dek sonuçsuz kalan bir duygusal yönelimin öyküsü olarak, açıkça şiddetli bir umutsuzluk hissi yaymaktadır. Tabii, Asja hastadır ve Benjamin'in Moskova'ya varışından, neredeyse ayrılışına kadar bir sanatoryumda yatmıştır, ama hastalığının doğası üzerine hiçbir şey öğrenemiyoruz. Birliktelikleri çoğunlukla sanatoryumdaki odada gerçekleşiyor; yalnızca birkaç kez Asja da Benjamin'i otelinde ziyaret ediyor. Daha önceki bir beraberliğinden olan, –tahminime göre– yaklaşık sekiz-dokuz yaşlarındaki kızı da, Moskova dışındaki bir çocuk sanatoryumunda hasta yatmaktadır. Yani Asja Lacis Benjamin'in girişimlerinde etkin bir taraf olarak yer almaz. Yalnızca Benjamin'in anlattıklarını dinleyen kişi, neredeyse daima reddedilmekle sonuçlanan duygusal yöneliminin hedefi ve nihayet, hiç de seyrek sayılamayacak hasmane, hatta talihsiz kavgalarının muhatabı olarak kalır. Hepsi de çaresiz bir kesinlikle bu günlüğe aktarılmış olan sonuçsuz bekleyişler, sürüp giden bir reddediliş, nihayet azımsanamayacak ölçüde bir erotik sinizm, burada inandırıcı bir entelektüel profilin yokluğunu iki kat daha gizemli kılmaktadır. Benjamin'i Asja Lacis'le birlikte görmüş ve bana izlenimlerini anlatmış olan insanların, durmadan kavga eden bu çiftle ilgili hayretlerini ağız birliği etmişçesine dile getirmeleri de bu olguyu desteklemektedir. Üstelik Asja Lacis'in Berlin ve Frankfurt'a geldiği ve Benjamin'in onunla birlikte olabilmek için boşandığı 1929 ve 1930 yıllarında! Yani burada Walter Benjamin'inki gibi bir hayata pekâlâ uygun düşen bir açıklanamazlık tortusu kalmaktadır.

Kudüs, 1 Şubat 1980

•

MOSKOVA GÜNLÜĞÜ

Moskova Günlüğü'nün el yazısı sayfalarından.

Moskova Günlüğü[1]

9 ARALIK. Buraya 6 Aralık'ta vardım. Garda kimsenin olmayabileceği ihtimalini hesaba katarak, trende bir otelin adını ve adresini aklıma yazdım. (İkinci mevkide yer olmadığını belirterek, sınırda bana birinci mevki farkı ödettiler.) Yataklı vagondan indiğimi kimsenin görmemesi rahatlattı beni. Ama peron çıkışında da kimse yoktu. Fazla telaşlanmadım. Beyaz Rusya-Baltık Garı'ndan çıkıyordum ki, Reich göründü.[2] Tren bir saniye bile rötar yapmadan varmıştı. İkimiz ve iki bavul bir kızağa sığıştık. Don çözülmeye başlamıştı o gün; hava ılıktı. Kar ve balçığın parıldadığı geniş Tverskaya boyunca birkaç dakika yol almıştık ki, Asja[3] yol kenarından el salladı. Reich kızaktan indi ve otele kadar, birkaç adımlık yolu yürüdü; biz ise yola kızakla devam ettik. Asja güzel görünmüyordu; Ruslara özgü kürklü kalpağın altında yabanıl bir etki yapan yüzü, uzun süre yatmaktan şişmişti. Otelde fazla oyalanmadık ve çayımızı sanatoryum[4] yakınlarında, pastane dedikleri yerlerden birinde içtik. Brecht'ten söz ettim onlara. Sonra dinlenme saati sırasında sıvışmış olan Asja, kimseye görünmemek için yan merdivenlerden sanatoryuma döndü; Reich ve ben ise ana girişi kullandık. Burada galoş çıkarma âdetiyle ikinci kez karşılaştım. İlki otelde olmuştu; üstelik orada bavullarımızı almaktan başka bir şey de yapmamışlardı; odayı ancak akşama vereceklerini söylediler. Asja'nın oda arkadaşı olan, tekstil işçisi tombul kadını ancak ertesi gün gördüm; o sırada henüz yoktu. Burada, bir çatı altında ilk kez birkaç dakikalığına yalnız kalabildik. Asja muhabbet dolu gözlerle baktı bana. Riga'daki nihai konuşmamıza anıştırma. Sonra Reich'la birlikte otele döndüm, odamda bir şeyler atıştırdık ve ardından Meyerhold Tiyatrosu'na[5] gittik. *Müfettiş*'in ilk genel provası[6] yapılıyordu. Asja'nın çabalarına karşın, bana bir bilet bulabilmemiz mümkün olmadı. Ben de Tverskaya üzerinden Kremlin yönünde ya-

rım saat kadar yürüyüp geri döndüm; dükkân tabelalarını dikkatle heceleyerek ve buz tutmuş kaldırımı adımlayarak. Sonra bitkin (ve galiba kederli) bir halde odama girdim.

7'si sabahı Reich beni almaya geldi. Yürüyüş: Petrovka (poliste kaydımı yaptırmak üzere), Kameneva Enstitüsü[7] (Aydınlar Enstitüsü'nde 1,50 rublelik bir yer için; bu arada oradaki Almanya temsilcisiyle de görüştüm; tam bir eşek), sonra Herzen Caddesi üzerinden Kremlin'e; son derece biçimsiz Lenin Mozolesi'nin önünden geçerek Aziz İsaak Katedrali'nin göründüğü yere kadar. Tverskaya üzerinden geriye, proleter yazarlar örgütü VAPP'ın[8] Tverskoy Bulvarı'ndaki merkezi Dom Herzena'ya.[9] Soğukta yürümeye harcadığım çaba yüzünden, tadına pek de varamadığım iyi bir yemek. Kogan'la[10] tanıştırıldım; bana Romence grameri ve hazırladığı Rusça-Romence sözlük üzerine bir konferans verdi. Reich'ın uzun yürüyüşlerimiz sırasında anlattığı ve yorgunluktan çoğu zaman ancak yarım kulakla dinleyebildiğim hikâyeler alabildiğine canlı; anekdotlar ve kanıtlarla dopdolu, keskin ve neşeli. Hazinede çalışan ve paskalya tatilinde gittiği köyünde papaz olarak ayin yöneten bir memura dair hikâyeler. Ayrıca: Alkolik kocasını ve sokak ortasında bir kız ve bir erkek öğrenciye saldıran serseriyi darp yoluyla öldüren bir terzi kadına karşı mahkemenin aldığı kararlar. Ayrıca: Stanislavski'nin Beyaz Rus askeri hakkındaki oyununun[11] hikâyesi: Oyun sansür kuruluna gelir ve kurulda oyunu dikkate alan tek üye de, belirli değişikliklerin yapılması gerektiği ibaresiyle geri gönderir onu. Bunun üzerine, aradan aylar geçtikten ve istenilen değişiklikler yapıldıktan sonra, oyun nihayet sansür kurulunun önünde sergilenir. Yasak kararı. Stanislavski Stalin'e çıkar: Mahvolduğunu, tüm parasını bu oyuna yatırdığını söyler. Stalin'in değerlendirmesi: "Oyun tehlikeli değildir." Milis güçleri tarafından uzaklaştırılan komünistlerin muhalefeti altında gerçekleşir gala. Frunze[12] vakasını ele alan ve söylentilere göre yazarının isteği hilafına, Stalin'in emriyle yazdırılan uzun öykünün hikâyesi... Sonra siyasi haberler: muhalefetin yönetici makamlardan uzaklaştırılması. Bununla uyum içinde: sayısız Yahudi'nin topluca orta kademelerdeki görevlerinden uzaklaştırılması. Ukrayna'da anti-semitizm. – VAPP'ın ardından, ölesiye bitkin bir halde Asja'ya gidiyorum yalnız başıma. Çok geçmeden oda dolup taşıyor. Yatağa, Asja'nın yanına oturan Letonyalı bir kadın, sonra karısıyla birlikte Şestakov[13] geliyor; bu ikisiyle, onların karşısındaki Asja ve Reich arasında, Meyerhold'un *Müfettiş* oyunu hakkında Rusça sürdürülen şiddetli bir tartış-

ma patlak veriyor. Tartışmanın odağında kadife ve ipek kullanımı, yani Meyerhold'un karısı[14] için diktirilen on dört kostüm var; üstelik oyun da beş buçuk saat sürüyormuş.[15] Yemekten sonra Asja odama geliyor; Reich da benim yanımda. Asja ayrılmadan önce hastalığının hikâyesini anlatıyor. Reich onu sanatoryuma götürüp geri dönüyor. Ben yatakta uzanıyorum – o çalışmak istiyor. Ama çok geçmeden işine ara veriyor ve buradaki ve Almanya'daki entelektüellerin durumu üzerine konuşmaya başlıyoruz; ve şu sıralar her iki ülkede de geçer akçe sayılan yazarlık teknikleri üzerine. Bu konu bizi Reich'ın Parti'ye katılma konusundaki kaygılarına götürüyor. Parti'nin kültürel konulardaki karşıdevrimci dönüşümü, Reich'ı sürekli meşgul eden bir konu. Savaş komünizmi döneminde kullanılan sol hareketler, ardından tümüyle bir kenara atılmış. Proleter yazarlar, ancak kısa bir süre önce devlet tarafından (Troçki'ye rağmen) bu kimlikleriyle tanınmışlar; ancak aynı zamanda devlet desteğinden hiçbir koşulda yararlanamayacaklarını anlamaları da sağlanmış. Sonra şu Leleviç[16] vakası – sol kültür cephesine karşı alınan tedbirler. Leleviç, Marksist edebiyat eleştirisinin yöntemleri üzerine bir çalışma yayımlamış. – Rusya'da en büyük ağırlık, aşırı ölçüde ayrımlaştırılmış siyasi tavırlara tanınıyor. Almanya'daysa müphem ve genel bir siyasi arka plan yeterli sayılır; ancak bu kadarı, mutlaka Almanya'da da talep edilmeli. – Rusya için yazmanın yöntemi: ortaya bol kanıt koymak ve mümkün olduğunca başka hiçbir şey yapmamak. Halkın eğitim seviyesi öylesine düşük ki, savsözlerin anlaşılması olanaksız. Buna karşılık Almanya'da beklenen yalnızca budur: yani sonuçlar. Bu sonuçlara nasıl varıldığı ise kimseyi ilgilendirmez. Alman gazetelerinin yorumları için muhabirlerine çok küçük bir yer tanımaları da bununla bağlantılıdır; buradaysa 500, hatta 600 satırlık makaleler hiç de istisna değil. Konuşmamız uzun sürdü. Odam iyi ısınıyor ve geniş; kalmak için rahat bir yer.[17]

8 Aralık. Öğle üzeri Asja benimleydi. Ona hediyeler verdim; kendisine ithaf edilmiş kitabımı[18] da alelacele gösterdim. Gece kalp çarpıntısı yüzünden iyi uyuyamamıştı. Stone'un[19] kitap için yaptığı kapağı da gösterdim (ve armağan ettim) ona. Bu kapak tasarımını çok beğendi. Sonra Reich geldi. Daha sonra Reich'la birlikte, para bozdurmak üzere Devlet Bankası'na gittim. Orada kısa bir süre Neumann'ın babasıyla konuştuk. *10 Aralık* [tarih sırası özgün metinde böyledir]. Yeni inşa edilmiş bir pasajdan geçerek Petrovka'ya. Pasaj-

Benjamin'in *Tek Yönlü Yol*'u için Saşa Stone tarafından yapılmış kapak tasarımı.

da bir porselen sergisi var. Ama Reich hiçbir yerde oyalanmıyor. Hotel Liverpool'un bulunduğu caddedeki pastaneleri ikinci kez görüyorum. (Geldiğim gün duyduğum, Toller'in[20] Moskova ziyaretinin hikâyesini aktarıyorum burada. Toller büyük bir şatafatla karşılanır. Tüm şehre, gelişini bildiren pankartlar asılır. Emrine tercüman kızlar, sekreterler, güzel kızlardan oluşan bir yardımcılar heyeti tahsis edilir. Konferanslar vereceği duyurulur. Ancak aynı sırada Moskova'da bir Komintern toplantısı yapılmaktadır. Alman temsilciler arasında Toller'in can düşmanı Werner[21] de vardır. *Pravda*'da bizzat Werner'in yazdığı ya da yazılmasına önayak olduğu bir makale yayımlanır: Toller devrime ihanet etmiştir; Alman Sovyet Cumhuriyeti'nin başarısızlığa uğraması onun suçudur. *Pravda*'nın yazı işleri makalenin sonuna kısa bir not düşer: Özür dileriz, bunu bilmiyorduk. Bunun ardından Toller'in Moskova'da kalması imkânsız hale gelir. Gürültülü bir biçimde duyurulmuş olan bir konferansı için toplantı salonuna gelir – bina kapalıdır. Kameneva Enstitüsü onu durumdan haberdar eder: Özür dileriz, salonu bugün için almamız mümkün olmadı. Size telefonla bildirmeyi unutmuşlar.) Öğleyin yine VAPP'tayım. Bir şişe ma-

den suyunun fiyatı 1 ruble. Ardından Reich'la birlikte Asja'ya gidiyoruz. Reich, Asja'nın ve benim itirazlarımıza karşın, onun toparlanması için sanatoryumun oyun salonunda, Asja'yla benim aramda bir domino partisi düzenliyor. Asja'nın yanında otururken, kendimi Jacopsen romanlarından fırlamış bir karakter gibi hissediyorum. Reich da, ünlü bir yaşlı komünistle satranç oynuyor; savaşta ya da iç savaşta bir gözünü kaybetmiş bu adam da –eğer zaten ölüp gitmemişlerse– o dönemin en iyi komünistlerinin pek çoğu gibi, alabildiğine çökmüş ve tükenmiş. Asja'yla, onun odasına dönmemizin üzerinden çok geçmiyor ki, Reich beni Granovski'ye[22] götürmek üzere geliyor. Tverskaya'dan aşağıya kısa bir süre Asja da bize eşlik ediyor. Ona bir pastaneden helva alıyorum ve geri dönüyor. Granovski, Riga'dan gelen Letonyalı bir Yahudi. Yazdıkları, jargon operetlerinden türemiş olan kaba komedinin, görünüşe bakılırsa bir ölçüde Yahudi aleyhtarı, din karşıtı bir türevi. Çok Batılı bir izlenim veriyor Granovski, Bolşevizme bir ölçüde kuşkucu yaklaşıyor; konuşmamız daha ziyade tiyatro ve ücretlendirme sorunları etrafında dönüyor. Konu ev kiralarına geliyor. Kiralar burada metrekare hesabına göre ödeniyormuş. Metrekare fiyatı kiracının aldığı maaşın yüksekliğine göre belirleniyormuş. Ayrıca kişi başına 13 metrekarenin üzerine çıkan her şey için, gerek kira, gerekse ısınma ücreti için üç misli para ödeniyormuş. Artık geleceğimizi ummuyorlarmış, bu yüzden de mükellef bir yemek yerine, alelacele soğuk bir şeyler hazırlandı. Odamda Reich'la *Ansiklopedi* hakkında konuştuk.[23]

9 Aralık. Öğle üzeri Asja geldi yine. Ona bazı şeyler verdim, ardından da yürüyüşe çıktık. Asja benim hakkımda konuştu. Liverpool' dan geriye döndük. Sonra ben odama gittim; Reich gelmişti bile. Bir saat boyunca ikimiz de ayrı ayrı çalıştık – ben Goethe makalesinin düzeltmeleriyle ilgilendim. Ardından benim için otel indirimi alabilmek üzere Kameneva Enstitüsü'ne. Sonra da yemeğe. Bu kez VAPP'ta değil. Yemek mükemmeldi; özelikle de pancar çorbası. Sonra da Letonyalı candan bir adamın işlettiği Liverpool'a. Isı yaklaşık 12 dereceydi. Yemekten sonra adamakıllı bitkin düşmüştüm ve Leleviç'e, düşündüğüm gibi, yürüyerek gidemedim. Kısa bir yol için kızağa binmek zorunda kaldık. Yol, az sonra dört bir yanda yapı topluluklarının bulunduğu, büyük bir bahçe ya da parkın içinden geçiyor. Leleviç'in dairesi, en arkadaki siyah-beyaz, güzel bir ahşap binanın birinci katında. Girişte, o sırada dışarıya çıkmakta olan Bezimenski'yle[24]

karşılaşıyoruz. Dik bir ahşap merdiven ve bir kapının ardında, önce açık bir ateşin yandığı mutfak. Ardından paltoların üst üste asılı durduğu basit bir hol, derken görünüşe bakılırsa döşeklerin de serildiği küçük bir odadan geçerek Leleviç'in çalışma odası. Leleviç'in görünüşünü tarif etmek güç. Oldukça uzun boylu, mavi renkli Rus gömleğiyle pek az hareket ediyor (zaten insanlarla dolup taşan küçük oda da onu, yazı masasının önündeki iskemleye mıhlıyor). Ondaki gariplik, sanki eklemsizmiş gibi görünen uzun, geniş suratı. Çenesi, sanırım hasta Grommer[25] dışında hiçbir insanda görmediğim bir biçimde aşağıya doğru uzuyor ve fazlasıyla kaba hatlı. Çok sakin görünüyor, ama fanatik insanlara özgü o yiyip tüketen suskunluk onda da seziliyor. Reich'a benimle ilgili bir sürü soru soruyor. Karşıdaki yatağın üzerinde iki adam oturuyor; siyah gömlekli olanı genç ve çok güzel. Burada yalnızca edebi muhalefetin üyeleri toplanmış; Leleviç'in ayrılışından önceki son saatleri onunla birlikte geçirebilmek üzere. Leleviç sürgüne gidiyor. İlk emre göre, sürgün yeri Novosibirsk olacakmış. "Size uygun olan yer," demişler kendisine, "ne de olsa sınırlı bir etki alanına sahip bir şehir değil, koskoca bir eyalettir." Ama Leleviç bunu engellemeyi başarmış ve şimdi "Parti emrinde" redaktörlük mü, bir devlet üretim kooperatifinde satıcılık mı yoksa başka bir iş mi yapacağını henüz bilmeden, Moskova'ya yirmi dört saat mesafedeki Saratov'a gönderiliyor. Karısı, zamanın çoğunu yan odadaki diğer ziyaretçilerle birlikte geçiriyor; güneyli Ruslar tipinde, ufak tefek, son derece enerjik, ama bir o kadar da dingin ifadeli bir yaratık. İlk üç gün o da kocasına eşlik edecekmiş. Leleviç'te fanatiklerin iyimserliği var: Troçki'nin bir gün sonra Komintern'in önünde Zinovyev lehine yapacağı konuşmayı[26] dinleyemeyeceği için dertleniyor; Parti'nin bir dönüm noktasının eşiğinde olduğunu düşünüyor. Holde vedalaşırken, ona Reich vasıtasıyla birkaç dostça söz iletiyorum. Sonra Asja'ya gidiyoruz. Aramızdaki domino partisi ancak o zaman oynanmış da olabilir. Reich ve Asja, akşam bana gelmek istiyorlar. Ama Asja yalnız geliyor. Ona hediyeler veriyorum: bir bluz, bir pantolon. Konuşuyoruz. Aslında ikimizi ilgilendiren hiçbir şeyi unutmadığını fark ediyorum. (Akşamüzeri durumumu iyi bulduğunu söylemişti. Bir bunalım içinde olduğum doğru değilmiş.) Odamdan ayrılmadan önce, ona *Tek Yönlü Yol*'dan kırışıklıklarla ilgili bölümü[27] okuyorum. Sonra galoşlarını kuşanmasına yardım ediyorum. Reich ancak ben uyuduktan sonra, geceyarısı sularında, ertesi sabah Asja'ya iletmemi istediği teskin edici bir haberi vermek üzere geldi: Taşınma hazırlıklarını tamamla-

mıştı. Reich bir deliyle birlikte oturuyor ve zaten zor olan yaşam koşulları, bu yüzden dayanılmaz ölçüde karmaşıklaşıyor.

10 Aralık. Sabah Asja'ya gidiyoruz. Sabah saatlerinde ziyaretçi kabul edilmediği için, onunla girişte bir dakikalığına konuşuyoruz. İlk defa denediği ve kendisine çok iyi gelen karbonik asit banyosunun ardından [yorgun]. Sonra yine Kameneva Enstitüsü'ne. Otelde indirim sağlayacak olan belge hazır olmalıydı, ama hazırlanmamış. Buna karşılık her zamanki bekleme odasında, işi olmayan bir bey ve hanımla tiyatro meseleleri üzerine bayağı etraflı bir sohbet koyultuyoruz. Bir gün sonra Kameneva tarafından kabul edilecekmişim ve akşamki tiyatroya bilet bulabilmek için çabalıyorlarmış. Ne yazık ki, operete bilet bulunamıyor. Reich beni VAPP'a bırakıyor; orada Rusça gramer kitabımla iki buçuk saat geçiriyorum; sonra Reich, Kogan'la birlikte, yemeğe çıkmak üzere dönüyor. Akşamüzeri Asja'nın yanında ancak kısa bir süre kalabiliyorum. Yeni daire yüzünden Reich'la kavga etmiş ve beni yanında istemiyor. Odamda Proust okuyup, bademezmesi yiyorum. Akşamüzeri sanatoryuma gidiyorum; girişte, kendine sigara almak üzere çıkmış olan Reich'la karşılaşıyorum. Koridorda birkaç dakika bekliyoruz, sonra Asja geliyor. Reich bizi tramvaya bindiriyor ve müzik stüdyosuna gidiyoruz. Bizi idareci karşılıyor. Bize Casella'nın[28] Fransızca yazdığı bir tebrik mektubunu gösteriyor, tüm odaları gezdiriyor (işlerinden çıkıp doğruca tiyatroya gelmiş insanların oluşturduğu kalabalık, oyunun başlamasından çok önce lobide birikmiş), bu arada konser salonunu da görüyoruz. Girişte, olağanüstü dikkat çekici, ama güzellikten pek nasibini almamış bir halı serili. Herhalde pahalı bir Aubusson. Duvarlarda orijinal eski resimler asılı (biri çerçevesiz). Uluslararası Kültürel İlişkiler Enstitüsü'nün kabul salonunda olduğu gibi, burada da çok değerli mobilyalar görülüyor. Yerlerimiz ikinci sırada. Rimski-Korsakov'dan *Çarın Gelini* oynanıyor – Stanislavski'nin kısa bir süre önce sahneye koyduğu ilk opera bu. Toller hakkında sohbet; Asja onu nasıl gezmeye çıkarmış; Toller Asja'ya nasıl bir hediye almak istemiş ve en ucuz kemeri seçmiş; nasıl ahmakça sözler sarfediyormuş. Aralardan birinde lobiye gittik. Ama tam üç ara vardı. Aralar fazlasıyla uzundu ve bu Asja'yı yordu. Asja'nın örtündüğü toprak sarısı İtalyan malı şal üzerine sohbet. Ona, benimleyken rahat olamadığını söylüyorum. Sonuncu arada idareci yanımıza geliyor. Asja onunla konuşuyor. Adam beni yeni başlayacak oyuna (*Eugen Onegin*) davet ediyor. Oyunun

sonunda paltolarımızı almak çok güç oluyor. Tiyatro çalışanlarından ikisi, kalabalığın daracık vestiyer odalarına akışını düzenlemek üzere merdivenin ortasında bir kuyruk oluşturuyorlar. Tiyatroya geldiğimiz gibi, eve de ısıtılmadığı için camları buz tutmuş, küçük tramvayla dönüyoruz.

11 Aralık. Moskova'nın özelliklerine dair birkaç not. Öncelikle tamamen buz tutmuş caddelerde yürümeye alışmanın güçlüğü ilk günlerime damgasını vuruyor. Adımlarıma öylesine dikkat etmek zorundayım ki, çevreme pek az bakabiliyorum. Bu durum, Asja'nın dün öğle üzeri (bunu ayın 12'sinde yazıyorum) bana bir çift galoş almasıyla biraz düzeldi. Bu hiç de Reich'ın sandığı kadar güç olmadı. Pek çok tek ya da çift katlı bina, şehrin yapı tarzı açısından karakteristik. Bunlar şehre bir yazlık site görünümü kazandırıyor; insan bu binalara bakarken soğuğu iki kat fazla hissediyor. Çoğu yerde soluk tonlarda rengârenk boyanmış duvarlar görülüyor: özellikle kırmızı, ama bunun yanı sıra mavi, sarı (ve Reich'ın söylediğine göre aynı zamanda) yeşil. Yaya kaldırımları dikkati çekecek kadar dar; havadaki mekâna karşı ne kadar müsrifseler zemin konusunda da o derece cimriler. Üstelik binaların kenarında buz öylesine kalın bir tabaka oluşturuyor ki, kaldırımın bir bölümü de kullanılamıyor. Ayrıca kaldırımın caddeden belirgin bir biçimde ayrılabildiği yerler de pek nadir. Kar ve buz yolun farklı tabakalarını aynı düzeye getiriyor. Devlet mağazalarının önünde çok sık kuyruklara rastlanıyor; tereyağı ve diğer önemli mallar için kuyruğa giriliyor. Pek çok dükkân ve dükkânlardan da çok, önlerinde elma, mandalina ya da yer fıstığı dolu çamaşır sepetlerinden başka hiçbir şey bulunmayan satıcı var. Malı soğuktan korumak üzere serilmiş yün örtülerin üzerinde iki, üç adet numunelik meyva görülüyor. Ekmek ve diğer unlu mamullerin bolluğu: her boyutta ekmekler, simitler ve pastanelerde, çok gösterişli pastalar. Eritilmiş şekerle fantastik yapılar ya da çiçekler biçimlendirilmiş. Dün öğleden sonra Asja'yla birlikte bu pastanelerden birindeydim. Cam bardaklarda krema veriyorlardı. Asja merengli bir bardak aldı, ben de kahveli. Pastanenin ortasındaki küçücük bir masada karşılıklı oturduk. Asja, psikolojiyi eleştiren bir yazı yazma niyetimi hatırlattı ve ben, bu tür konuları ele alabilmemin onunla görüşmeme ne kadar bağlı olduğunu bir kez daha fark ettim. Bu arada, kahvede geçirdiğimiz bu saati, ummuş olduğumuz kadar uzatamadık. Sanatoryumdan saat dörtte değil, ancak beşte çıkabildim. Reich kendisini

beklememizi istemişti; toplantısı olup olmadığından emin değildi. Nihayet kalktık. Petrovka üzerindeki vitrinlere baktık. Tahta eşyaların satıldığı olağanüstü bir dükkân dikkatimi çekti. Asja, ricam üzerine bana küçücük bir pipo satın aldı dükkândan. Daha sonra oradan Stefan ve Daga[29] için oyuncaklar almak istiyorum. İç içe yerleştirilen o Rus yumurtaları, güzel, yumuşak ağaçtan yontulmuş hayvan figürleri var. Bir başka vitrinde Rus dantelleri ve işlemeli örtüler görülebiliyordu; Asja, köylü kadınlarının bu işlemelerde pencerelerinin camlarındaki buz kristallerine öykündüklerini anlattı bana. Bu, aynı gün içinde ikinci yürüyüşümüzdü. Öğle üzeri Asja, Daga'ya bir mektup yazdıktan hemen sonra bana gelmişti ve ardından çok güzel bir havada Tverskaya üzerinde kısa bir yürüyüş yapmıştık. Dönüşte Noel mumları satılan bir dükkânın önünde durduk. Asja söz etmişti buradan. Daha sonra Reich'la birlikte yeniden Kameneva'ya. Otel indirimim için gerekli belgeyi nihayet alabiliyorum. Akşam beni oradan *Çimento*'ya[30] göndermek istiyorlardı. Ama Reich sonradan Granovski'de bir oyun izlememin daha iyi olacağına karar verdi, çünkü Asja da tiyatroya gitmek istiyordu ve *Çimento* onu fazlasıyla sarsabilirdi. Ancak vakit geldiğinde, Asja kendini yeterince iyi hissetmediği için oraya yalnız gittim; Reich'la Asja da benim odama çıktılar. Tek perdelik üç oyun vardı ki, ilk ikisinin sözünü etmeye bile değmez; Yahudi melodileri üzerine kurulmuş bir tür korolu komedi olan üçüncüsü, bir hahamlar toplantısı, çok daha iyi görünüyordu, ancak olay örgüsünü anlayamadım; üstelik gündüzden ve sonu gelmeyen aralardan o kadar yorulmuştum ki, yer yer uyuyakaldım. –Reich o akşam benim odamda kaldı.– Saçlarım burada müthiş elektrikleniyor.

12 Aralık. Reich, sabah Asja'yla yürüyüşe çıktı. Sonra bana geldiler – *henüz giyinmemi bitirmemiştim.* Asja yatağa oturdu. Bavulumu boşaltıp düzenlemesi bana büyük sevinç verdi; bu arada, hoşuna giden birkaç kravatı da kendine sakladı. Sonra, küçükken tefrika romanları nasıl yalayıp yuttuğunu anlattı. Annesi bulamasın diye, incecik ciltleri okul kitaplarının altına saklarmış, ama bir keresinde *Laura* başlıklı, tekmili birden, kalın ciltli bir kitap almış, bu da annesinin eline geçmiş. Bir başka seferinde de, okumaya başladığı bir casusluk hikâyesinin devamını bir kız arkadaşından almak üzere, geceyarısı evden fırlayıp çıkmış. Kızın babası hayretler içinde açmış kapıyı – Asja'ya ne istediğini sormuş ve Asja ne halt ettiğini fark edince, bunu kendisinin de bilmediğini söyleyerek karşılık vermiş.– Öğ-

leyin Reich'la birlikte mahzen lokantasında. Issız sanatoryumda geçen öğle üzeri boğucuydu. Asja'yla yine "siz" ve "sen" arasında durmaksızın gidip geliyoruz. Kendini iyi hissetmiyordu. Daha sonra Tverskaya boyunca yürüdü. Bir süre sonra, bir kahvede oturduğumuz sırada, Reich'la Asja arasında büyük bir tartışma çıktı; Reich, Almanya'daki bağlantılarını son erdirmek ve tümüyle Rusya'daki hedeflerine yoğunlaşmak istediğini açıkça ifade etti bu sırada. Akşam, Reich'la odamda yalnızım: Ben şehir kılavuzunu inceledim, Reich da *Müfettiş* eleştirisinin ön çalışmasını yaptı. – Moskova'da firma taşıtları, kamyon gibi araçlar yok. En küçük alışverişten en büyük toplu siparişlere kadar her şey küçücük kızaklarla "İstvosçik"[31] tarafından taşınmak zorunda.

13 Aralık. Öğleden önce iç bulvarlardan ana postaneye, oradan da Lyubyanka Meydanı'nı geçerek Dom Herzena'ya kadar yaptığım büyük bir yürüyüşle şehirdeki yön duygumu sağlamlaştırdım. Tabelalı adamın esrarını çözdüm: Karıştırılmalarını önlemek üzere galoşların içine tutturulan harfler satıyordu. Asja'yla bir saat önceki kısa yürüyüşümüz sırasında Yamskaya Tverskaya'da pek çoğuna rastlamış olduğum türden Noel ağacı süsleriyle donatılmış bir sürü dükkân buradaki gezintimde de dikkatimi çekti. Bu süsler, vitrin camlarının ardında zaman zaman ağaçta olduklarından da parlak görünüyor. Yamskaya Tverskaya'daki o yürüyüşümüzde, müzik eşliğinde geçit yapan bir komsomollar birliğiyle[32] karşılaşmıştık. Sovyet birliklerindekini de andıran bu müzik, ıslıkla şarkının bir terkibinden oluşuyor gibi görünüyor. Asja Reich'dan söz etti. Reich'a *Pravda*'nın son sayısını götürmemi istedi. Akşam üzeri Reich, Asja'nın odasında Meyerhold'un *Müfettiş* yorumu hakkındaki ön değerlendirmesini okudu bize. Çok iyi bir değerlendirme. Reich (daha önce) Asja'nın odasındaki iskemlenin üzerinde uyuyakaldığında, ben de Asja'ya *Tek Yönlü Yol*'dan bazı bölümler okumuştum. Öğleden önceki uzun yürüyüşüm sırasında ayrıca şunları da görmüştüm: Mallarla dolu sepetlerinin (bazen de, kışları burada çocuk arabası olarak kullanılan kızakların) yanında dikilen pazarcı kadınlar, köylü kadınları. Bu sepetlerde yarı yarıya örtünün altında kalmış elmalar, bonbonlar, cevizler, şekerden figürler var. Sanki şefkatli bir büyükanne, evden çıkmadan önce torunlarını neyle sevindireceğine bakmış gibi geliyor insana. Bulabildiklerini toplamış ve şimdi yürürken bir parça soluklanmak üzere caddenin ortasında duruvermiş gibi. Stefan'a Marsilya'dan götürdük-

"İstvosçik" adı verilen sürücülerin kullandığı atlı kızak.

lerime benzer, kâğıttan yapay çiçekler satan Çinliler'e de rastladım yeniden. Ancak buradaki kâğıttan hayvanlar arasında, derin deniz balıklarının egzotik biçimlerini taşıyanlara daha sık rastlanıyor. Sonra tahta oyuncaklarla, arabalar ve küreklerle dolu sepetleri olan adamlar var; sarı ya da kırmızı renkte arabalar, sarı ya da kırmızı renkte çocuk kürekleri. Diğerleri de sırtlarındaki rengârenk fırdöndü desteleriyle dolanıp duruyorlar etrafta. Tüm bunlar Almanya'da olduğundan daha yalın ve daha sağlam işlenmiş; köylü kökenleri açıkça görülebiliyor. Bir köşede ağaç süsleri satan bir kadınla karşılaştım. Sarı ve kırmızı renklerde cam küreler güneşte pırıltılar saçıyorlardı; kırmızı ve sarıların farklı meyvalara dönüştüğü büyülü bir elma sepeti gibiydi bu. Burada tahtanın ve rengin arasında başka yerlerde olduğundan çok daha dolaysız bir ilişki var. Bu, en ilkel oyuncaklarda en sanatkârane cila işçiliklerinde olduğundan daha iyi fark ediliyor. – Kitay-Gorod[33] Duvarı'nın dibinde Moğollar dikiliyorlar. Onların yurtlarında da kışlar buradakinden daha az sert geçmiyor herhalde ve paralanmış kürk-

leri yerlilerinkinden daha kötü değil. Ancak insan burada elinde olmadan yalnızca onlara acıyor. Aralarında beş adımdan daha fazla bir mesafe bırakmadan dikiliyor ve deri dosyalar satıyorlar; her birinin malı ötekilerinkinin aynı. Bunun ardında bir örgüt olmalı, çünkü ciddi ciddi böylesine ümitsiz bir rekabete girişmeleri olanaksız. Riga'da olduğu gibi, buradaki dükkân tabelalarında da sevimli naif resim örnekleri görülüyor. Bir sepetten dökülen ayakkabılar; sivri burunlu bir pabuç ağzında bir sandalet kapmış kaçıyor. Bir Türk lokantasının önünde, karşılıklı asılmış iki tabela; hilal süslü fesleriyle donatılmış bir masanın başında oturan iki bey. Asja, halkın her yerde, hatta reklamlarda bile, herhangi bir gerçek olayı görmek istediğini söylerken haklı. – Akşam Reich'la İlleş'teyiz.[34] Daha sonra, 30 Aralık'ta İlleş'in oyununu sahneleyecek olan Devrim Tiyatrosu'nun müdürü[35] de geldi. Bu müdür, Vrangel'in[36] ortadan kaldırılmasında belirleyici bir rol oynamış olan ve Troçki'nin orduya yönelik emirlerinde iki kez adı geçen, eski bir Kızıl Ordu generali. Daha sonraları, kariyerine sekte vuran bir aptallık yapmış ve eskiden bir edebiyat adamı olduğu için, kendisine tiyatrodaki bu idareci görevi verilmiş; ancak pek bir iş yapması beklenmiyor. Oldukça aptal bir izlenim veriyor. Sohbetimiz pek canlı değildi. Reich'ın uyarısı üzerine, ben de temkinli konuşuyordum. Plehanov'un sanat kuramından konuşuldu. Odada pek az eşya vardı; en çok dikkati çekenlerse narin bir çocuk yatağı ve bir küvetti. Oğlan çocuğu biz geldiğimizde hâlâ uyanıktı; daha sonra ağlayarak yatağa yatırıldı, ama biz orada olduğumuz sürece uyumadı.

14 Aralık (15'inde yazıldı). Bugün Asja'yı görmeyeceğim. Sanatoryumda ortam gerginleşiyor; dün akşam Asja'nın dışarı çıkmasına ancak uzun pazarlıklardan sonra izin verildi ve Asja bugün, sözleştiğimiz gibi, beni almaya gelmedi. *Onun elbisesi* için bir kumaş almak istiyorduk. Ben buraya geleli ancak bir hafta oldu ve onu görmek için giderek katmerlenen güçlükleri hesaba katmak zorundayım; tabii görebileceksem eğer. – Dün telaş içinde, yılgın olmaktan çok yıldırıcı, sinirli bir tavırla, sanki odamda bir dakika bile geçirmekten korkarmışçasına bana geldi. Ona, davet edildiği bir komisyonun toplandığı binaya kadar eşlik ettim. Bir akşam önce öğrenmiş olduğum şeyi söyledim ona: Reich'ın çok önemli bir dergide tiyatro eleştirmeni olarak yeni bir işe girmesi olasılığının bulunduğunu. Sadovaya üzerinden yürüdük. Bir bütün olarak bakıldığında ben pek az konuştum; Asja ise çok sinirli bir tavırla çocuk bahçesinde çocuklarla yaptığı işi

anlattı. Çocuk bahçesindeki bir çocuğun diğerinin kafasını nasıl yardığının hikâyesini ikinci kez dinledim. Tuhaf bir biçimde (Asja için *kötü sonuçları olabilecek*) bu son derece basit hikâyeyi (ama doktorlar çocuğun kurtarılabileceğini düşünüyorlardı) ancak o zaman anladım. Çok sık geliyor bu başıma: Ona öylesine yoğun bir biçimde bakıyorum ki, söylediklerini duymuyorum bile. Çocukların nasıl gruplar halinde ayrılmaları gerektiği konusunda düşünceler geliştiriyordu: Çünkü en yabani olanlarını –ki Asja onlara en yeteneklileri diyordu– diğerleriyle birlikte oyalamak asla başarılamazdı. Normal çocukları bütünüyle meşgul edebilecek olan şeyler, diğerlerini sıkıyordu. Ve Asja'nın, kendi söylediğine göre, en yabani çocuklarla en büyük başarıları kazanmış olması çok aydınlatıcıydı. Asja yazarlık uğraşından da söz etti; bir Letonya komünist gazetesi için yazdığı üç makaleden: Bu gazete yasadışı yollardan Riga'ya ulaşıyormuş ve orada okunuyor olmak kendisi için çok yararlıymış. Komisyon binası Strasnoy Bulvarı'nın Petrovka'yla kesiştiği yerdeki meydanda bulunuyordu. Yarım saati aşkın bir süre bekleyerek, Petrovka üzerinde bir aşağı bir yukarı yürüdüm. Nihayet dışarıya çıktığında, para bozdurmak zorunda olduğum Devlet Bankası'na gittik. Bu sabah kendimi çok güçlü hissediyordum ve Moskova'ya yerleşmemden; bunun yok denebilecek kadar zayıf ihtimallerinden derli toplu ve sükunetle söz etmeyi başarabildim. Bu onu etkiledi. Kendisini tedavi eden ve kurtaran doktorun, şehirde kalmasını ısrarla yasakladığını ve orman içindeki bir sanatoryuma gitmesini emrettiğini anlattı. Ama o, ormanda çekeceği ve kendisini korkutan hüzünlü yalnızlık ve benim gelişim yüzünden kalmıştı. Asja'nın daha Petrovka üzerinde yaptığımız ilk gezintimizde de durakladığı bir kürkçü dükkânının önünde durduk. Orada, duvarda rengârenk pırlantalarla işlenmiş, muhteşem bir kürklü kostüm asılıydı. Fiyatını sormak üzere içeriye girdik ve bunun bir Tunguz işi olduğunu öğrendik (yani Asja'nın tahmin ettiği gibi bir "Eskimo" kıyafeti değildi). Fiyatı iki yüz elli rubleydi. Asja onu almak istiyordu. Dedim ki: "Eğer bunu satın alırsam, hemen dönmek zorunda kalırım." Ama Asja, ileride bir gün kendisine hayatı boyunca saklayabileceği, büyük bir hediye almam konusunda bana söz verdirdi. Petrovka'dan Gosbank'a[37] gitmek için, komisyonla antika eşyaların satıldığı, büyük bir dükkânın bulunduğu bir pasajdan geçiliyordu. Vitrinde nadir rastlanacak mükemmellikte, sedef kakmalı bir İmparatorluk dolabı duruyordu. Pasajın sonuna doğru ahşap sergi raflarının yakınında, porselenler paketleniyor ya

da paketlerinden çıkarılıyordu. Otobüs durağına geri dönerken, birkaç çok güzel dakika. Ardından Kameneva'daki görüşmem. Öğleden sonra şehirde amaçsızca dolaşıyorum: Asja'ya gidemem, çünkü Knorrin[38] onun yanında – en üst sansür kurulunun üyesi olan, çok önemli, Letonyalı bir komünist. (Ve bugün de durum aynı; ben bunları yazarken, Reich onun yanında.) Öğleden sonra yürüyüşüm Staleşnikov'daki Fransız café'sinde, bir fincan kahvenin önünde son buluyor. – Şehir: Bizans kiliseleri, özgün bir pencere biçimi geliştirebilmiş gibi görünmüyor. Almanya'yı pek az hatırlatan, büyülü bir izlenim; Bizans tarzı kiliselerin kule ve toplanma mekânlarından, sanki oturma odaları gibi sokağa açılan, dünyevi, sıradan pencereler. Ortodoks rahip, tapınağındaki Budist ermişler gibi yaşıyor burada. Basilius Katedrali'nin giriş katı muhteşem bir Boyar[39] malikânesi de olabilirdi. Ama kubbelerdeki haçlar göğe takılmış dev küpeler gibi görünüyor daha çok. – Can çekişen, yoksullaşmış şehre, hastalıklı bir ağızdaki diş taşları gibi yerleşmiş lüks: N. Kraft'ın şekerleme dükkânı, kürklerin arasına berbat, soğuk bir biçimde serpiştirilmiş büyük porselen vazoların durduğu seçkin moda mağazası. – Dilencilik, düşkünlerdeki ısrarcılığın hâlâ bir hayatiyet kalıntısını ele verdiği Güney'deki kadar saldırgan değil burada. Ölüm döşeğindekilerin kurduğu bir girişim. Sokak köşelerine, özellikle de yabancıların iş yaptıkları semtlerdeki sokakların köşelerine paçavra tomarları serilmiş, çıplak göğün altında uzayıp giden dev revir "Moskova"nın yatakları gibi. Tramvaylardaki dilencilikse daha farklı örgütlenmiş. Bazı yan hatlardaki tramvaylar yol boyunca duraklarda daha uzun bekliyor. Böyle duraklarda dilenciler tramvaya süzülüp geziniyorlar ya da çocuğun teki bir vagon köşesine dikilip şarkı söylemeye başlıyor. Sonra da kopekleri topluyor. Birinin sadaka verdiği pek seyrek görülüyor. Dilencilik en güçlü dayanağını, para çantalarının ağzını acıma duygusundan çok daha fazla açan toplumsal vicdan azabını yitirmiş. – Pasajlar. Pasajların, başka hiçbir yerde olmayan üst katları; genellikle katedrallerin içi kadar boş görünen üst çıkmaları var. – Köylülerin ve varlıklı bayanların giydikleri kaba keçe ayakkabılar, ayağı saran botları, korselerin müstehcenliğini taşıyan, mahrem birer giysi parçasına dönüştürüyor. *Valenki*'ler[40] ayakların gösterişli giysileri. Yine kiliseler: Çoğunlukla bakımsız kiliseler, gördüğüm Basilius Katedrali'nin içi kadar boş ve soğuk duruyorlar. Ama sunaklardan dışarıdaki kar örtüye tek tük yansıyan o kor, ahşaptan yapılmış küçük satış kulübelerinin oluşturduğu sitelerde hâlâ korunuyor. Kulübelerin

arasındaki karla kaplı daracık geçitler sessiz; yalnızca giysi satan Yahudilerin usul konuşmaları duyuluyor; Yahudilerin tezgâhlarının bitişiğindeki kırtasiyeci kadın, gümüşi kutularının ardına kurulmuş, gelin tellerini ve pamuktan yapılmış Noel Baba figürlerini, doğulu bir kadının peçesi gibi yüzüne çekmiş. Bu tür kulübelerin en güzellerini Arbatskaya-Plotçad'da[41] gördüm. – Birkaç gün önce, odamda Reich'la gazetecilik üzerine bir sohbet. Kisch,[42] ona gazeteciliğin bazı altın kurallarını açıklamış; bunlara ben de yenilerini ekliyorum. 1) Bir makale mümkün olabildiği kadar çok isim içermelidir. 2) Birinci ve sonuncu cümleler iyi olmalıdır: ortası önem taşımaz. 3) Bir ismin uyandırdığı hayaller, onun gerçekte nasıl olduğunu betimleyen anlatımın arka planı olarak kullanılmalıdır. Burada Reich'la birlikte materyalist bir ansiklopedinin programını yazmak istiyorum; Reich'ın bu konuda mükemmel fikirleri var. – Asja yediden sonra geldi. (Ama tiyatroya giderken Reich da bize katıldı.) Stanislavski'nin sahnelediği *Türbinlerin Günleri* oynanıyordu. Natüralist tarzdaki dekorlar olağanüstü başarılıydı; oyunun özel bir eksiği olmadığı gibi fazlası da yok; Bulgakov'un eseri başkaldırıya çağıran bir provokasyon. Özellikle Beyaz Rus askerlerinin Bolşevikliğe "iman ettiği" son perde, dramatik açıdan mesnetsiz olduğu kadar düşünsel bakımdan da dürüst değil. Komünistlerin bu oyuna karşı direnmeleri haklı ve anlamlı. Bu son perdenin, Reich'ın tahmin ettiği gibi, sansür kurulunun emriyle mi eklendiği, yoksa baştan beri metnin bir parçası mı olduğu oyunun değerlendirilmesi açısından önem taşımıyor. (İzleyiciler, diğer iki tiyatroda gördüklerimden belirgin bir biçimde farklıydı. Hemen hiç komünist yoktu aralarında; hiçbir yerde siyah ya da mavi bir gömlek görülmüyordu.) Yerlerimiz yan yana değildi ve ancak birinci perdede Asja'nın yanında oturabildim. Sonra Reich geldi yanıma; tercümenin Asja için çok yorucu olduğunu söyledi.

15 Aralık. Reich uyandıktan sonra kısa bir süre için odadan çıktı ve Asja'yı yalnız karşılayabileceğimi umdum. Ama Asja hiç uğramadı. Reich, öğleden sonra Asja'nın sabah kendini iyi hissetmediğini söyledi. Ama Asja'nın yanına gitmeme öğleden sonra da izin vermedi. Öğleden önce bir süre Reich'la birlikteydim; bana Kamenev'in Komintern'de yaptığı konuşmayı tercüme etti. – İnsan bir yöreyi, ancak olabildiğince çok boyutuyla algıladığı zaman tanıyor. Bir meydanın farkına varabilmek için, insanın oraya dört ayrı yönden yaklaşması, hatta orayı bu dört ayrı yönde terk etmesi gerek. Aksi halde

oraya çıkacağınızı kavrayana kadar, meydan üç-dört kez hiç beklemediğiniz bir anda yolunuzu kesiyor. Bir sonraki aşamadaysa, insan o meydanı aramaya, yönünü kestirebilmek için orayı bir kerteriz gibi kullanmaya başlıyor. Bu, binalar için de aynı. İnsan ancak bildiği, belirli bir binayı arayarak yürürken, yanından geçtiği diğer binaların içinde neler olduğunu anlayabiliyor. Sessizce içine kapanmış, mücadelelerle sürüp giden bir hayat, geçit kemerlerinden, kapı çerçevelerinden, farklı büyüklüklerde siyah, mavi, sarı ve kırmızı harflerle, bir ok işaretiyle, çizmeler ya da yeni ütülenmiş çamaşırların imgesiyle, aşınmış bir basamak ya da sağlam bir merdiven trabzanıyla fırlıyor insanın üzerine. Bu mücadelenin diğer katlarda da sürdüğünü ve nihayet çatılarda son aşamasına vardığını fark edebilmek için, caddelerden tramvayla da geçmiş olmak gerek. Ancak en güçlü, en eski sloganlar ya da şirket panoları başarıyor çatıya kadar çıkabilmeyi ve şehrin sanayi eliti (Moskova'da birkaç isim) ancak uçaktan bakan bir göze gösteriyor kendini. – Öğleden önce Basilius Katedrali'ni ziyaret. Kilisenin dışı, kar tabakasının üzerinde tatlı, sıcak renkleriyle parlıyor. Düzenli temel planı, hangi yönden bakılırsa bakılsın, simetrisini ele vermeyen bir yapı oluşturmuş. Daima bir şeyleri gizliyor ve bakış bu binayı, onu inşa edenlerin korunmayı unuttukları bir uçağın yüksekliğinden pusuya düşürebilir ancak. Bu kilisenin içi yalnızca boşaltılmakla kalmamış, vurulmuş bir geyik gibi, bağırsaklarına dek temizlenmiş ve bir "müze" olarak halk eğitiminin sindirimine sunulmuş. Yerinde kalmış olan barok sunaklara bakılacak olursa, sanatsal açıdan kısmen –olasılıkla büyük ölçüde– değersiz iç döşemenin boşaltılmasıyla, duvar resmi olarak tüm geçitler ve kemerler boyunca boy verip fışkıran, rengârenk bitki motifli çelenk umarsızca ortada kalmış; kubbelerdeki renkli helezonların anısını iç mekânlarda da tutumlu bir tavırla yaşatan ve kuşkusuz çok daha eski olan duvar desenleri, ne yazık ki, çarpıtılarak hafifmeşrep bir rokoko oyununa dönüşmüş. Daracık tonozlu geçitler, sunak nişlerine ya da daire planlı küçük kiliselere geldiğinde ansızın genişliyor; bu küçük kiliselere yukarıdaki yüksek pencerelerden öylesine az ışık giriyor ki, yerlerinde bırakılmış çeşitli adaklar güçlükle seçilebiliyor. Ortasına boylu boyunca kırmızı bir yolluk halısı serilmiş, aydınlık bir odacık da var ama. Burada Moskova ve Novgorod okullarının ikonları, herhalde paha biçilmez değerde birkaç İncil nüshası, Adem ve Havva'yı yeşil bir arka plan önünde soluk beyaz bir renkte, çıplak, ancak cinsel organlarından mahrum gösteren duvar halıları sergileniyor. Köylü ka-

dınlarını andıran şişman bir kadın bekçilik ediyor burada: Gelen birkaç işçiye bu resimlerle ilgili yaptığı açıklamaları anlamak isterdim. – Daha önce, "yukarı pazar geçitleri" olarak adlandırılan pasajlarda kısa bir gezinti. Bir oyuncakçı dükkânının vitrinindeki son derece ilginç figürleri, rengârenk boyanmış, kilden yapılmış süvarileri satın alma girişimim başarısızlıkla sonuçlandı. Tramvayla Moskva Irmağı boyunca, Kurtarıcı Katedrali'nin yanından ve Arbatskaya Meydanı'ndan geçerek yemeğe. Akşam üzeri karanlıkta yine aynı yere dönerek, ahşap pavyonlar arasında dolaştım, sonra Frunze Sokağı'ndaki Savaş Bakanlığı'nın çok zarif görünen binasının önünden geçtim ve nihayet kayboldum. Otele tramvayla döndüm. (Reich Asja'ya yalnız gitmek istiyordu.) Akşam yeni donmuş buz tabakasının üzerinde yürüyerek Panski'ye. Karısıyla tiyatroya gitmek üzere olan Panski'yle evinin kapısında karşılaştık. Ancak ertesi gün açıklığa kavuşturulan bir yanlış anlaşma sonucu, önümüzdeki günlerde bürosuna uğramamızı rica etti. Bunun üzerine Reich'ın bir tanıdığını görmek için, Strasnoy Meydanı'ndaki büyük binaya gittik. Asansörde onun karısına rastladık; bize kocasının bir toplantıda olduğunu söyledi. Ama aynı binada –bir tür dev pansiyon– Sofya'nın[43] annesi de oturduğu için, ona uğrayıp "iyi akşamlar" demeye karar verdik. Şu ana dek gördüğüm bütün odalar gibi (Granovski'lerdeki, İlleş'lerdeki odalar gibi) pek az mobilya bulunan bir mekân burası da. Oda böylesine yoksul döşendiği için, o soğuk küçük burjuva izlenimi çok daha iç karartıcı bir etki yapıyor. Oysa tamamlanmışlık, küçük burjuva iç mekânlarına özgü dekorasyonun asli bir parçasıdır: Duvarları resimler, kanapeleri yastıklar, yastıkları örtüler, konsolları biblolar, pencereleri renkli camlar kaplamalıdır. Tüm bunlardan, rasgele biri ya da öteki artakalmış. İnsanlar, yeni teftiş görmüş bir reviri andıran bu mekânlardaki hayata katlanabiliyorlar, çünkü yaşam tarzlarıyla oraya yabancılaşmışlar. Onların hayatı büroda, kulüpte, sokakta geçiyor. Bu odaya atılan ilk adım, Sofya'nın inatçı karakterindeki şaşırtıcı sınırlılığın, kaçsa da tam anlamıyla kopamadığı bir aile mirası olduğunu gösteriyor. Ailenin hikâyesini, dönüş yolunda Reich'dan öğreniyorum. Sofya'nın erkek kardeşi General Krilenko baştan itibaren Bolşeviklerin yanında yer almış ve devrime büyük hizmetlerde bulunmuş. Siyasi yetenekleri sınırlı olduğu için, daha sonraları savcı olarak saygın bir makama getirilmiş. (Kindermann davasında[44] da savcı oydu.) Anlaşıldığı kadarıyla anneleri de örgütlü. Yetmiş yaşlarında olmalı ve hâlâ büyük bir enerji sahibi olduğunu sezdiriyor. Sof-

Tverskoy Bulvarı

ya'nın, büyükanneyle teyze arasında gidip gelen ve annelerini yıllardır görmemiş çocukları, şu sıralarda bu kadının yanında dolduruyorlar çilelerini. Bu çocuklar, Sofya'nın iç savaş sırasında Bolşeviklerin safında yer alarak ölen soylu bir adamla yaptığı ilk evliliğinden olmuş. Ziyaretimiz sırasında küçük kızı oradaydı. Olağanüstü güzel bir kız; hareketleri kararlı ve zarif. Oldukça içine kapalı görünüyor. Tam o sırada annesinden bir mektup gelmişti ve kız mektubu açtığı için büyükannesinden azar işitti. Oysa mektup ona gönderilmişti. Sofya, Almanya'da kalmasına daha fazla izin verilmeyeceğini yazmış. Aile onun yasadışı faaliyetler yürüttüğünü seziyor; bu tam bir felaket ve annesi çok huzursuz görünüyor. Odadan, Tverskoy Bulvarı boyunca uzayan büyük ışık selinin muhteşem manzarası.

16 Aralık. Günlüğümü tutuyor ve Asja'nın artık geleceğini sanmıyordum. O sırada kapıyı çaldı. İçeriye girdiğinde, onu öpmek istedim. Girişimim, çoğu zaman olduğu gibi bu kez de başarısızlıkla sonuçlandı. Bloch'a yazmaya başladığım kartı[45] çıkardım ve bir şeyler eklemesi için Asja'ya uzattım. Ona bir öpücük vermek için, sonuçsuz kalan yeni bir deneme. Asja'nın yazdıklarını okudum. Sorusu üzerine, "Bana yazdıklarından daha iyi," dedim. Ve bu "utanmazlığım"

karşılığında beni öptü nihayet; hatta bu sırada sarıldı bile. Şehre inmek üzere bir kızağa bindik ve elbisesi –üniforması– için kumaş almak üzere Petrovka'da pek çok dükkân gezdik. Üniforma diyorum, çünkü yeni elbisesinin modeli, Paris'ten aldığı eskisininkiyle aynı olmalıymış. Önce bir devlet mağazasında, uzunlamasına duvarların üst bölümünde, işçiler ve köylüleri birliğe çağıran karton figürlerden oluşturulmuş sahneler görülüyordu. Burada yaygın olan o ağdalı zevkin ürünü tasvirler: Orak ve çekiç, bir dişli çark ve diğer el aletleri, ifadesi güç bir saçmalıkla, kadife kaplı kartondan yapılmıştı. Bu dükkânda yalnızca köylüler ve işçiler için gerekli mallar satılıyordu. Devlet fabrikalarında, son zamanlardaki yeni "ekonomik rejimin"[46] etkisiyle bunlardan başka bir şey üretilmiyor. Tezgâhların çevresi hıncahınç doluydu. Boş olan diğer dükkânlarda kumaş yalnızca kupon karşılığı ya da –parayla– inanılmaz fiyatlara satılıyor. Asja'nın yardımıyla bir sokak satıcısından Daga'ya küçük bir bebek, bir Stanka-Vanka[47] satın aldım; daha çok bu fırsattan istifade kendime de bir tane alabilmek için. Sonra bir başkasından da, Noel ağacı için sırça bir güvercin. Hatırladığım kadarıyla, Asja'yla pek fazla konuşmadık. – Daha sonra Reich'la birlikte Panski'ye. Resmi bir iş söz konusu olduğunu sanarak çağırmıştı bizi. Ama bir kez gelmiş olduğum için de, iki Amerikalı gazeteciye çeşitli filmler izlettirdikleri, gösterim odasına gönderdi beni. Ne yazık ki, sayısız ön formalitelerin ardından nihayet yukarıya çıkabildiğimde, *Potemkin*'in[48] gösterimi sona ermek üzereydi; yalnızca son sahneyi görebildim. Bunu *Kanun Namına*[49] izledi – London'ın hikâyesinden uyarlanmış bir film. Birkaç gün önce Moskova'da gerçekleşen ilk gösterim başarısız olmuştu. Teknik açıdan iyi bir film bu – yönetmeni Kuleşov'un çok iyi bir ünü var. Ancak olay örgüsü üst üste yığılan gaddarlıklarla konuyu saçmalığa vardırıyor. Sözümona bu film, bir bütün olarak hukuka karşı anarşist bir eğilim taşıyormuş. Gösterimin sonuna doğru Panski de gösterim odasına geldi ve sonunda beni bürosuna götürdü. Eğer Asja'yı kaçıracağımdan korkmasaydım, oradaki sohbetimiz daha da uzardı. Öğlen yemeği için zaten çok geç olmuştu. Sanatoryuma vardığımda Asja gitmişti çoktan. Otele döndüm ve çok geçmeden Reich geldi; onun hemen ardından da Asja. Daga için *valenki,* vs. satın almışlardı. Odamda sohbet ettik ve bu arada küçük burjuva evlerinde hüküm süren kederin ve tüm diğer felaketlerin merkezi konumundaki mobilya olarak "piyano"dan da söz ettik. Asja bu düşünceden heyecanlanmıştı; bunun üzerine benimle birlikte bir makale yazmak istedi, Reich da

konuyu bir piyeste işlemek istiyordu. Asja'yla birkaç dakika yalnız kaldık. Yalnızca "sonsuza dek sürmeli" dediğimi hatırlıyorum; Asja buna öylesine güldü ki, anladığını gördüm. Akşam Reich'la bir vejetaryen lokantasına gittik; duvarları propaganda yazılarıyla kaplıydı. "Tanrı yok – din insan icadıdır – yaratılış yoktur" vs... Reich, *Kapital*'le ilgili pek çok şeyi tercüme edemedi. Lokantanın ardından, otelde, Reich'ın aracılığı sayesinde Roth'la[50] telefonda konuşmayı başardım nihayet. Ertesi gün, akşam üzeri Rusya'dan ayrılacağını söyledi ve biraz düşündükten sonra, saat on bir buçukta onun otelinde bir akşam yemeği yeme davetini kabul etmek zorunda kaldım. Aksi halde onunla konuşma olanağı bulamayacaktım. On ikiye çeyrek kala sularında bitkin bir halde kızağa bindim: Reich bütün akşam boyunca bana çalışmalarından bölümler okumuştu. Hümanizm –tabii henüz ilk aşamalarında bulunan bir hümanizm– üzerine yazdığı deneme, verimli bir soru üzerine kurulmuştu: Büyük Devrim'in hazırlayıcılarından olan Fransız aydınlarının 1792'den sonra böylesine kısa bir sürede dağılmaları ve burjuvazinin bir aracına dönüşmeleri nasıl mümkün olmuştu? Konuşma sırasında, "eğitilmişlerin" tarihinin materyalist bir tarzda "eğitimsizleştirmenin tarihi" ile yakın bir ilişki içinde ve onun bir işlevi olarak ele alınması gerektiğini düşündüm. Bu "eğitimsizleştirme tarihi" Yeni Çağ'la başlamıştır, yani Ortaçağ'a özgü egemenlik biçimlerinin, yönetilenlerin ne türden olursa olsun (dini) eğitimine dayalı olmaktan çıktığı noktada. *Cuius regio eius religio* dünyevi egemenlik biçimlerinin tinsel otoritesini yıkar. Böyle bir eğitimsizleştirme tarihi, yüzyıllık bir sürecin eğitimsiz kesimlerdeki devrimci enerjiyi dini kozasından kurtararak ortaya çıkardığını ve entelijensiyanın her zaman burjuvaziden kopan bir firariler sürüsü değil, aynı zamanda "eğitimsizleştirmenin" ön saflardaki bekçisi de olduğunu gösterebilirdi. Kızak yolculuğu beni dinçleştirdi. Roth, geniş yemek salonundaki yerini almıştı bile. Gürültülü müzik topluluğuyla, mekânın ancak yarı yüksekliğine kadar ulaşabilen iki dev palmiyesiyle, renkli barları ve büfeleriyle ve seçkin bir tarzda hazırlanmış renksiz masalarıyla burası, ziyaretçiyi Doğu'nun bağrına kadar sokulmuş lüks bir Avrupa oteli olarak karşılıyor. Rusya'da ilk kez votka içtim; havyar, soğuk et ve komposto yedik. Şimdi bütün akşamı düşündüğümde, Roth bende Paris'tekinden daha kötü bir izlenim bırakıyor. Ya da –ki bu daha büyük bir olasılık– Paris'te farkına vardığım, ama o sıralarda henüz örtük olan bazı şeylerin, bu kez apaçık ortaya çıkması beni sarstı. Masada başladığımız bir konuşmayı, onun

odasında daha yoğun bir biçimde sürdürdük. Bana Rus eğitim sistemi üzerine uzun bir makale[51] okuyarak başladı. Odaya bakındım; masa, görünüşe bakılırsa, en az üç kişinin içmiş olması gereken, bereketli bir çayın artıklarıyla kaplıydı. Roth, göründüğü kadarıyla, varlıklı bir hayat sürdürüyordu; –en az yemek salonu kadar Avrupai olan– bu otel odası çok pahalıya patlamış olmalı, tıpkı Sibirya, Kafkaslar ve Kırım'a kadar uzanan inceleme gezisi gibi. Makalesinin ardından başlayan konuşmamızda, onu renk belli etmeye zorladım. Burada ortaya çıkan şey, tek bir cümleyle şu oldu: Rusya'ya (neredeyse) inançlı bir Bolşevik olarak gelmişti ve bir kralcı olarak terk ediyordu. Her zaman olduğu gibi ülke, buraya ("sol" bir muhalefetin ve ahmakça bir iyimserliğin etkisi altında) kızıl-pembe ışıklar saçan bir politikacı gibi gelenlerin inançlarındaki değişimin faturasını ödemek zorunda. Roth'un yüzü kırışıklıklarla dolmuş ve rahatsız edici, mütecessis bir görünümü var. İki gün sonra, Kameneva Enstitüsü'nde ona rastladığımda (yolculuğunu ertelemek zorunda kalmıştı) yeniden fark ettim bunu. Teklifi üzerine kızağına binmeyi kabul ettim ve saat ikiye doğru otelime döndüm. Sokaklarda yer yer, büyük otellerin ve Tverskaya'daki bir café'nin önünde, gece hayatı yaşanıyor. Soğuk, insanların bu noktalarda toplanarak kümelenmelerine neden oluyor.

17 Aralık. Daga'yı ziyaret. Daha önce hiç görmediğim kadar sağlıklı görünüyor. Çocuk yurdunun disiplini, üzerinde güçlü bir etki yapmış. Bakışları sakin ve denetimli; yüzü daha dolgun ve daha az sinirli. Asja'ya şaşırtıcı benzerliği azalmış. Bana yurdu da gezdirdiler. Duvarları yer yer resimler ve karton figürlerle kesif bir biçimde kaplanmış sınıflar çok ilginçti. Çocukların kolektife armağan olarak kendi işlerini bağışladıkları bir tür tapınak duvarı gibi. Bu noktalardaki hâkim renk kırmızı. Sovyet yıldızları ve Lenin başlarıyla dolup taşıyor. Sınıflarda çocuklar tek kişilik masalarda değil, uzun masaların önündeki sıralarda oturuyorlar. Sınıfa biri girdiğinde, "Strastvaytye"[52] diye bağırıyorlar. Giysileri yurt tarafından sağlanmadığı için, çoğu pek yoksul görünüyor. Sanatoryumun yakınlarında, komşu çiftliklerin çocukları oynuyorlar. Mitiştin'e[53] giderken de, gelirken de kızakta rüzgâra karşı yol alıyoruz. Akşam üzeri Asja'yla sanatoryumda; canı çok sıkkın. Oyun odasında altı kişilik bir domino partisi. Akşam yemeği niyetine Reich'la birlikte, bir pastanede bir fincan kahve ve bir parça kek. Erkenden yatağa.

18 Aralık. Sabah Asja geldi. Reich daha önce gitmişti. Kumaş almaya çıktık; daha önce para bozdurmak üzere Devlet Bankası'na gittik. Daha odadayken, Asja'ya bir gün önceki keyifsizliğinden söz ettim. Bu sabah her şey olabildiğince iyi gitti. Kumaş çok pahalıydı. Dönüşte bir film çekimine rastladık. Asja, insanların böyle durumlarda her şeyi nasıl hemen unutuverdiklerinin, saatlerce orada takıldıklarının, sonra da telaş içinde işyerlerine gelip, nerede olduklarını açıklayamadıklarının mutlaka anlatılması gerektiğini söyledi bana. Burada bir toplantının gerçekleştirilebilmesi için, önce kaç kez ayarlama yapılması gerektiğini görünce, insan bu sözlerin ne kadar doğru olduğunu anlıyor. Hiçbir şeyin kararlaştırıldığı ve beklendiği gibi gerçekleşmemesi: Hayatın karmaşasını vurgulayan bu basit ifade, buradaki her tekil olayda öylesine yoğun ve şaşmaz bir biçimde doğrulanıyor ki, insan Rus kaderciliğini kolaylıkla kavrayabiliyor. Ancak uygarlığın hesaplanabilir öngörüleri, kolektif içinde yavaş yavaş yerleşmeye başladığında, ilk elde kişilerin hayatlarını olsa olsa daha da güçleştirecektir bu. İnsan yalnızca mumlarla aydınlanan bir evde, elektrik ışığı olduğu halde santrali sürekli arızalanan bir yere oranla çok daha tedariklidir. Sözlere önem vermeyen ve her şeyi olduğu gibi kabullenen insanlar burada da var; sokakta buz patenlerini kuşanan çocuklar sözgelimi. Tramvay yolculuğu bir kumar burada. Buz tutmuş camlar yüzünden, insan nerede olduğunu asla bilemiyor. Bir şekilde öğrense bile, çıkış kapısına giden yol kazık gibi iç içe geçmiş insanların oluşturduğu bir yığın tarafından kesilmiş oluyor. Vagona arkadan binilip, önden inildiği için, bunu ne kadar zamanda başaracağınız şansa ve umursamazca kullanılan dirsek gücüne kalmış. Buna karşılık Batı Avrupa'da bilinmeyen bazı rahatlıklar da var. Devlete ait gıda mağazaları akşam on bire, konutların ana girişleriyse geceyarısına, hatta geceyarısından sonraya kadar açık. Çok fazla kiracı var: Herkese ana kapının bir anahtarı verilemiyor. – Sokakta insanların "yılankavi hatlar üzerinde" yürüdüklerini fark ediyorsunuz. Dar kaldırımlardaki aşırı kalabalığın doğal bir sonucu bu; böylesine dar kaldırımları ancak burada ve Napoli'de görebilirsiniz. Yaya kaldırımları Moskova'ya, kırsal bir hava, hatta daha doğrusu bir gecede el yordamıyla kuruluvermiş bir büyük şehir özelliği katıyor. – Kahverengi, güzel bir kumaş satın aldık. Ardından "Enstitü"ye gittim; Meyerhold için bir serbest giriş kartı aldım ve Reich'la buluştum. Yemekten sonra, Dom Herzena'da Reich'la satranç oynadık. O sırada, yanında bir gazeteciyle, Kogan geldi. Diktatörlük rejimlerinde sana-

tı ele alan bir kitap hazırlamak istediğime dair bir şeyler uydurdum: faşist rejim altındaki İtalyan sanatını ve proletarya diktatörlüğü idaresindeki Rus sanatını ele alan bir kitap. Ayrıca Scheerbart ve Emil Ludwig'in[54] kitaplarından da söz ettim. Reich bu söyleşiden aşırı ölçüde rahatsız oldu ve gereksiz kuramsal tartışmalarla tehlikeli açıklar verdiğimi söyledi. Şu ana kadar henüz yayımlanmadı bu söyleşi (bunu ayın 21'inde yazıyorum); yaratacağı etkiyi beklemek gerek. – Asja kendini iyi hissetmiyordu. Omurilik menenjiti sonucunda cinnet geçiren ve Asja'nın daha önceki hastaneden tanıdığı bir hasta, yanındaki odaya yatırılmıştı. Asja, geceyarısı diğer kadınlarla birlikte bir ayaklanma başlatmış ve hastanın başka bir yere götürülmesini sağlamayı başarmış. Reich beni Meyerhold Tiyatrosu'na götürdü; orada Fanny Yelovya'yla[55] karşılaştım. Ama Enstitü'nün Meyerhold'la arası bozuk: Bu yüzden tiyatroyu aramamışlar ve biz de bilet alamadık. Otelimde kısa bir süre kaldıktan sonra, Panski'nin *Potemkin*'in kazandığı başarıyı gölgede bırakacağını iddia ettiği bir filmi görmek üzere, Krassniye Vorota[56] bölgesine gittik. Hiç yer kalmamıştı. Kartlarımızla, bir sonraki gösterime bilet aldık ve çay içmek üzere, Yelovya'nın yakındaki odasına gittik. Şimdiye kadar gördüğüm bütün odalar gibi, burası da çıplaktı. Gri duvarda, Lenin'i *Pravda* okurken gösteren büyük bir fotoğraf asılıydı. Dar bir etajer üzerinde birkaç kitap, kısa duvarda, kapının yanında iki seyahat çantası, karşılıklı uzunlamasına duvarlara dayanmış bir yatak ve karşısında bir masayla iki iskemle. Bu odada bir fincan çay ve bir parça ekmekle geçirdiğim zaman, bu akşamın en iyi tarafıydı. Film, tahammül sınırlarını zorlayacak kadar kötü bir işti; üstelik öylesine baş döndürücü bir hızda gösteriliyordu ki, ne görmek, ne de anlamak mümkündü. Film bitmeden çıktık. Tramvayla dönüş yolculuğu, Enflasyon Dönemi'nden bir epizot gibiydi. Odamda Reich'la karşılaştım: yine bende geceledi.

19 Aralık. Öğle üzerinin nasıl geçtiğini ayrıntılı olarak hatırlamıyorum. Asja'yı görmek ve onu sanatoryuma bıraktıktan sonra Tretyakov Galerisi'ne gitmek istediğimi sanıyorum. Ama onu bulamadım ve keskin bir soğukta, Moskva Irmağı'nın sol yakasındaki şantiyelerin, askeri talim alanlarının ve kiliselerin çevresinde dolandım. Talim yapan Kızıl Ordu askerlerini ve onların ortasında futbol oynayan çocukları seyrettim. Bir okuldan kız çocukları çıkıyordu. Nihayet otele dönmek üzere tramvaya bindiğim durağın karşısında, sokağa bakan kızıl bir duvarı, kulesi ve kubbeleri olan, parlak kırmızı bir kilise var-

Asja Lacis, Smolensk'teki kolhoz tiyatrosunda, Belozerkovski'nin "Yaşam Çağırıyor" oyununun prova toplantısında.

dı. Böyle dolaşıp durmak beni daha da bitap düşürdü, çünkü ırmağın sol yakasındaki bir çerçi dükkânından, tanesini 30 kopek gibi abartılı bir fiyata binbir güçlükle satın almış olduğum renkli kartondan üç ev maketinin hantal paketini de taşıyordum. Akşam üzeri Asja'yla birlikteydim. Ona pasta getirmeye gittim. Çıkarken kapıda durduğumda, Reich'ın tuhaf davranışı dikkatimi çekti; "Adieu" diye seslenişime karşılık vermedi. Bunu keyifsizliğine verdim. Zira Reich daha önce birkaç dakikalığına odayı terk ettiğinde, Asja'ya onun pasta getirmeye gitmiş olabileceğini söylemiştim ve Reich geri döndüğünde Asja hayal kırıklığına uğramıştı. Birkaç dakika sonra pastalarla geri döndüğümde, Reich yatakta yatıyordu. Bir kalp spazmı geçirmişti. Asja çok telaşlıydı. Reich'ın bu rahatsızlığında Asja'nın, tıpkı eskiden Dora hastalandığında benim davrandığım gibi davranması dikkatimi çekti. Lanetler okuyor, düşüncesizce, kışkırtıcı bir tavırla yardım etmeye çabalıyor ve ötekinin hastalanmakla ne büyük haksız-

lık yaptığını göstermek isteyen biri gibi davranıyordu. Reich yavaş yavaş toparlandı. Ama bu olayın sonucunda Meyerhold Tiyatrosu'na yalnız gitmek zorunda kaldım. Daha sonra Asja, Reich'ı benim odama getirdi. Reich benim yatağımda yattı, ben de Asja'nın benim için hazırladığı kanepenin üzerinde uyudum. – *Müfettiş* ilk sahnelenişine göre bir saat kadar kısaltıldığı halde, sekize çeyrek kaladan geceyarısına dek sürdü. Oyun, (eğer yanılmıyorsam) toplam 16 sahnelik üç bölümden[57] oluşuyordu. Reich'ın anlattıkları sayesinde, bu yapımın genel görselliğine bir ölçüde hazırlıklıydım. Yine de sergilenen inanılmaz ihtişam beni hayrete düşürdü. Hatta zengin kostümlerden çok, dekor uygulamaları[58] önemli göründü bana. Sahneler, az sayıdaki birkaç istisna dışında, her seferinde farklı aksesuarlarla ve maun ağacından yapılmış İmparatorluk tarzı farklı bir dekorla donatılan, yatık zeminli daracık bir mekânda oynanıyordu. Böylelikle gündelik hayatı tasvir eden bir sürü nefis tablo oluşuyordu ve bu, rejinin dramatik olmayan, toplumsal bir analizi hedefleyen temel yönelimiyle de uyum içindeydi. Klasik bir oyunun devrimci tiyatroya uyarlanması bakımından, bu yapıma burada büyük önem atfediliyor, ancak girişim aynı zamanda başarısız da bulunuyor. Parti de bu yapıma karşı açıkça tavır almış ve *Pravda* için yazan bir tiyatro eleştirmeninin ılımlı değerlendirmesi yazı işleri tarafından geri çevrilmiş. Salondaki alkışlar da cılız kaldı; ancak bu durum belki de seyircinin dolaysız izleniminden çok, resmi görüşten kaynaklanıyordu. Zira bu yapımın bir seyir ziyafeti olduğu kuşku götürmez. Ancak böylesi durumlar, fikirlerin açıkça beyan edilmesi gerektiğinde burada genel olarak hüküm süren temkinli havayla bağlantılı mutlaka. Henüz pek az tanıdığınız bir kişiye, alelade bir oyunla ya da filmle ilgili izlenimlerini sorduğunuzda, yalnızca şu kadarını öğrenebiliyorsunuz: "Burada şöyle, şöyle söyleniyor" ya da "Çoğunlukla şu yönde değerlendirmeler yapılıyor". Bu yapımda izlenilen temel reji ilkesi, yani sahne etkinliğinin alabildiğine dar bir mekâna sıkıştırılması, tüm dramatik değerlerin olağanüstü bir verimle yoğunlaşmasına yol açıyor; buna oyunculuk da dahil. Reji başarısı açısından bir başyapıt olan şölen sahnesinde doruğuna ulaşıyordu bu durum. Yalnızca anıştırılmış kartondan sütunların arasındaki daracık alana, on beşe yakın insan sıkışık bir grup halinde toplanmıştı. (Reich, çizgisel düzenin kaldırılmasından söz ediyordu.) Bir bütün olarak bakıldığında, bir pasta yapısı çıkıyordu ortaya (son derece Moskova'ya özgü bir benzetme – bu karşılaştırmayı anlaşılabilir kılacak türden pastalar yalnızca burada

var); ya da daha doğrusu, müziğini Gogol metninin oluşturduğu, melodili bir saatin üzerinde dans eden kuklalar gibiydi. Oyunda ayrıca pek çok müzik parçası da kullanılıyor; sonlara doğru gerçekleşen küçük bir kadrilse, herhangi bir burjuva tiyatrosunda çekici bir gösteri numarası olabilirdi; ama proleter bir tiyatroda böyle bir şey beklemiyor insan. Böyle bir proleter tiyatronun kendine özgü biçimleri, uzunlamasına bir korkuluğun mekânı ikiye böldüğü bir sahnede en açık ifadesini buluyor; korkuluğun önünde müfettiş duruyor, arkasındaysa müfettişin her hareketini izleyen ve onun paltosuyla son derece anlamlı bir oyun geliştiren kitle – altı ya da sekiz el, kâh bu paltoyu tutuyor, kâh onu parmaklığa yaslanan müfettişin omuzuna atıyor. – Gece, sert yatakta gayet iyi geçti.

20 Aralık. Bunu ayın 23'ünde yazıyorum ve sabahın nasıl geçtiğini hiç hatırlamıyorum. Onun yerine –Reich yanımda oturduğu halde– Asja'ya ve aramızdaki ilişkiye dair birkaç not düşüyorum. Neredeyse zaptedilemez bir kaleye çarptım. Ne var ki, bu kalenin, Moskova'nın önüne gelmem bile, başlangıç için bir başarıdır diyorum kendime. Ancak bundan sonraki belirleyici zaferler neredeyse üstesinden gelinemeyecek ölçüde güç görünüyor. Reich'ın konumu, burada dil bilmeden, donarak ve belki de hatta aç kalarak geçirdiği altı ayın ardından, birbiri ardına kazandığı apaçık başarılar sayesinde güçlü. Bu sabah bana, altı ay sonra burada bir iş bulmaktan umutlu olduğunu söyledi. Moskova'daki çalışma koşulları konusunda Asja'ya oranla daha az tutkulu, ama daha kolay uyum sağlamış. Asja, Riga'dan yeni geldiği dönemde, derhal Avrupa'ya dönmeyi bile düşünmüş; burada bir iş bulabilmenin o denli olanaksız olduğu izlenimine kapılmış. Nihayet bunu başardığında da, çocuk yuvasındaki birkaç haftalık çalışmanın ardından, hastalık nedeniyle görevden alınmış. Eğer bir ya da iki gün öncesinde sendikaya yazılmamış olsa, hiçbir bakım göremeyecek ve belki de ölecekmiş. Şimdi bile Batı Avrupa'ya gitmek için şiddetli bir arzu duyduğu kesin. Bu, yalnızca yolculuk etmeye, yabancı şehirlere ve kozmopolit bir bohemliğin zevklerine karşı duyulan bir arzu değil, aynı zamanda düşüncelerinin Batı Avrupa'da, özellikle de Reich'la ve benimle ilişkisinde karşılaştığı özgürleştirici etkinin bir sonucu. Asja'nın, Batı Avrupa'ya geldiğinde çoktan sahip olduğu o keskin içgörüyü burada, Rusya'da nasıl olup da geliştirebildiği, Reich'ın da yakınlarda söylediği gibi, gerçekten bir muamma. Şimdi Moskova benim için bir kale; sağlığıma ne kadar

faydalı olursa olsun, beni fazlasıyla yıpratan bu sert iklim, dil bilmeyişim, Reich'ın varlığı, Asja'nın alabildiğine sınırlı hayat tarzı da bu kalenin burçları ve yalnızca daha ileri saflara ilerleyebilmenin mutlak imkânsızlığı; Asja'nın, aramızdaki kişisel şeyleri bir parça geri plana iten hastalığı, ya da en azından zayıflığı, tüm bunların beni tamamen yıkmasını engelliyor. Seyahatimin yan amacına ne ölçüde ulaşabildiğim, Noel günlerinin öldürücü melankolisinden kaçmayı ne ölçüde başarabildiğim de tartışılır. Oldukça güçlü kalabilmem, Asja'nın her şeye rağmen bana bağlılığını fark etmemden de kaynaklanıyor. Aramızda "sen" hitabı giderek yerleşti ve uzun süre bana yönelttiği bakışının etkisi –böylesine uzun süreli bakışlar yönelten ve böylesine uzun öpücükler veren bir başka kadın hatırlamıyorum– üzerimdeki şiddetinden hiçbir şey kaybetmedi. Bugün, artık ondan bir çocuk istediğimi söyledim Asja'ya. Şu sıralar erotik meselelerde takındığı denetimli tavır sırasında ortaya çıkan ve önemsiz sayılamayacak nadir, ama kendiliğinden hareketler, onun benden hoşlandığını söylüyor. Sözgelimi dün, bir tartışmadan kaçınmak üzere odasını terk etmeye hazırlandığımda, beni zorla durdurdu ve ellerini saçlarımda gezdirdi. Artık adımı da sık sık söylüyor. Yakınlarda bir kez, şimdi iki çocuğumuzla birlikte "ıssız bir adada" yaşamıyor olmamızdan yalnızca benim sorumlu olduğumu söyledi. Bunda bir gerçek payı var. Üç ya da dört kez bir geleceği paylaşmaktan –doğrudan ya da dolaylı bir biçimde– kaçındım: bir keresinde Capri'de onunla birlikte "kaçmadığım" zaman; ama nasıl yapacaktım ki bunu? Roma'dan Assisi ve Orvieto'ya yaptığı yolculukta ona katılmayı reddettiğim zaman; 1925 yazında onunla Letonya'ya gitmediğim ve kışın Berlin'de onu beklemeye söz vermediğim zaman. Buna yol açan neden yalnızca ekonomik kaygılarım değildi, hatta şu son iki sene içinde zayıflayan fanatik seyahat düşkünlüğüm bile değildi yalnızca; Asja'daki düşmanca unsurların, ancak şimdilerde göğüslemeye hazır olduğumu hissettiğim düşmanlığın da bir rolü vardı burada. O zamanlar birbirimize bağlanmış olsaydık, şimdilerde çoktan kopmuş olabileceğimizi düşündüğümü de yakınlarda söyledim ona. Şimdilerde içimde ve dışımda olup biten her şey, ondan ayrı yaşama düşüncesini, şimdiye dek olduğundan çok daha zor katlanılır bir şey haline getiriyor. Tabii Asja yeniden sağlığına kavuştuğu ve burada Reich'la birlikte düzenli bir hayat kurduğu zaman, ilişkimize bir nokta koyabilmenin benim açımdan büyük acılar pahasına mümkün olacağından duyduğum korkunun da etkisi var bunda. Ancak bundan kaçınmayı başarabilir mi-

yim, onu da bilmiyorum henüz. Çünkü şimdilik ondan kopmam için –bunu becerebileceğimi kabul etsek bile– herhangi bir nedenim yok. Benim için en güzeli, ona bir çocuk aracılığıyla bağlanmak olurdu. Ama tüm o şaşırtıcı sertliği ve tüm sevimliliğine karşın varolan sevgisizliği nedeniyle Asja'yla ortak bir hayatı göğüsleyebileceğimden bugün bile emin olamıyorum. – Kışın burada hayat fazladan bir boyut kazanıyor: mekân, havanın ısısına bağlı olarak, kelimenin tam anlamıyla değişiyor. İnsanlar sokakta, tıpkı buz tutmuş, aynalı bir salondaymışçasına yaşıyorlar; her karar, her duraksama inanılmaz bir külfete dönüşüyor: Posta kutusuna bir mektup atmak bile, yarım günlük bir içsel hazırlık gerektiriyor ve şiddetli soğuğa rağmen bir şey satın almak üzere dükkâna girmek bir azim göstergesine dönüşüyor. Yalnızca annemin yemek kitaplarındaki resimlerden tanıdığım ve şatafatlı görünümleriyle çarlık dönemindekilerden hiç de aşağı kalmayacak, servise hazır yemeklerin satıldığı Tverskaya'daki dev bir gıda mağazası dışında, dükkânlar da vakit geçirmeye elverişli değil. Üstelik taşralı bir özellik taşıyorlar. Batı şehirlerinin anacaddelerinde görmeye alıştığımız ve firmanın çok uzaklardan okunabilen adını taşıyan tabelalara, burada çok seyrek rastlanılıyor; çoğunlukla yalnızca satılan malın türü belirtiliyor; bazen de tabelalara saat, bavul, çizme, kürk, vs. resimleri çizilmiş oluyor. Derici dükkânlarının o geleneksel açılmış post simgesi, burada da teneke bir tabelaya resmediliyor. Üzerinde "Kitayskaya Praçeçnaya" yazılı tabelalarda, genellikle gömlek resimleri oluyor: Çin Çamaşırhanesi. Pek çok dilenci görülüyor. Önlerinden geçenlere, uzun konuşmalarla yakarıyorlar. İçlerinden biri, gözüne kestirdiği yaya önünden geçerken hafifçe ulumaya başlıyor her seferinde. Tıpkı Aziz Martin'in kılıcıyla bölerek cübbesinin yarısını verdiği bedbaht yaratık gibi duran bir dilenci de gördüm; diz çökerek kollarını ileriye uzatmış. Noelden hemen önce, iki çocuk Tverskaya'daki Devrim Müzesi'nin duvarı önünde, daima aynı noktada kara serilmiş bir bez parçasının üzerinde oturuyor ve inliyorlardı. O dilencilerin değişmez sefaletinin bir ifadesi olabilirdi bu; ama belki de tüm Moskova kurumlarının ötesinde, yalnızca kendilerinin güvenilir olduğunu ve şaşmaz bir kararlılıkla yerlerini koruduklarını göstermeye yönelik, akıllıca bir örgütlenmenin sonucuydu. Zira buradaki başka her şey bir "remonte"nin[59] etkisi altında. Çıplak odalardaki mobilyaların yerleri her hafta değiştiriliyor – bu kadarcık mobilyayla sağlanabilen biricik lüks bu; ve aynı zamanda, bedeli melankoliyle ödenen bir "rahatlığı" evlerden defetmenin de radikal bir

yöntemi. Resmi daireler, müzeler ve enstitüler durmaksızın yer değiştiriyor ve başka ülkelerde belirli yerleri olan sokak satıcıları, her gün bir başka noktada çıkıyorlar ortaya. Her şey, ayakkabı cilaları, resimli kitaplar, kâğıt-kalem, kekler ve ekmek, hatta havlular bile sokak ortasında satılıyor, sanki burada hüküm süren, eksi 25 derecelik donuyla Moskova kışı değil de, bir Napoli yazıymış gibi. – Öğleden sonra Asja'nın odasında, *Edebiyat Dünyası*'na tiyatro yazıları yazmak istediğimi söyledim. Kısa bir tartışma çıktı, ama ardından benimle domino oynamasını rica ettim ondan. Ve sonunda kabul etti: "Madem ki rica ediyorsun. Zayıf biriyim ben. Benden rica edilen şeyi geri çeviremem." Ama daha sonra Reich gelince, Asja konuşmayı yeniden o konuya getirdi ve bu kez çok şiddetli bir kavga patlak verdi. Ancak çıkmak üzere, oturduğum pencere girintisinden kalktığım sırada ve Reich da peşimden sokağa çıkmaya hazırlanırken, Asja yine elimi tuttu ve "O kadar da kötü değil," dedi. Akşam odamda, bu konu üzerine kısa bir tartışma. Daha sonra Reich evine gitti.

21 Aralık. Arbat'ı baştan başa yürüdüm ve Smolensk Bulvarı'ndaki pazara geldim. O gün hava çok soğuktu. Yürürken, yolda satın aldığım çikolatayı yedim. Pazarın cadde boyunca uzanan ilk sırası, Noel eşyaları satan kulübeler, oyuncak ve karton tezgâhlarından oluşuyordu. Onların ardındaki sıraysa demir eşyalar, ev gereçleri, ayakkabı gibi şeylere ayrılmıştı. Burası, Arbatskaya Plotçad'daki pazarı andırıyordu biraz, yalnız burada, sanıyorum, gıda maddeleri satılmıyordu. Ama daha kulübelere varmadan, yolun iki yanı yiyecek, ağaç süslemeleri ve oyuncak sepetleriyle öylesine dolmuştu ki insan caddeden kaldırıma çıkmakta zorlanıyordu. Kulübelerin birinden kiç bir kartpostal, bir diğerinden bir balalayka ve karton bir ev maketi aldım. Sokakta satılan Noel güllerini burada da gördüm; kar ve buzun ortasında güçlü renkleriyle parlayan, tumturaklı çiçek demetleri. Elimdeki nesnelerle Oyuncak Müzesi'ne varmakta zorlandım. Müze Smolensk Bulvarı'ndan Ulitza[60] Krapotkina'ya taşınmıştı ve yerini nihayet bulabildiğimde öylesine bitkin düşmüştüm ki neredeyse eşikten geri dönecektim: Kolayca açılmayan kapının kilitli olduğunu düşündüm. Öğleden sonra Asja'nın odasında. Akşam, Korş Tiyatrosu'nda[61] berbat bir oyun (I. Alexander ve İvan Kuzmiç). Oyunun yazarı, Reich'ı aralardan birinde yakaladı – oyunun kahramanını Hamlet'in tinsel akrabası olarak niteliyordu. Dikkatinin dağılmasından yararlanarak, son bölümleri izlemeden güçlükle kaçtık. Tiyatro-

dan sonra, yanlış hatırlamıyorsam, yiyecek bir şeyler aldık. Reich, gece bende kaldı.

22 Aralık. Reich'la konuşmalarımızda bazı önemli noktalara vardım. Akşamları, çoğunlukla Rusya, tiyatro ve materyalizm üzerine uzun konuşmalar yapıyoruz. Reich, Plehanov konusunda büyük hayal kırıklığına uğramış. Ona, maddeci ve evrenselci temsil tarzları arasındaki karşıtlığı açıklamaya çalıştım. Evrenselci yaklaşım idealisttir, çünkü diyalektik değildir. Gerçekten de diyalektik zorunlu olarak, karşılaştığı her tez ya da antitezi, üçlü yapı içinde yeni bir sentez olarak betimleyen bir yönde ilerler; böylelikle nesnesinin giderek daha derinlerine nüfuz eder ve evreni ancak o nesnenin içinden kurar. Tüm diğer evren tanımları nesnesiz, yani idealisttir. Giderek, Plehanov'un materyalist olmayan düşünme tarzını, onda teorinin oynadığı role bağlamayı denedim ve teoriyle yöntem arasındaki karşıtlığa yaslandım. Teori, genel olanı betimleme çabasıyla bilimin üzerinde yer alır, oysa yöntem açısından belirleyici olan, her genel incelemenin derhal kendine ait bir nesne bulmasıdır. (Görecelik teorisinde, zaman ve mekân kavramları arasındaki ilişkinin incelenmesi örneği.) Bir başka seferinde, "vasat" yazarlar için belirleyici ölçüt olarak başarı ve büyük yazarlardaki "büyüklüğün" kendine has yapısı üzerine bir konuşma – büyük yazarların, yazarlık güçleri sayesinde tarihsel bir etkiye sahip olmadıkları, tersine tarihsel bir etki yarattıkları için "büyük" sayıldıkları üzerine. Nasıl bu "büyük" yazarları, ancak kendi yüzyılımızın büyüten ve renklendiren merceğinden görürüz. Dahası: Bu durumun nasıl otoritelere karşı mutlak tutucu bir tavra yol açtığı ve bu tutucu tavrın yalnızca ve ancak maddeci bir yaklaşımla temellendirilebileceği. Bir başka seferinde Proust (Reich'a çevirimden bölümler okudum[62]) ve ardından Rusya'daki kültür politikası üzerine konuştuk: işçilere tüm dünya edebiyatının tanıtılmasını hedefleyen, işçiler için "eğitim programı"; kahramanlık komünizmi döneminde önderlik kadrolarını oluşturmuş olan sol yazarların gözden çıkarılması; karşıdevrimci köylü sanatının teşvik görmesi (AKHRR sergisi). O günün öğle üzeri Reich'la birlikte *Ansiklopedi* bürosuna yaptığımız ziyaret sırasında tüm bunlar, yine çok güncel göründü bana. Bu girişimin otuz ya da kırk ciltlik bir proje olması ve Lenin için özel bir cilt ayrılması hedefleniyor. Oraya vardığımız ikinci seferde (yaptığımız ilk ziyaret sonuçsuz kalmıştı), yazı masasının ardında, Reich'ın niteliklerimden övgüyle söz ederek beni tanıştırdı-

ğı, son derece iyi niyetli genç bir adam oturuyordu. "Goethe" makalemin şemasını ona anlatmaya başladığımda, entelektüel güvensizliği derhal ortaya çıktı. Bu taslaktaki bazı noktalar onu ürkütüyordu ve sonunda, sosyolojik açıdan desteklenmiş bir hayat hikâyesi istemeye vardırdı işi. Ancak temelde bir şairin hayatı değil, yalnızca tarihsel etkileri materyalist bir açıdan tasvir edilebilir. Zira böylesi bir varoluş, hatta bir sanatçının salt zamanıyla sınırlandırılmış eserleri, eğer daha sonraki etkilerinden soyutlanırsa, kesinlikle maddeci bir analizin nesnesi olamaz. Herhalde burada da karşımıza çıkan şey, Buharin'in[63] *Tarihsel Materyalizme Giriş* kitabının tümüyle idealist, metafizik sorularını karakterize eden, o yöntemsiz evrenselcilik ve dolayımsızlıktır. Öğleden sonra Asja'nın yanındayım. Şimdilerde aynı odada, Asja'nın pek beğendiği ve bol bol sohbet ettiği Yahudi bir komünist kadın yatıyor. Onun varlığı benim açımdan o denli keyifli değil, çünkü şimdi Reich'ın olmadığı zamanlarda bile Asja'yla yalnız konuşamıyorum. Akşam odamdayım.

23 Aralık. Öğleden önce Kustarni Müzesi'ndeydim.[64] Yine çok güzel oyuncaklar vardı görülecek; oyuncak müzesinin müdürü, buradaki sergiyi de düzenlemişti. Herhalde en güzelleri de karton figürler. Çoğunlukla küçük bir kaide üzerinde duruyor bunlar; ya döndürülebilen, minicik bir laternanın ya da bastırıldığında bir ses çıkartan eğimli bir yüzeyin üzerindeler. Aynı malzemeden, belli belirsiz groteskin sınırında duran ve çöküş dönemine ait tipleri tasvir eden çok büyük figürler de var. Müzede yoksul giyimli, sempatik bir kız, mürebbiyesi olduğu iki küçük oğlanla, oyuncaklar üzerine Fransızca sohbet ediyordu. Her üçü de Rus'tu. Müzenin iki salonu var. Oyuncakların da durduğu büyük salonda, ayrıca cilalı ahşap işçiliğinden örnekler ve kumaşlar bulunuyor; daha küçük olan salondaysa eski tahta oymalar, ördek ya da başka hayvan biçimlerinde kutular, el aletleri, vs. ve dökme demirden işler sergileniyor. Alt kattaki büyük bir salonda bulunan ve müzeye bağlı mağazadan, eski oyuncaklar tarzında bazı örnekler alma girişimim başarısızlıkla sonuçlandı. Ama orada, ağaç süslemeleriyle dolu, hiç rastlamadığım kadar büyük bir depo gördüm. Ardından *Les*[65] için bilet almak üzere Kameneva Enstitüsü'ne gittim ve orada Basseches'le[66] karşılaştım. Birlikte yürüdük biraz ve nihayet Dom Herzena'ya vardığımda saat üç buçuk olmuştu. Reich, ben yemeğimi bitirdikten sonra geldi ancak. Bir fincan kahve daha ısmarladım ve buna dokunmayacağım konusunda kendi kendi-

me yemin ettim. Akşam üzeri, Asja'yla ilk kez aynı tarafta olduğum, dörtlü bir domino partisi vardı. Reich'a ve Asja'nın oda arkadaşına karşı parlak bir zafer kazandık. Daha sonra, Reich "VAPP" toplantısındayken, bu kızla Meyerhold Tiyatrosu'nda yeniden karşılaştım. Benimle anlaşabilmek için Yiddiş dilinde konuştu. Biraz daha uzun bir temrinle pekâlâ yürüyebilirdi, ancak başlangıçta pek bir şey anlamadım. O akşam benim için çok yorucu oldu, çünkü bir hata sonucu ya da kızın dakik olmayışı yüzünden çok geciktik ve ilk perdeyi ayakta durarak kenardan izlemek zorunda kaldık. Buna bir de Rusça eklendi. Oda arkadaşı dönene dek uyumamıştı Asja. Ama, ertesi gün anlattığına göre, kızın düzenli soluğunu dinleyerek uykuya dalmıştı sonunda. *Les*'teki ünlü akordeon sahnesi[67] gerçekten çok güzel; ama bu sahne Asja'nın anlatımı sayesinde duygusal ve romantik olarak imgelemimde öylesine muhteşem bir iz bırakmış ki, sahnedeki gerçeğine alışmakta zorlandım. Oyun, bu sahne dışında da muhteşem buluşlarla doluydu: balık avlayan ve seğiren ellerinin hareketiyle çırpınan bir balık yanılsaması yaratan tuhaf komedyenin oyunu; bir daire içinde koştururken gelişen aşk sahnesi; sahneden aşağıya uzayan bir iskele üzerinde geçen tüm oyun. Konstrüktivist bir anlayışla kurulmuş sahnenin işlevini ilk kez açık bir biçimde kavradım, ki bu nokta, fotoğraflar şöyle dursun, Tayrov'un Berlin'deki oyununda[68] bile bu denli açıklık kazanmamıştı benim için.

24 Aralık. Odam hakkında birkaç söz. Buradaki tüm mobilyaların üzerinde, "Moskova Otelleri" yazılı tenekeden bir plaka var; altında da demirbaş numarası. Tüm oteller devletin (yoksa belediyenin mi?) idaresinde. Odamdaki çift kanatlı pencereler şimdi, kış aylarında, mühürlenip kapatılmış. Yalnızca yukardaki küçük kanat açılabiliyor. Alt kısmı lake, üstüyse çok parlak cilalı küçük tuvalet masası sactan yapılmış ve bir de aynası var. Lavabonun dibine, kapatılamayan gider delikleri yerleştirilmiş. Musluktan sicim gibi bir su akıyor. Mekân dışarıdan ısıtılıyor; ancak odanın özel konumu nedeniyle zemin de ısınıyor ve ılımlı soğuklarda, küçük pencere kanadı da kapalı olduğu için, içeride boğucu bir sıcaklık oluyor. Kalorifer yandığı zaman, sabahları dokuzdan önce bir görevli kapıya vuruyor ve küçük pencere kanadının kapalı olup olmadığını soruyor. Burada aksamayacağından emin olabileceğiniz tek şey bu. Otelde mutfak olmadığı için, insan bir fincan çay bile içemiyor. Ve Daga'ya gideceğimiz günün arifesindeki akşam uyandırma talimatı verdiğimizde, İsviçre-

li'yle (otel hizmetlilerinin Rusça adı bu) Reich arasında, "uyandırma" izleği üzerine Sheakespearevari bir konuşma geçti. Uyandırılmamızın mümkün olup olmadığı yönündeki sorumuza adamın verdiği karşılık: "Eğer hatırlarsak uyandırırız. Ama eğer hatırlamazsak, o zaman uyandırmayız. Gerçi çoğunlukla hatırlıyoruz ve o zaman da uyandırıyoruz zaten. Ama zaman zaman unuttuğumuz da oluyor tabii, aklımıza gelmediği için. O zaman da uyandırmıyoruz. Böyle bir yükümlülüğümüz yok gerçi, ama vaktinde aklımıza gelirse, yine de yapıyoruz bu işi. Saat kaçta uyandırılmak istiyordunuz? – Yedide. O halde şuraya yazalım. Gördüğünüz gibi kâğıdı şuraya koyuyorum; arkadaşım görecektir herhalde, değil mi? Tabii görmezse, o zaman uyandırmaz. Ama çoğunlukla uyandırıyoruz." Sonunda uyandırılmadık tabii ki ve bu durum şöyle açıklandı: "Siz zaten uyanmıştınız; daha ne uyandıracaktık ki?" Otelde bu tür İsviçreliler'den daha çok var gibi görünüyor. Bunlar giriş katındaki küçücük bir odada oturuyorlar. Kısa bir süre önce, bana mektup gelip gelmediğini sordu Reich. Mektuplar burnunun dibinde durduğu halde, "Hayır" diye karşılık verdi adam. Bir başka seferinde, beni otelden telefonla arayan birine, "Bu arada otelden ayrıldı," denmiş. Telefon koridorda ve geceleri birden sonra bile, yüksek sesle yapılan konuşmaları duyuyorum yatağımdan. Yatağın ortasında büyük bir oyuk var ve karyola en küçük harekette bile gıcırdıyor. Reich çoğu zaman beni uykudan bile uyandıracak kadar gürültülü bir biçimde horladığı için, eğer ölesiye yorgun bir halde girmemişsem yatağa, uyumam güç oluyor. Akşam üzerleri uyuyup kalıyorum burada. Oda ücretinin günlük ödenmesi gerekiyor, çünkü beş rubleyi aşan her hesabın üzerine %10'luk bir vergi biniyor. Bunun ne dehşetli bir zaman ve enerji israfı anlamına geldiğini, anlatmak bile gereksiz. – Reich'la Asja sokakta karşılaşmışlar ve birlikte geldiler. Asja kendini iyi hissetmiyordu ve Birse'yle akşamki buluşmasını iptal etti. Benimle birlikte olmak istiyorlardı. Asja kumaşını da getirmişti ve birlikte çıktık. Oyuncak Müzesi'ne gitmeden önce, onu terzisine bıraktım. Yolda bir saatçiye girdik. Asja, adama benim saatimi verdi. Almanca bilen bir Yahudi'ydi bu. Asja'yla vedalaştıktan sonra, müzeye kadar bir kızağa bindim. Geç kalmaktan korkuyordum, çünkü Rusya'daki zaman mefhumuna hâlâ alışamadım. Oyuncak Müzesi'nde mihmandarlı bir tur. Müze müdürü Tov. Bartam[69] bana "Oyuncaktan, Çocuk Tiyatrosuna" başlıklı incelemesinin bir nüshasını hediye etti, ki bu da benim Asja'ya Noel armağanım oldu. Ardından Akademi'ye; ama Kogan orada değildi. Geri dönmek

üzere her zamanki otobüs durağıma gitmiştim. O sırada, açık bir kapının yanındaki "Müze" yazısını gördüm ve çok geçmeden "Yeni Batı Sanatı İkinci Koleksiyonu"nun karşımda olduğunu anladım. Bu müze benim gezi planıma dahil değildi. Ancak önüne kadar gelmişken, içeriye de girdim. Cezanne'ın olağanüstü güzellikteki bir resminin önünde, "eşduyum" sözünün dilsel olarak dahi yanlış olduğu fikrine kapıldım. İnsan bir tabloyu kavrarken, asla onun uzamına girmiyor; daha çok bu uzam, önce çok belirli, farklı yerlerinden dışarıya taşıyor. Geçmişin çok önemli deneyimlerini yerleştirebildiğimize inandığımız açıları ve köşelerinden bize açıyor kendini; bu noktalarında açıklanamaz bir aşinalık görülüyor. Bu resim, iki Cezanne salonunun ilkindeki orta duvarda, tam pencerenin karşısında, çok aydınlık bir yerde asılıydı. Ormandan geçen bir yolu tasvir ediyordu. Bir kenarında bir grup bina vardı. Bu müzenin Renoir koleksiyonu, Cezanne koleksiyonu kadar sıradışı sayılmaz. Bununla birlikte özellikle ressamın erken dönemine ait çok güzel resimler var burada da. Ancak ilk iki salonda beni en çok, Paris bulvarlarının birbirlerini tamamlar gibi karşılıklı asılmış iki resmi etkiledi. Bunlardan biri Pisarro, diğeriyse Monet'nin. Her iki resim de geniş bir caddeyi gösteriyor; ilki resmin ortasında, ikincisi ise kenarında yer alan, yükseltilmiş bir bakış açısından. Öylesine kenarında ki, bir balkonun korkuluğundan sokağa doğru eğilmiş iki beyin siluetleri, sanki tablonun boyandığı pencerenin hemen yanıbaşındaymışçasına, yandan resmin içine dalıyor. Ve Pisarro'da sayısız atlı arabanın bulunduğu gri asfalt resim yüzeyinin büyük bir bölümünü kaplarken, Monet'de, kısmen sonbaharın sararmış ağaçları arasından parıldayan aydınlık bir bina duvarı sokağın yarısını örtüyor. Bu binanın dibindeki bir kahvenin, neredeyse tamamen yapraklarla örtülmüş iskemle ve masaları seçiliyor; tıpkı güneşli bir ormandaki kırsal mobilyalar gibi. Buna karşılık Pisarro Paris'in şanını; bacalarla kaplı çatıların oluşturduğu doğruyu gösteriyor. Onun bu şehre duyduğu özlemi hissettim. – Arka odalardan birinde, Louis Legrand ve Degas çizimlerinin arasında Odilon Redon'un bir resmi. – Otobüs yolculuğunun ardından uzun, şaşkın bir yürüyüş başladı ve kararlaştırılan zamandan bir saat sonra, Reich'la sözleşmiş olduğum mahzen lokantasına ancak varabildim. Saat dörde geldiği için, hemen ayrılmak zorunda kaldık ve Tverskaya'daki büyük gıda mağazasında randevulaştık. Noel akşamına sadece birkaç saat kalmıştı ve dükkân hıncahınç doluydu. Havyar, somon ve meyva alırken, eli paketlerle dolu Basseches'le karşılaştık. Keyif-

liydi. Buna karşılık Reich'ın keyfi kaçmıştı. Gecikmiş olmama çok sinirlenmişti ve öğleden önce sokaktan satın aldığım Çin malı kâğıttan bir balığı da, tüm diğer şeylerle birlikte yanımda gezdirmek zorunda kalmam, bir toplama saplantısının kanıtı olarak onu hiç de neşelendirmiyordu. Sonunda pasta ve çeşitli tatlılarla birlikte, fiyonklarla süslü, küçük bir Noel ağacı da edindik ve tüm bunlarla bir kızağa binip otele döndüm. Hava çoktan kararmıştı. Kolumdaki ağaç ve paketlerle, aralarından geçmeye zorlandığım insan kalabalığı beni yormuştu. Odamda yatağa uzandım, Proust okuyup, Asja sevdiği için aldığımız şekerli cevizlerden yedim. Yediden sonra Reich geldi, ondan biraz sonra da Asja. Asja bütün akşam boyunca yatakta yattı ve Reich da onun yanında, iskemlede oturdu. Uzun bir bekleyişin ardından, nihayet semaver de geldiğinde –bu konuda daha önceki ricalarımız sonuçsuz kalmıştı, çünkü otel müşterilerinden biri odasını, içerdeki semaverle birlikte kilitleyip çıkmış sözümona– semaverin fokurtusu, benim için ilk kez bir Rus odasını doldururken ve ben Asja'nın karşısına uzanmış, dosdoğru onun yüzüne bakabilirken, orada, saksıdaki küçük çam ağacının yakınında, yıllardan beri ilk kez bir Noel akşamı kendimi korunaklı hissettim. Asja'nın gireceği iş hakkında konuştuk; söz daha sonra benim *Trauerspiel* kitabıma geldi ve Frankfurt Üniversitesi'ne karşı yazdığım giriş bölümünü[70] okudum. Asja'nın görüşü benim için önem taşıyor. Asja, her şeye rağmen sözü dolaştırmadan şöyle yazmam gerektiğini düşünüyordu: Frankfurt Üniversitesi tarafından reddedilmiştir. O akşam birbirimize çok yakındık. Asja, söylediğim bazı şeylere çok gülüyordu. Alman iç politikasının aygıtı olarak Alman felsefesi üzerine bir makale yazma fikri gibi bazı başka şeyleri de heyecanla destekledi. Gitmeye karar veremiyordu; kendisini iyi ve yorgun hissediyordu. Ama nihayet çıktığında saat daha on bir bile olmamıştı. Hemen yatağa girdim, ne kadar kısa sürmüş olursa olsun, akşam benim için muradına ermişti. Ona ulaşamayacağımız başka bir yerde bile olsa, sevdiğimiz insan da aynı anda yalnız ise eğer, bizim için yalnızlık diye bir şey olmayacağını gördüm. Yani yalnızlık hissinin temelde, topluca eğlenen tanıdığımız, en çok da sevdiğimiz insanlardan bize yansıyan dönüşümlü bir fenomen olduğu anlaşılıyor. Ve hayatta mutlak olarak yalnız olan kişi bile, yalnız olmayan ve birlikte olsa kendi yalnızlığından kurtulabileceği bir kadını –bu hiç tanımadığı bir kadın bile olsa– ya da herhangi bir insanı düşünürken duyumsuyor ancak yalnızlığını.

25 Aralık. Ağzımda geveledığim azıcık Rusça'yla yetinmeye ve Rusça derslerimi şimdilik sürdürmemeye karar verdim, çünkü burada başka işler için zamana çok ihtiyacım var: tercüme ve makaleler için. Rusya'ya bir daha gelecek olursam, dil hakkında biraz bilgi edinmeden yapmamalıyım bunu. Ama şimdilik geleceğe ilişkin iddialı planlar kurmadığım için, bu konuda da kesin bir kararım yok: Şimdikinden bile daha elverişsiz, farklı koşullar altında, böyle bir yolculuk benim için çok güç olurdu herhalde. İkinci bir Rusya yolculuğunu çok sağlam edebi ve mali anlaşmalara bağlamak, alınabilecek en asgari tedbir olurdu. Rusça bilmemem, Noel tatilinin ilk günündeki kadar sıkıntı ve acı verici olmamıştı hiç. Asja'nın oda arkadaşı tarafından yemeğe davet edilmiştik – pişirilecek kazın parasını ben vermiştim ve bu da, birkaç gün önce Asja'yla aramda bir tartışma çıkmasına neden olmuştu. Kaz, tabaklara dağıtılmış tek kişilik porsiyonlar halinde geldi masaya. Kötü pişirilmişti; eti sertti. Yemek, etrafına altı ya da sekiz kişinin toplandığı bir yazı masasında yendi. Yalnızca Rusça konuşuluyordu. Başlangıçtaki soğuk meze –Yahudi usulü hazırlanmış bir balık– güzeldi; çorba da iyiydi. Yemekten sonra yan odaya geçtim ve uyuyakaldım. Uyandıktan sonra bir süre daha çok kederli bir halde uzandım kanapede ve böyle zamanlarda sık sık olduğu gibi, öğrenciliğim sırasında Münih'ten Seeshaupt'a gittiğim günlerden görüntüler geçti gözlerimin önünden. İlerleyen saatlerde Reich ya da Asja zaman zaman bana konuşmadan bölümler çevirmeye çalıştılar tabii, ama bu her şeyi iki kat daha zorlaştırıyordu. Eskiden Beyaz Rus ordusunda olan ve iç savaşta yakalanan her Kızıl Ordu mensubunu astıran, Harb Akademisi'nden bir generalin profesör olduğu konuşuldu bir süre. Bunun nasıl değerlendirilmesi gerektiği tartışıldı. Bu tartışmada en ortodoks ve fanatik görüşler, genç bir Bulgar kadınından geliyordu. Nihayet oradan ayrıldık; Reich ve Bulgar kadın önden, ben ve Asja da onların peşinden. Kendimi çok bitkin hissediyordum. Tramvaylar işlemiyordu o gün. Ve diğerleriyle birlikte otobüse binemeyeceğimiz için de, Reich'la bana ikinci MÇAT'a[71] kadarki uzun yolu yürümekten başka bir seçenek kalmadı. Reich, "Tiyatroda Karşıdevrim" başlıklı çalışması için topladığı malzemeyi tamamlamak üzere, orada *Oresteia*'yı izlemek istiyordu. Yerlerimizi ikinci sıranın ortasından verdiler. Daha salona girerken parfüm kokuları çarptı burnuma. Mavi gömlekli tek bir komünist bile görmedim orada; ama George Grosz'un herhangi bir albümünde kendine yer bulabilecek bazı tipler gördüm. Oyun, genelde adamakıllı

örümceklenmiş bir saray tiyatrosu tarzında sahnelenmişti. Yönetmen en temel mesleki beceriden olduğu gibi, Aiskhylos sahnelemek için mutlaka gereken en temel bilgi birikiminden de yoksundu. Rengi atmış bir salon Helenizmi, fukara imgelemini tümüyle doyurmuş gibiydi. Neredeyse aralıksız müzik çalıyordu; bu arada da bol bol Wagner: Tristan, "Büyülü Ateş".

26 Aralık. Asja'nın sanatoryumdaki tedavisi sonuna yaklaştı gibi görünüyor. Açık havada yatarak geçirdiği şu son günler ona iyi geldi. Battaniyelere sarınarak yatıp havada çığlıklar atan kuzgunları dinlemekten hoşlanıyor. Bu kuşların çok iyi örgütlendiklerine ve ne yapmaları gerektiği konusunda önderleriyle haberleştiklerine de inanıyor; uzun bir sessizliği izleyen belirli bazı çığlıklar, ona göre, hepsinin itaat ettiği emirlermiş. Son günlerde Asja'yla neredeyse hiç yalnız görüşemedim, ama yaptığımız birkaç kısa konuşmada bana olan yakınlığını açıkça sezdiğim için çok huzurluyum ve kendimi iyi hissediyorum. Hiçbir şey üzerimde, Asja'nın benim işlerimle ilgili sorduğu en sıradan sorular kadar şiddetli, ama sağaltıcı bir etki yaratmamıştır. Bunu çok sık yapmıyor gerçi. Ama sözgelimi bugün, o ana dek Rusça konuşulan yemeğin ortasında, bir önceki gün bana postadan ne çıktığını öğrenmek istedi. Yemekten önce üç takım halinde domino oynanmıştı. Ama yemekten sonra ortam bir önceki güne oranla çok daha iyiydi. Yiddiş şarkıların (sanıyorum hiç de parodi olarak düşünülmemiş) komünist uyarlamaları söylendi. Asja dışında, odadakilerin hepsi Yahudi'ydi galiba. Moskova'ya Yedinci Sendika Kongresi için gelmiş olan Vladivostoklu bir sendika sekreteri de vardı aralarında. Böylece Berlin'den Vladivostok'a tam bir Yahudi takımı toplanmış oldu masada. Asja'yı odasına erkenden bıraktık. Eve dönmeden önce Reich'ı bir fincan kahve içmeye davet ettim sonra. Ve başladı anlatmaya: Etrafına baktıkça, çocukların büyük bir eziyet olduklarını daha iyi anlıyormuş. Yoldaş kadınlardan biri de, ziyarete küçük, ayrıca olağanüstü uslu bir oğlan çocuğuyla birlikte gelmişti; ama herkes dominoya oturduğunda ve iki saatten uzun bir süre yemek beklendiğinde, oğlan ağlamaya başlamıştı. Aslında Reich'ın kafasındaki Daga'ydı tabii. Asja'nın çoğunlukla Daga'yla ilgili olan kronik korkularından söz etti ve onun Moskova'da geçirdiği dönemin hikâyesini baştan sona bir kez daha anlattı. Onun Asja'yla ilişkisinde gösterdiği büyük sabra daha önce pek çok kez hayran kalmıştım. Ve şimdi de benimle konuşurken dile gelen gerginliğiydi yalnızca, kesinlikle kır-

gınlık ya da öfke değil. Tam da şimdi, her şeyi kendi haline ve akışına bırakmanın Asja açısından en önemli şey olduğu bir anda, Asja'daki "bencilliğin" işlemeyişinden yakınıyordu. Önümüzdeki dönemde nerede yaşayacağı, büyük olasılıkla taşınmak zorunda kalacağı düşüncesi Asja'ya büyük sıkıntı veriyordu. Temelde tüm beklentisi, birkaç hafta için olsun burjuvalara özgü huzurlu ve rahat bir hayat sürdürebilmekti, ki bunu Moskova'da Reich da sağlayamazdı ona tabii. Bu arada Asja'nın huzursuzluğu benim dikkatimi çekmemişti henüz. Bunu ancak önümüzdeki günlerde fark edecektim.

27 Aralık. Asja'nın sanatoryumdaki odası. Neredeyse hergün saat dörtten yediye dek oradayız. Genellikle saat beşe doğru, yan odadaki kadın hastalardan biri, bir saat ya da yarım saat süreyle kendini *zither* (kanun benzeri bir Orta Avrupa çalgısı) çalarak oyalamaya başlıyor. Hüzünlü akorlar dışında bir şey çalabildiği yok. Müzik bu çıplak duvarlara hiç uymuyor. Ama bu tekdüze tınılar Asja'yı pek de rahatsız edermiş gibi görünmüyor. Odasına girdiğimizde, onu genellikle yatağında yatarken buluyoruz. Karşısındaki küçücük masanın üzerinde süt, ekmek ve çoğu zaman Reich'a verdiği yumurtalar ve şekerle dolu bir tabak duruyor. Reich'a bugün benim için de bir yumurta verdi ve üzerine "Benjamin" yazdı. Elbisesinin üzerine gri yünden dokunmuş bir sanatoryum önlüğü giyiyor. Bu arada odanın Asja'ya ayrılmış olan daha konforlu bölümünde birbirinden farklı üç koltuk bulunuyor; bunlardan biri, çoğu zaman benim oturduğum alçak bir iskemle; ayrıca dergilerin, kitapların, büyük olasılıkla ona ait renkli, küçük bir şalın, Berlin'den getirdiğim *cold cream*'in [krem] ve bir zamanlar ona hediye ettiğim bir el aynasının durduğu bir de başucu masası var; Stone'un benim için yapmış olduğu, *Tek Yönlü Yol*'un kapak tasarımı da uzun süre o masada kalmıştı. Asja çoğu zaman kendine dikmek istediği bir bluz üzerinde çalışıyor; bir kumaştan iplikler çekiyor. – Moskova sokaklarının ışık kaynakları. Bunlar: Lamba ışıklarını, neredeyse tüm sokakları aydınlatacak kadar güçlü bir biçimde yansıtan kar, sokak tezgâhlarının karpit lambaları ve ışıklarını yüzlerce metre öteden sokaklara salan uzun huzmeli otomobil farları. Bu tür otomobil farları diğer büyük şehirlerde yasaktır: Buradaysa, birkaç NEP girişimcisinin (ve tabii ki iktidar sahiplerinin) emrinde; ulaşımın genelgeçer güçlüklerinin üstesinden geliveren az sayıdaki aracın böylesine küstahça vurgulanmasından daha tahrik edici bir şey düşünmek güç.– O güne dair kayıt düşülecek pek önemli bir şey yok.

Öğle üzeri odamda çalıştım. Öğle yemeğinden sonra Reich'la satranç oynadım; iki partiyi de kaybettim. Asja'nın ruh hali olabilecek en kötü durumdaydı; onu Hedda Gabler rolünde fazlasıyla inandırıcı kılabilecek o kötücül keskinlik, daha önce hiç tanık olmadığım kadar açık bir biçimde çıkıyordu ortaya. Sağlığıyla ilgili en küçük bir soruya bile tahammül edemiyordu. Sonunda onu kendi haline bırakmaktan başka hiçbir çare kalmadı. Ama peşimizden domino oynamaya geleceği yönündeki umudumuzu da –Reich'ın ve benim– karşılıksız bıraktı. Oyun salonuna ne zaman biri girse, boş yere kapıya dönüp durduk. Partiyi bitirdikten sonra yine Asja'nın odasına gittik; ama çok geçmeden elimde bir kitapla yeniden oyun odasına çekildim ve ancak yediye az bir zaman kala tekrar döndüm oraya. Asja beni çok hasmane bir tavırla uğurladı, ama sonra Reich'la bana, üzerine "Benjamin" yazdığı bir yumurta yolladı. Asja çıkageldiğinde, Reich'la odama gireli uzun süre geçmemişti henüz. Ruh hali belirgin bir değişim geçirmişti; her şeyi yine daha iyimser bir ışıkta görüyor ve kuşkusuz öğleden sonraki davranışlarından üzüntü duyuyordu. Ama şu son günlere bir bütün olarak baktığımda, nekahat sürecinin, en azından sinirsel durumuyla ilgili olarak, benim gelişimden bu yana hemen hiç ilerleme kaydetmediğini düşünüyorum. – Akşam Reich'la yazarlığım ve gelecekte izlemem gereken yol üzerine uzun bir konuşma yaptık. Yazılarımı fazlasıyla uzattığımı düşünüyordu Reich. Yine aynı bağlamda, çok yerinde bir saptamayla, önemli yazılarda çarpıcı, anlamlı cümlelerin toplam cümle sayısına oranının bire otuz dolayında olduğunu ifade etti – bendeyse bu oran bire ikiydi. Tüm bunlar doğru. (Hatta bu son nokta, Philipp Keller'in[72] bir zamanlar üzerimde sahip olduğu güçlü etkinin bir kalıntısı belki de.) Ama bir hayli gerilerde kalmış olan "Kendinde Dil ve İnsan Dili"[73] başlıklı denememden bu yana asla kuşkuya düşmediğim birtakım düşünceler söz konusu olduğunda, Reich'a karşı çıkmak zorunda kaldım: Her dilsel oluşumun içerdiği kutupsallığa çektim dikkatini: aynı anda hem ifade, hem de ileti oluşu. Bu nokta, çağdaş Rus edebiyatındaki, her ikimizin de pek çok kez değindiği "dilin yıkımı" eğilimiyle bağlantılıydı. Zira dildeki ileti boyutunun koşulsuz bir biçimde genişletilmesi, gerçekten de kaçınılmaz olarak dilin yıkımına götürüyor. Öte yandan dilin taşıdığı ifade niteliğinin mutlaklaştırılması da, bir başka yoldan aynı noktaya, yani mistik suskunluğa varıyor. Bu iki eğilimden şu sıralarda daha güncel olanı, ileti boyutu gibi görünüyor bana. Ama ne biçimde olursa olsun, bir uzlaşma daima gerekli. Bunun-

la birlikte, yazarlığımın nazik durumunu kabul ediyorum. Ama kendi açımdan burada bir çıkış yolu göremediğimi söyledim ona, çünkü gerçekten yol almamı sağlayan şey, saltık kanaatler ya da soyut kararlar değil, yalnızca somut görevler ve sorunlar oluyor. Ancak Reich, burada şehirler üzerine yazdığım denemeleri hatırlattı bana. Bu benim için çok cesaret vericiydi. Bir Moskova tasviri üzerinde daha büyük bir umutla düşünmeye başladım. Konuyu noktalamak üzere, ona yazdığım Karl Kraus portresini[74] okudum, çünkü konuşmamızda ondan da söz açılmıştı.

28 Aralık. Moskova'daki kadar çok saatçi ustasının başka hiçbir şehirde olduğunu sanmıyorum. Burada insanların zamanı pek de umursamadıkları düşünülürse, bu çok tuhaf. Ama bunun tarihsel nedenleri olmalı mutlaka. Kayıtsızlık içinde, yılankavi hatlar çizerek yürüyorlar. (Reich'ın bana anlattığı kadarıyla, dernek lokallerinden birinin duvarında asılı olan uyarıcı bir tabela çok manidar; şöyle yazıyormuş tabelada: *"Vakit nakittir," der Lenin.* Böylesine basmakalıp bir lafı ifade edebilmek için, en yüce otoritenin yardımına başvurmak gerek burada.) Bu sabah, tamirdeki saatimi aldım. – Sabah kar yağdı ve gün boyunca da sık sık yağmayı sürdürdü. Daha sonra biraz ılıdı hava. Asja'nın Berlin'de karı özlemesini ve çıplak asfalttan duyduğu sıkıntıyı anlıyorum. Burada kış, tıpkı beyaz koyun yününe bürünmüş bir köylü gibi, kalın bir kar kürkünün altında geçiyor. – Sabah geç kalktık, sonra da Reich'ın odasına gittik. Daire, küçük burjuva evcilliğinin düşünülebilecek en korkunç örneği. Yüzlerce örtüye, konsollara, minderli mobilyalara, tül perdelere bakarken, insan iç sıkıntısından nefes almakta bile zorlanıyor; hava tozdan ötürü böylesine ağır olmalı. Bir pencere köşesinde uzun bir Noel ağacı duruyordu. Cılız dalları ve tepesini taçlandıran biçimsiz bir kardan adam figürüyle, o ağaç bile çirkindi. Tramvay durağından buraya yaptığımız yorucu yürüyüş ve bu odanın verdiği dehşet, durumu kavramamı engelledi ve Reich'ın ocak ayında onunla birlikte bu odaya taşınmam için yaptığı öneriyi kabul etmekte biraz aceleci davrandım. Bu tür küçük burjuva odaları, ticari sermayenin yıkıcı saldırısının ezip geçtiği muharebe meydanlarıdır; insani hiçbir şey yetişmez artık buralarda. Ama ini andıran mekânlara duyduğum eğilimle, çalışmamı burada tamamlamakta hiç zorlanmayabilirim belki de. Bununla birlikte, şimdiki odamın stratejik açıdan mükemmel konumunu terk etmek ya da bilgi kaynağım olarak benim için büyük önem taşıyan Reich'la günde-

lik ilişkimi zayıflatmak pahasına da olsa elimde tutmak noktasında etraflıca düşünmek gerek. Daha sonra kenar mahalle sokaklarında uzun bir yürüyüş yaptık: Reich, ağırlıkla ağaç süslemeleri imal edilen bir fabrikayı gezdireceğini vaat etmişti bana. Reich'ın Moskova için kullandığı "mimari mera" ifadesi, bu sokaklarda şehrin merkezinde olduğundan da yabani bir nitelik kazanıyor. Geniş bulvarların her iki yanında, ahşap köylü evleri tarzındaki yapıların yanında art-nouveau villalar ya da altı katlı binaların yalın cepheleri yer alıyor. Kalın bir kar tabakası var ve ortalık ansızın öylesine sessizleşiyor ki insan Rusya'nın derinlerinde, kış ortasını yaşayan bir köyde bulunduğunu sanabilir. Bir sıra ağacın ardında mavi ve altın sarısı kubbeleri olan bir kilise vardı ve kilisenin sokağa bakan duvarındaki pencereler, her zaman olduğu gibi, parmaklıklıydı. Ayrıca buradaki çoğu kilisenin cephesinde, İtalya'da ancak en eski kiliselerde (sözgelimi Lucca'daki Sto. Freginiano'da[75]) görülebilen türden aziz tasvirleri asılı. İşçi kadın vardığımız sırada fabrikada değildi tesadüfen, dolayısıyla fabrikayı göremedik. Kısa bir süre sonra da birbirimizden ayrıldık. Ben Kuznetski-Most'tan [Demirci Köprüsü] aşağıya doğru yürüdüm ve kitapçılara baktım. Bu caddede Moskova'nın en büyük kitapçısı bulunuyor (görünüşe bakılacak olursa). Vitrinlerde yabancı kitaplar da vardı, ancak fahiş fiyatlara. Hemen hemen istisnasız tüm Rusça kitaplar ciltsiz olarak satılıyor. Kâğıt burada, Almanya'dakinden üç kat pahalı, ağırlıklı olarak ithal malı ve görebildiğim kadarıyla kitapların donanımından olabildiğince tasarruf ediliyor. Yolda –bir bankada para bozdurduktan sonra– tüm caddelerde bulunabilen sıcak böreklerden bir tane aldım. Birkaç adım sonra küçük bir oğlan çocuğu musallat oldu; neden sonra oğlanın para değil, ekmek istediğini anlayınca, ona börekten bir parça verdim. – Öğleyin satranç partisinde Reich'ı yendim. Öğleden sonra Asja'nın yanındayız; son günlerde hep olduğu gibi, hava alabildiğine cansız, çünkü kaygı nöbetleri Asja'yı donuklaştırmış. Asja'nın saçmasapan suçlamalarına karşı Reich'ı koruyarak büyük bir hata işledim. Ertesi gün Reich, Asja'nın yanına yalnız gideceğini söyledi. Buna karşılık akşam çok candan davranmak istermiş gibi göründü. Planladığımız gibi, İlleş'in sahnelediği oyunun genel provasına gitmek için çok geç kalmıştık ve Asja da gelmeyince, bir "mahkeme duruşmasını" izlemek üzere Krestanski Kulübü'ne[76] gittik. Oraya vardığımızda saat sekiz buçuk olmuştu ve duruşmanın bir saat önce başladığını öğrendik. Salon tıka basa dolmuştu ve artık kimseyi içeriye bırakmıyorlardı. Ama zeki bir kadın be-

nim varlığımdan yararlanmayı bildi. Yabancı olduğumu anlamıştı; beni ve Reich'ı, rehberliğini yaptığı yabancılar olarak tanıttı ve böylece beni de, kendisini de içeriye aldırtmayı başardı. Yaklaşık üç yüz kadar insanın bulunduğu, kızıl bayraklarla donatılmış bir salona girdik. İçerisi hıncahınç doluydu; pek çok kişi ayakta duruyordu. Duvardaki bir nişte bir Lenin büstü vardı. Duruşma, sağda ve solda proleter tasvirlerinin, bir köylü ve bir sanayi işçisi resimlerinin çerçevelediği sahne platformu üzerinde görülüyordu. Sahnenin üst çerçevesinde Sovyet amblemi. Biz geldiğimizde delillerin sunulması tamamlanmıştı; söz bilirkişideydi. Adam bir başka meslektaşıyla birlikte küçücük bir masanın başında oturuyordu, onun karşısındaysa savunmanın masası vardı; her iki masa da sahneye dönük olarak, dar kenarlara yerleştirilmişti. Mahkeme heyetinin masası cepheden halka dönüktü; bu masanın önündeki iskemlede, üzerinde siyah bir elbise ve elinde kalın bir bastonla sanık, köylü bir kadın oturuyordu. Duruşmaya katılanların hepsi de iyi giyimliydi. İddia ölümle sonuçlanan sahte hekimlik faaliyeti üzerine kurulmuştu. Köylü kadın bir doğuma (ya da kürtaja) yardımcı olmuş ve yaptığı bir hatayla talihsiz akıbete sebebiyet vermişti. Öne sürülen savlar, alabildiğine kaba bir hat üzerinden bu olayın çevresinde dönüyordu. Bilirkişi raporunu sundu: Kadının ölümü tümüyle yapılan müdahalenin bir sonucuydu. Savunmacı konuşmasını yaptı: Kötü niyet söz konusu değildi; kırsal bölgelerde sıhhi yardım ve eğitim yetersizdi. Savcı ölüm cezası istedi. Son olarak köylü kadının sözleri: İnsanlar er geç ölürler. Bunun üzerine mahkeme başkanı halka dönüyor: Sorusu olan var mı? Sahnede bir komsomol beliriyor ve en şiddetli cezanın verilmesi yönünde bir konuşma yapıyor. Ardından mahkeme heyeti kararı görüşmek üzere çekiliyor – bir ara veriliyor. Kararın okunuşu tüm taraflarca dinleniyor. Hafifletici etkenler göz önünde bulundurularak, iki yıl hapis cezası. Bu yüzden hücre hapsi de gerekli görülmüyor. Mahkeme başkanı da, kırsal bölgelerdeki sıhhi bakım ve eğitim merkezlerinin gerekliliğine dikkat çekiyor. Halk dağılıyor. Moskova'da o ana dek böylesine basit bir topluluğu bir arada hiç görmemiştim. Orada bulunanların arasında pek çok köylü olmalıydı herhalde, çünkü bu dernek özellikle köylülere hizmet veriyordu. Bana odaları gezdirdiler. Okuma odasındaki duvarların, tıpkı çocuk sanatoryumunda da olduğu gibi, tamamen görsel malzemelerle kaplı olduğu dikkatimi çekti. Buradakiler, özellikle köylüler tarafından bizzat hazırlanmış ve kısmen küçük, renkli illüstrasyonlarla bezenmiş istatistik tablolarıydı (bu tablolarda

köy tarihçesi, tarımsal gelişim, üretim ilişkileri ve kültürel kurumlar belirtilmişti). Ama bunun yanı sıra, aygıt parçaları, makineler, kimyasal maddelerle dolu imbikler, vs. de dört bir yandaki duvarlarda sergileniyordu. Bir raftan bakarak sırıtan iki zenci maskına doğru yürüdüm. Ama yaklaşınca bunların gaz maskeleri olduğu anlaşıldı. Nihayet beni derneğin yatak odalarına götürdüler. Burası köyden gelen erkek ve kadınlar; tek tek bireyler ve bir *kommandirovka*[77] sonucu şehirde bulunan gruplar için düşünülmüş. Büyük odalarda genellikle altı yatak bulunuyor; geceleri herkes giysilerini kendi yatağına seriyor. Lavabolarsa başka bir yerde olmalı. Odalarda yıkanma imkânı yok. Duvarlara Lenin, Kalinin, Rikov ve diğerlerinin resimleri asılmış. Özellikle Lenin imgesi çevresindeki kült inanılmaz boyutlara varıyor burada. Kuznetski-Most'ta Lenin üzerine uzmanlaşmış ve her boyutta, farklı pozlarda ve her türlü malzemeden Lenin tasvirleri satılan bir dükkân bulunuyor. Derneğin, biz girdiğimiz sırada bir radyo konseri yayımlanan dinlenme odasında Lenin'i bir konuşmacı olarak, göğüsten yukarı, gerçek boyutlarında gösteren çok etkileyici bir kabartma tasvir asılı. Ama Lenin'in daha mütevazı resimlerini çoğu kamusal kuruluşun mutfaklarında, çamaşırhanelerinde, vs. de görmek mümkün. Bu dernekte dört yüzü aşkın konuğa yer var. Bizi içeriye sokan rehber kadının, giderek boğucu bir hal alan eşliğinden kurtulmak üzere oradan ayrıldık ve nihayet yalnız kaldığımızda, akşam programı olan bir *pivnaya*'ya[78] uğramaya karar verdik. Biz girerken, kapının önündeki birkaç kişi sarhoş bir adamı götürmeye çabalıyordu. Çok büyük olmadığı halde tümüyle dolmamış mekânda insanlar, tek tek ya da küçük gruplar halinde biralarının başında oturuyorlardı. Ahşap sahnenin oldukça yakınında bir yere oturduk. Sahnenin arka kısmına, sanki havada dağılırmış gibi görünen bir harabenin de yer aldığı, ağdalı bir bulanıklıkla boyanmış bir çayırlık resmi yerleştirilmişti. Ama bu manzara, sahnenin tüm enini kaplamaya yetmiyordu. İki şarkıdan sonra gecenin ana gösterisine geldi sıra: bir *inszenirovka* – yani farklı bir kaynaktan, sözgelimi bir destan ya da şiirden sahne için uyarlanmış bir konu. Bu örnekte dramatik metin bir dizi halk ve aşk şarkısı için çerçeve oluşturuyor gibiydi. Önce tek başına bir kadın çıktı sahneye ve bir kuşun ötüşüne kulak verdi. Sonra kulisten bir adam çıktı ve nihayet tüm sahne dolana ve her şey koronun, dans eşliğinde söylediği bir şarkıyla noktalanana kadar bu böyle sürüp gitti. Tüm bu gösteri kalabalık bir aile eğlencesinden çok da farklı değildi, ancak bu tür şenliklerin gerçek hayattan silinmesi, onları

küçük burjuvalar için sahnede daha da çekici kılmış olmalı. Biranın yanında, garip bir meze veriliyor: Dışı tuzlanarak fırına verilmiş, küçücük beyaz ya da siyah ekmek parçaları ve tuzlu suya bastırılmış kuru bezelye.

29 Aralık. Rusya, sokaktaki adamın gözünde bir şekil kazanmaya başlıyor.[79] *Dünyanın Altıda Biri*[80] adlı büyük bir propaganda filmi gösterime girmek üzere. Caddelerde, karın içinde, işportacıların üst üste istifledikleri SSCB haritaları satılıyor. Meyerhold *Dayoş-Avrupa*'da[81] bir harita kullanıyor – Batı, bu haritada küçük Rus yarımadalarından oluşan girift bir sistem olarak gösterilmiş. Harita da, neredeyse yeni Rus ikon kültünün bir odağı olmak üzere, tıpkı Lenin portreleri gibi. Bu arada eskisi de kiliselerde sürdürülüyor. Bu gün gezintim sırasında, Asja'nın çok sevdiğini söylediği Kazanlı Madonna Kilisesi'ne girdim. Kızıl Meydan'ın bir köşesinde bulunuyor bu kilise. Sayıları pek kabarık olmayan birkaç aziz tasvirinin yer aldığı bir hole giriliyor önce. Burası, öncelikle kilisenin bakımını üstlenmiş kadının inhisarında gibi görünüyor. Kasvetli bir yer; içerideki alacakaranlık, komplolara elverişli. Böyle mekânlarda en şüpheli işler, hatta fırsat çıktığında soykırım eylemleri bile planlanabilir. Bu odanın bitişiğinde asıl ibadet mekânı var. Arka bölümdeki küçük merdiven, insanın aziz tasvirleri önünden yürümek zorunda olduğu, dar ve alçak bir asma kata çıkıyor. Sıkışık bir silsile içinde bir sunak diğerini izliyor; her biri soluk kırmızı bir ışıkla aydınlatılmış. Yan duvarlar devasa aziz tasvirlerine ayrılmış. Duvarın ikonlarla kapanmamış tüm bölümleri parlak bir altın sarısına boyanmış. Ağdalı bir tarzda boyanmış tavandan kristal bir avize sarkıyor. Mekânın girişindeki iskemlelerden birine oturarak ayini izledim. Geleneksel tasvire tapınma ayini bu. Büyük aziz tasvirleri haç çıkararak selamlanıyor; ardından diz çökülüyor; bu sırada alnın secdeye gelmesi gerekiyor ve dua eden ya da nedamet getiren kişi, yeniden haç çıkararak bir sonraki tasvire doğru yöneliyor. Tek tek ya da sıra halinde küçük kürsülerin üzerine yerleştirilerek camla korunmuş olan küçük aziz tasvirlerinin önündeyse diz çökülmüyor; bunların üzerine eğiliyor ve camı öpüyorlar. Kürsülere yaklaştım ve kıymetli eski parçaların yanında, aynı kürsüye düzinelerce değersiz renkli baskının da yerleştirilmiş olduğunu fark ettim. Moskova'da, insanın ilk bakışta sandığından çok daha fazla kilise var. Batı Avrupa'dan gelen kişi, kulelere bakarak, yukarılarda arıyor onları. Uzun duvarları ve bir yığın alçak kubbeyi, manastır kilisele-

Kitay-Gorod duvarı boyunca sıralanan satış kulübeleri, sahaf piyasasının merkezi.

rinin ya da şapellerin oluşturduğu geniş külliyelerle bağdaştırmak için bir alışkanlık süreci gerekiyor. O zaman Moskova'nın neden pek çok noktada, tıpkı bir kale gibi tahkim edilmiş olduğu anlaşılıyor: Alçak kuleler, Batı'da dünyevi mimarinin bir özelliğidir. Postaneden dönüyordum; telgraf çekmiş ve ardından Politeknik Müzesi'nde[82] uzun bir yürüyüş yaparak akıl hastalarının desenlerinden oluşturulan sergiyi boş yere aramıştım. Bunu telafi etmek üzere, Kitay-Gorod duvarı boyunca sıralanan satış kulübelerinin önünden geçtim. Burası sahaf piyasasının merkezi. Burada Rus edebiyatı dışında, ilgiye değer bir şeyler bulmayı ummak beyhude olurdu. Ama (ciltlerine bakılacak olursa) eski dönemlere ait Rus baskılarına da rastlanmıyor. Oysa şu son yıllar içinde dev kütüphanelerin dağıtılmış olması gerekirdi. Yoksa yalnızca Leningrad'da mı olmuştu bu? Böyle kütüphanelerin çok daha seyrek bulunduğu Moskova'da olmadı mı? Kitay-Proyo' daki[83] tezgâhların birinden Stefan'a bir mızıka satın aldım. – Sokak pazarlarına dair birkaç not daha: Tüm Noel gereçlerinin (gelin telleri, mumlar, şamdanlar, ağaç süslemeleri, hatta Noel ağaçları) satışı 24 Aralık'tan sonra da sürüyor. İkinci dini Noel ayinine dek, sanıyorum. – Sokak tezgâhlarındaki fiyatlar, devlet mağazalarındakilerle karşılaştırılmalı. 20 Kasım tarihli *Berliner Tageblatt*'ı 8 Aralık'ta sa-

tın aldım. Kuznetski-Most'ta bir oğlan çocuğu, sağlamlıklarını kanıtlamak üzere toprak kapları, minicik tabak ve kaseleri birbirine vuruyor. Oçotni Ryad'da tuhaf bir manzara: Bir saman yığını üzerinde duran kadınlar, avuçlarındaki bir çiğ et parçasını, bir tavuğu ya da benzer bir şeyi yoldan geçenlere uzatıyorlar. İzinsiz satıcılar bunlar. Tezgâh sahibi olmak için resmi izni alabilecek paraları da, bir gün ya da bir hafta boyunca yer için sıra bekleyecek zamanları da yok. Bir zabıta yaklaştığında, mallarını kapıp oradan kaçıyorlar. – Öğleden sonraya ilişkin hiçbir şey kalmamış aklımda. Akşam Reich'la (İlinski[84] de beraber) otelimin yakınlarında kötü bir filme gittik.

30 Aralık. Noel ağacı hâlâ odamda duruyor. Beni burada kuşatan seslerin düzenini yavaş yavaş kavrıyorum. Uvertür sabahın erken saatlerinde başlıyor ve bir dizi leitmotif sunuyor: Önce benim odamın karşısından, bodrum katına inen medivenlerdeki ayak sesleri. Otel çalışanları, işe başlamak üzere oradan yukarıya çıkıyor olmalılar. Ardından koridordaki telefon çalmaya başlıyor ve gece saat bire ya da ikiye dek nadiren susuyor. Moskova'da telefonlar mükemmel, Berlin ya da Paris'ten bile daha iyi. Çevrilen numara en çok üç ya da dört saniyede düşüyor. Kulak durmadan işittiği bir sürü numaraya, Rus rakamlarına alışıyor. Derken saat dokuza doğru bir adam geliyor; oda kapılarını birbiri ardına tıklatıp, pencere kanatlarının kapalı olup olmadığını soruyor. Bu saatlerde odalar ısıtılmaya başlıyor. Reich, pencere kanadı kapalı olduğu halde bile, odama az miktarda havagazı sızdığından şüpheleniyor. Geceleri odada genellikle boğucu bir hava olduğuna bakılırsa, belki de doğrudur bu. Ayrıca yerden de sıcaklık geliyor; zeminde, tıpkı volkanik toprak gibi, çok sıcak bölgeler var. İnsan daha yataktan çıkmadan, uykusu, sanki dev bifteklerin dövülüşünü andıran, ritmik bir darbe sesiyle sarsılmaya başlıyor; avluda odun kırılıyor. Ve tüm bunlara rağmen huzur saçıyor odam. Çalışmamı böylesine kolaylaştıran bir odada kaldığım pek nadirdir. – Rusya'nın durumuna ilişkin notlar. Reich'la yaptığım konuşmalarda, şu sıralar Rusya'daki durumun ne denli ikircikli olduğunu vurguladım. Hükümet, emperyalist devletlerle ticari anlaşmalar yapabilmek için, dışarıya karşı barışı tesis etmeye, ama daha da önemlisi içerdeki militan komünistleri durdurmaya çabalıyor; belirli bir süre için sınıfsal barışı sağlamayı, burjuva hayatını mümkün olabildiğince depolitize etmeyi hedefliyor. Diğer taraftansa, gençlik öncü birliklerde, Komsomol'da "devrimci" bir eğitimden geçiyor. Bu, gençliğin devrimi bir

deneyim olarak değil, bir söylem olarak tanıması anlamına geliyor. Devlet pratiğinde devrimci sürecin dinamiğini duraklatmayı deniyorlar – İsteseler de, istemeseler de bir restorasyon dönemine girilmiş durumda, ancak bunu hiç dikkate almadan gençliğin devrimci enerjisini tıpkı bir pilin içerdiği elektrik gücü gibi saklamak istiyorlar. Bu yürümez. Genellikle sözünü etmeye değer bir eğitim almaya başlamış ilk kuşak olan bu genç insanlara bir tür komünizm kibri aşılamak zorundalar, ki bunun için Rusya'da şimdiden özel bir deyim bile var. Restorasyon sürecinin olağanüstü güçlükleri eğitim sorununda da apaçık çıkıyor ortaya. Korkunç boyutlardaki eğitimsizlikle mücadele edebilmek için, Rus ve Batı klasiklerinin yaygın bir biçimde tanıtılması gerektiği yönünde bir irade belirdi. (Yeri gelmişken belirtmeliyim ki, Meyerhold'un *Müfettiş* yorumuna ve bu yapımın uğradığı başarısızlığa bu kadar büyük bir anlam yüklenmesinin nedeni de buydu.) Ve bu iradenin ne denli gerekli olduğunu, kısa bir süre önce bir tartışma sırasında Lebedinski'nin[85] Reich'a Shakespeare hakkında söylediklerini duyunca daha da iyi değerlendirebiliyor insan: Shakespeare, matbaanın icadından önce yaşamış sözde. Diğer taraftan: Burjuvazinin yarattığı bu kültür değerleri de, burjuva toplumunun çöküşüyle birlikte son derece nazik bir evreye girdi. Bugün karşımızda durdukları haliyle, son bir yüzyıldır burjuvazinin elinde şekillendiği haliyle, bu değerler ne denli sorunlu, hatta bozulmuş olursa olsun, son kertede sahip oldukları önemi yitirmeksizin sahiplenilemez. Bu değerler, bir bakıma tıpkı değerli bir cam gibi, paketlenmeden asla sağlam kalamayacakları uzun bir nakliyat sürecinden geçmek zorundadır. Oysa paketlemek görünmez kılmak demektir ve bu da, bu değerlerin Parti tarafından resmen desteklenen popülerleştirilmesi süreciyle karşıtlık oluşturur. Şu sıralarda Sovyet Rusya'da görülen şey, bu değerlerin tam da son kertede emperyalizme borçlu oldukları o çarpıtılmış, umutsuz halleriyle popülerleştirilmesidir. Walzel[86] gibi bir adam Akademi üyeliğine atandı; aynı Akademi'nin başkanı olan Kogan, *Veçernaya Moskva*'da, Batı edebiyatı üzerine en ufak bir bilgi kırıntısı bile içermeyen, keyfi bağlantılar kurduğu (Proust ve Bronnen!) bir makale yazıyor ve birkaç isim üzerinden okurunu dış dünya hakkında "bilgilendirmeye" çalışıyor. Batı dünyasındaki kültürel ortam konusunda, Rusya'nın üzerinde tartışılmaya değecek kadar canlı bir kavrayış geliştirebildiği tek ülke Amerika galiba. Halklar arasındaki bu türden, yani somut ekonomik ilişkilerin sağladığı temelden yoksun bir kültürel yakınlaşma ise emperyalizmin pasifist

bir türevinin çıkarına; bu da Rusya açısından bir restorasyon belirtisi. Ayrıca Rusya'nın dış dünyadan yalıtılmasıyla, bilgi kaynaklarına ulaşmak da olağanüstü zorlaşmış durumda. Daha kesin ifade etmek gerekirse: Dış dünyayla temas, temelde Parti üzerinden yürüyor ve ağırlıklı olarak siyasi sorunlarla ilgili. Büyük burjuvazi yokedilmiş: yeni oluşmakta olan küçük burjuvazi ise maddi ve zihinsel açıdan dış dünyayla ilişkiler kurabilecek durumda değil. Şu sıralarda, devlet ya da Parti görevi haricinde, yurtdışına yapılacak bir yolculuk için gereken vizenin bedeli 200 ruble. Rusya'daki insanların dış dünya hakkında bildiklerinin, yurtdışında (Latin ülkeleri istisna) Rusya hakkında bilinenlere oranla çok daha kısıtlı olduğu şüphe götürmez. Ama buradakiler her şeyden önce, ülkenin dev boyutlardaki toprakları üzerinde, tek tek milliyetler arasındaki ilişkiyi, daha da önemlisi işçiler ve köylüler arasındaki ilişkiyi kurmakla meşgul. Yabancı kültürlere karşı Rusya'da hüküm süren kayıtsızlık, *çervonev*'in (on ruble) durumuna benzetilebilir: Rusya'da çok kıymetli bir para bu, oysa yurtdışında para olarak bile kabul edilmiyor. Charlie Chaplin'in fütursuz ve kaba bir taklitçisinin, son derece vasat bir sinema oyuncusu olan İlinski'nin, yalnızca Chaplin filmleri burada gösterilemeyecek kadar pahalı olduğu için büyük komedyen olarak ün yapmış olması çok manidar. Gerçekten de Rus hükümeti genelde yabancı filmlere fazla yatırım yapmıyor. Rekabet halindeki yabancı film şirketlerinin Rus pazarına yönelik ilgisini hesaba katıyor ve aldığı tapon filmleri de, reklam ya da özendirme armağanı niyetine yarı fiyatına getiriyor. Oysa Rus filmleri, kalburüstü bazı örnekleri bir kenara bırakılırsa, ortalama olarak hiç de o kadar iyi değil. Rus sineması konu bulabilmek için mücadele ediyor. Sinemada sansür, tiyatronun aksine, gerçekten de çok katı; bir olasılıkla yurtdışını düşünerek, sinemanın ele alabileceği konuları alabildiğine sınırlıyor. Sovyet insanına yönelik ciddi bir eleştiri, tiyatrodan farklı olarak, burada imkânsız. Ama burjuva hayatını sergilemek de aynı ölçüde imkânsız. Aynı şekilde Amerikan tarzı grotesk komedilere de pek az imkân tanınıyor, çünkü bunlar teknikle oynanan ölçüsüz bir oyun üzerine kuruluyor. Oysa teknikle ilgili her şey kutsal sayılıyor burada; hiçbir şey teknik kadar ciddiye alınmıyor. Ama hepsinden öte, Rus sineması erotizm diye bir şey tanımıyor. Bilindiği gibi, duygusal ve cinsel hayatın "bayağılaştırılması" komünist itikadın alanına giriyor. Trajik aşk karmaşasını sinema ya da tiyatroda sergilemek, karşıdevrimci propaganda olarak görülüyor. Geriye, ağırlıkla yeni burjuvaziyi hedef alan, top-

lumsal taşlama tarzındaki komediler kalıyor. Emperyalist kitle tahakkümünün en gelişkin aygıtlarından biri olan sinemanın böyle bir zeminde toplumsallaştırılabileceği ise son derecede şüpheli bir konu. – Öğleden önce çalıştım; ardından Reich'la Gosfilm'e gittim. Ama Panski ortalarda yoktu. Hep birlikte Politeknik Müzesi'ne gittik. Akıl hastalarının yaptığı resimlerden oluşan serginin girişi yan sokaktaydı. Sergi vasat bir özellik taşıyordu; sergilenen malzemelerin hemen tamamı, sanatsal açıdan önemsiz olmakla birlikte iyi düzenlenmişti ve bilimsel olarak mutlaka bir değer taşıyordu. Orada bulunduğumuz sırada, rehber eşliğinde küçük bir tur düzenleniyordu; ama anlatılanlar, sergilenen resimlerin yanındaki küçük kartlarda belirtilmişti zaten. Reich, sergiden çıkıp Dom Herzena'ya gitti; ben de akşamki Tayrov oyunu için biletleri almak üzere Enstitü'ye uğradıktan sonra, onu izledim. Akşamüzeri Asja'nın odasında ortam yine donuk. Reich, sanatoryumda (Ukraynalı'dan) ertesi gün için bir kürk ödünç aldı. Tiyatroya zamanında vardık. O'Neill'in *Karaağaçların Altında Tutku* adlı oyunu oynanıyordu.[87] Reji berbattı; özellikle Koonen[88] tam bir hayal kırıklığıydı ve alabildiğine yavandı. İlginç olan (ama Reich'ın haklı olarak vurguladığı gibi, yanlışlıkla), oyunun inip kalkan perde ve değişen ışıklandırma sayesinde tek tek sahnelere bölünmesiydi (sinemalaştırma). Oyunun temposu, burada alışılmış olandan çok daha süratliydi ve dekorasyonun dinamizmi sayesinde daha da yükseliyordu. Sahne tasarımı, aynı anda üç ayrı mekânın kesitini sergiliyordu: Zeminde, dış mekânı ve çıkışı gören geniş bir oda bulunuyordu. Belirli noktalarda, duvarların 180 derecelik bir açı içinde yükseldiği görülüyordu ve o zaman dış mekân dört bir yandan içeriye yansıyordu. Diğer iki mekân ise üst kattaydı ve bir merdiven, izleyiciye doğru kalaslarla kapatılmış ahşap bir bölmenin içinden yukarıya çıkıyordu. Oyuncuların, bu tahtaperdenin ardında basamakları inip çıkmalarını izlemek heyecan vericiydi. Asbest perdenin üzerinde, önümüzdeki günlerin oyun planı altı sütun halinde gösterilmişti. (Tiyatro pazartesi günleri kapalı burada.) Reich'ın ricası üzerine geceyi kanapede geçirdim ve onu ertesi sabah uyandıracağıma söz verdim.

31 Aralık. Reich, Daga'yı ziyaret etmeye gitti. Saat ona doğru Asja geldi (henüz hazırlanmamıştım) ve terzisine gittik. Bu gezinti baştan sona donuk ve renksiz geçti. Önce suçlamalar başladı: Reich'ı yanımda sürükleyip yoruyormuşum. Daha sonra, ona getirdiğim ipek bluz yüzünden, bana günlerdir öfkeli olduğunu itiraf etti. Daha ilk gi-

yişinde yırtılmış. Aptal gibi, bluzu Wertheim'dan[89] satın aldığımı söyledim bir de. (Masum bir yalan – ki her zaman aptalcadır.) Ayrıca Berlin'de benden sürekli haber beklediklerini bilmek de üzerimde yıpratıcı etkisini göstermeye başladığı için, herhangi bir şey konuşmakta zorlanıyordum. Sonunda birkaç dakikalığına bir café'ye girdik. Ama sanki böyle bir şey yapmamış gibiydik. Asja'nın kafasında yalnızca tek bir şey vardı: sanatoryuma tam vaktinde dönmek. Son günlerde birlikte geçirdiğimiz zamanın ve karşılıklı bakışlarımızın neden tüm canlılığını yitirdiğini bilmiyorum. Ama içimdeki huzursuzluk bunu gizlememi engelliyor. Ve Asja'nın hiçbir şeyle paylaşmak istemediği o tutkulu ilgiyi, ondan hiç cesaret almadan ve dostluk görmeden gösteremem. Asja ise kendini Daga yüzünden kötü hissediyor; Reich'ın getirdiği haber, en azından Asja'yı hiç memnun etmedi. Akşamüzeri ziyaretlerimi seyreltmeyi düşünüyorum. Çünkü şu sıralarda nadiren üç kişi olabildiğimiz; çoğunlukla dört kişi ve –eğer Asja'nın oda arkadaşının da ziyaretçisi varsa– daha kalabalık oturduğumuz küçücük oda beni boğuyor: Bol bol Rusça dinliyor, hiçbir şey anlamıyorum; ya uyuyakalıyor ya da kitap okuyorum. Öğleden sonra Asja'ya pasta götürdüm. Yalnızca söylendi buna; keyfi bundan daha kötü olamazdı. Reich benden yarım saat önce gitmişti yanına (Hessel'e[90] yazdığım mektubu bitirmek istiyordum) ve Daga hakkında anlattıkları, Asja'yı çok telaşlandırmıştı. Orada kaldığım süre boyunca ortam çok kasvetliydi. Meyerhold Tiyatrosu'na gitmek ve akşam oynanacak olan *Dayoş-Avrupa*'ya Asja ve kendim için bilet almak üzere, erkenden ayrıldım. Ama önce oyunun sekize çeyrek kala başlayacağını bildiren bir mesaj bırakmak için, bir dakikalığına otele uğradım. Uğramışken postayı da sordum: Hiçbir şey gelmemişti. Reich, öğleyin beni Meyerhold'la görüştürmüş, o da bana bilet sözü vermişti. O biletleri almak üzere, kalabalığın arasından büyük güçlüklerle ikinci müdürün yanına çıkabildim. Asja şaşırtıcı bir biçimde tam zamanında geldi. Yine sarı şalını örtünmüştü. Şu günlerde yüzünde inanılmaz bir donukluk var. Oyunun başlamasından önce, bir afişin önünde durduğumuz sırada, "Biliyor musun," dedim "şu Reich muhteşem bir herif." "?" "Eğer bu akşam bir yerlerde yalnız başıma oturmak zorunda kalsaydım, kederden kendimi asardım." Ama bu sözler bile konuşmamıza bir canlılık kazandırmadı. Gösteri çok ilginçti ve bir ara –hangi noktada olduğunu hatırlamıyorum şimdi– birbirimize yeniden yakın hissettik kendimizi. Evet, şimdi hatırlıyorum – Apaçi danslarının yapıldığı, müzikli "Café Riche" sahne-

siydi. "Bu Apaçi romantizmi," dedim Asja'ya, "on beş yıldır bütün Avrupa'yı kasıp kavuruyor ve insanlar her yerde bayılıyorlar buna." Oyun aralarında Meyerhold'la konuştuk. İkinci arada bizi bir hanımın eşliğinde, kendi oyun dekorlarının saklandığı "müzeye" gönderdi. *Cocu magnifique*[91] için hazırlanmış mükemmel sahne dekorunu gördüm orada, *Bubus*'un[92] bambu çitlerle çevrili ünlü dekorunu (bambu boruların tınısı, oyuncuların sahneye giriş-çıkışlarına ve oyunun tüm önemli anlarına şiddetli ya da hafif vuruşlarla eşlik ediyor), sahnenin ön bölümündeki suyla birlikte, *Rişi Kitay*'da[93] kullanılan gemi burnunu gördüm. Ziyaretçi defterini imzaladım. Oyunun son perdesinde silahlarla ateş edilmesi Asja'yı rahatsız etti. İlk ara sırasında Meyerhold'u ararken (onu ancak aranın sonuna doğru bulabilmiştik) merdivenlerde bir an için önden yürümüştüm. O sırada boynumda Asja'nın elini hissettim. Ceketimin yakası kalkmıştı ve Asja onu düzeltiyordu. Çok uzun bir zamandan beri bana dost bir elin dokunmadığını fark ettim bu temasla. Saat on bir buçukta sokaktaydık. Hiçbir hazırlık yapmamış olduğum için homurdanıyordu Asja; yoksa yılbaşını kutlamak üzere bana geleceğini söylüyordu. Boş yere bir café'ye çağırdım onu. Reich'ın yiyecek bir şeyler almış olabileceğini de kabul etmedi. Kederli ve suskun bir halde, sanatoryuma kadar eşlik ettim ona. O akşam karda yıldız parıltıları vardı. (Bir başka seferinde, herhalde Almanya'da hiçbir zaman rastlanmayacak biçimlerde kar kristalleri görmüştüm mantosunda.) Sanatoryumun önüne vardığımızda, gerçek bir duygudan çok avunma ve onu deneme dürtüsüyle, sona eren yılda son bir öpücük istedim Asja'dan. Ama vermedi. Geri döndüm; şimdi yılbaşının eşiğinde nihayet yapayalnızdım, ama kederli değildim. Asja'nın da yalnız olduğunu biliyordum çünkü. Otelimin önüne geldiğimde, zayıf bir çan sesi duyuldu. Bir an durakladım ve dinledim. Reich bana kapıyı açtığında hayal kırıklığına uğradı. Bir sürü şey almıştı: Porto şarabı, helva, somon balığı, sucuk. Asja'nın bana gelmemiş olması, yine canımı sıktı. Ama çok geçmeden daldığımız hararetli bir sohbet sayesinde, zamanın nasıl geçtiğini fark etmedik. Ve yatakta uzanırken yemeği fazla kaçırdığım ve epeyce de şarap içtiğim için, sonlara doğru konuşmayı ancak mekanik bir biçimde, güçlükle sürdürüyordum.

1 Ocak. Yollarda yeni yıl buketleri satılıyor. Strasnoy Meydanı'ndan geçerken, elinde baştan uca yeşil, beyaz, mavi, kırmızı renklerde kâğıt çiçekler yapıştırılmış, ince uzun ağaç dalları tutan bir sa-

tıcı gördüm; her dala bir renk. Moskova'nın "çiçeklerini" yazmak istiyorum, hem de yalnızca şatafatlı Noel güllerinden değil, satıcıların gururla yüklenerek şehirde dolaştırdıkları, lamba abajurlarının dev gülhatmilerinden de söz etmek istiyorum. Sonra pastaların üzerindeki şeker tarhlarından. Ayrıca içinden patlayan bonbonlar ya da türlü renkte kâğıtlara sarılmış şekerlemeler fışkıran, bereket boynuzu biçiminde pastalar da var. Lir biçiminde kekler de. Eski çocuk kitaplarındaki "pastacılar" varlıklarını artık yalnızca Moskova'da sürdürüyor sanki. Yalnızca eritilmiş şekerden yapılmış figürleri, dilin keskin soğuktan öcünü almasını sağlayan o tatlı buzulları ancak burada bulabilirsiniz. Şiddetli soğukların buradaki insanlara esinlediklerinden, köylü şallarına mavi yün ipliklerle işlenmiş, camlardaki buz kristallerini taklit eden biçimlerden de söz etmek gerekirdi. Sokaklardaki mal çeşitliliği sınırsız. Akşam göğünü ansızın güneye özgü bir renge büründüren, gözlükçülerdeki güneş gözlüklerini de gördüm. Sonra yer fıstığı, fındık ve *semiçki* (Sovyet yönetiminin yeni bir düzenlemeyle, halka açık yerlerde çitlenmesini yasakladığı ay çekirdeği) için üç ayrı gözü bulunan geniş kızakları. Sonra oyuncak bebekler için küçük kızaklar satan bir satıcı gördüm. Ve nihayet çinko çöp tenekeleri – sokağa bir şey atmak yasak burada. Birkaç not da dükkân tabelalarına ilişkin: Latin harfleriyle yazılmış tek tük yazılar: Cafe, Tailleur. Tüm birahane tabelaları: üst kenarında yavaşça kirli bir sarıya dönüşen, donuk yeşil renkli bir zemin üzerine yazılmış, *Pivnaya*. Pek çok dükkân tabelası dik bir açıyla sokağa doğru uzuyor. – Yeni yılın ilk sabahında yataktan uzun süre çıkmadım. Reich erken kalktı. İki saati aşkın bir süre konuştuk herhalde. Ne konuştuğumuzu ise unutmuşum. Öğlene doğru dışarı çıktık. Genellikle tatil günlerinde yemek yediğimiz mahzen lokantasını kapalı bulunca, Hotel Liverpool'a gittik. O gün hava olağanüstü soğuktu; yürümekte güçlük çekiyordum. Masada güzel bir köşeye oturdum; sağımda karla kaplı avluya bakan bir pencere vardı. Yemekte kendimi içkiden mahrum etmemeyi bu kez başardım. Pek geniş olmayan yemek listesini istedik. Ne yazık ki, ısmarladıklarımız çok çabuk geldi; pek az masanın bulunduğu ahşap lambrili salonda daha uzun oturabilmeyi isterdim. Lokalde hiç kadın yoktu. Bu çok rahatlattı beni. Şimdi Asja'ya yönelik acı verici bağımlılığımdan kurtulmamla birlikte duyduğum o büyük huzur ihtiyacının kendine her yerde doyurucu kaynaklar bulabildiğini fark ediyorum. Tabii, bilindiği üzere, özellikle de yemek ve içmekte... Uzun dönüş yolculuğumu düşünmek bile, benim için rahatlatıcı

bir boyut kazandı (araya evdeki bazı meselelerden kaynaklanan bir tedirginlik sızmadığı sürece tabii; şu son birkaç gündür olduğu gibi); bir polisiye roman okuma düşüncesi (bunu artık hiç yaptığım yok gerçi, ama fikrini hep kafamda gezdiriyorum) ve Asja'yla aramdaki gerginliği zaman zaman dindiren, sanatoryumdaki günlük domino partileri. Ama, hatırladığım kadarıyla, o gün domino oynamadık. Reich'dan, benim için mandalina satın almasını rica ettim; bunları Asja'ya götürmek istiyordum. Bir akşam önce kendisine mandalina getirmemi istemiş olduğu için değil –hatta o sırada bu isteğini geri çevirmiştim–, soğukta bir parça soluklanma fırsatı bulabilmek için istiyordum bunu. Ama Asja (üzerine ona söylemeden "Yeni yılın kutlu olsun" yazdığım) kesekâğıdını çok somurtkan bir ifadeyle aldı (ve yazıyı da fark etmedi). Akşam odamda yazı yazdım ve Reich'la sohbet ettim. Reich Barok kitabını okumaya başladı.

2 Ocak. Çok doyurucu bir kahvaltı yaptım. Öğlen yemeği yiyemeyeceğimiz için, Reich biraz alışveriş yapmıştı. İlleş'in Devrim Tiyatrosu'nda sergilenen oyunu *Suikast*'ın[94] basın gösterisi saat bire konmuştu. İzleyicilerdeki sansasyon beklentisini gözeten çarpık bir yaklaşımla, oyuna "Bir Tabanca Satın Alın" diye bir alt başlık eklemişler ve böylece oyunun sonunda, Beyaz Rus suikastçının saldırısını gerçekleştirmek üzereyken komünistler tarafından yakalanınca, hiç değilse tabancasını onlara satmak için çabaladığı o sahneyi baştan harcamışlardı. Oyunun Grand-Guignol[95] tarzında kotarılmış etkileyici bir sahnesi var; ayrıca büyük siyasi-kuramsal iddiaları da. Zira küçük burjuvazinin içinde bulunduğu çıkışsız durumu sergilemeyi hedefliyor. Ama ilkesiz, güvensiz ve yüzlerce küçük efekt yardımıyla izleyiciye göz kırpan reji, bunu vurgulamayı başaramıyordu. Hatta *1919 yılının harap, pis ve umutsuz Avusturya'sında bir toplama kamp*ının, bir café'nin, bir kışlanın etkileyici ortamlarının sunduğu büyük bir kozu da harcıyordu. Daha önce hiç görmediğim kadar kararsız bir sahne tasarımıydı bu: Sahneye giriş ve çıkışlar bütünüyle etkisiz kalıyordu. Kifayetsiz bir yönetmenin eline düştüğünde, Meyerhold sahnesinin ne hale geleceği açıkça görülebiliyordu. Salon tümüyle doluydu. Hatta fırsattan istifade, şık kıyafetler kuşanmış insanlar bile göze çarpıyordu. İlleş sahneye çağrıldı. Hava çok soğuktu. Üzerimde Reich'ın paltosu vardı, çünkü o prestij gerekçesiyle tiyatroya düzgün bir kıyafetle gitmek istemişti. Oyun arasında Gorodetzki[96] ve kızıyla tanıştık. Öğleden sonra Asja'nın odasında, Reich'ın da kısmen katıldı-

ğı sonu gelmez bir siyasi tartışmanın ortasına düştüm. Asja'nın oda arkadaşı ve bir Ukraynalı'nın oluşturduğu cephenin karşısında Reich ve Asja vardı. Konu, yine Parti içindeki muhalefetti. Ama böyle bir tartışmada, uzlaşmaya varmak şöyle dursun, karşılıklı bir anlayış sağlamak bile imkânsızdı; muhalefetin Parti'den ayrılmasının, Reich ve Asja'nın görüşüne göre kaçınılmaz olarak ideolojik bir prestij kaybı anlamına geleceğini kabul etmeye yanaşmıyordu diğer ikisi. Ama tartışmanın etrafında döndüğü bu meseleyi, ancak aşağıda Reich'la bir sigara içerken öğrenebildim. Bir kenarda unutulmama neden olan, beş kişi (çünkü Asja'nın oda arkadaşının bir ahbabı da oradaydı) arasındaki bu Rusça konuşma beni bir kez daha bunaltmış ve yormuştu. Böyle devam edecek olursa oradan ayrılmaya kararlıydım. Ama yeniden yukarıya çıktığımızda domino oynanmasına karar verildi. Asja ve Ukraynalı'ya karşı, Reich'la bir takım olduk. Yeni yılın ilk pazarıydı. Nöbet sırası "iyi" hemşiredeydi, bu sayede akşam yemeğinden sonra da sanatoryumda kalabildik ve bir sürü zorlu parti oynadık. Kendimi çok iyi hissediyordum; Ukraynalı benden hoşlandığını söylemişti. Sonunda oradan ayrıldığımızda, sıcak bir şeyler içmek üzere pastaneye girdik. Bunu odamda, partisi ve mesleği olmayan serbest bir yazar olarak benim konumum üzerine uzun bir konuşma izledi. Reich'ın bana söyledikleri doğruydu; benim savunduğum tavrı benimseyen herhangi birine ben de aynı şekilde karşılık verirdim. Ve bunu açık yüreklilikle Reich'a da itiraf ettim.

3 Ocak. Reich'ın ev sahibesinin çalıştığı fabrikaya gitmek üzere, otelden erken ayrıldık. Görülecek çok şey vardı; orada iki saate yakın kaldık. Lenin köşesiyle başlıyorum. Arka duvarı kırmızı kumaşla kaplanmış, beyaz badanalı bir oda; tavandan altın saçaklı kırmızı bir kordon sarkıyor. Bu kızıl fonun önünde, sola Lenin'in alçıdan yapılmış bir büstü yerleştirilmiş – büst de kireç badanalı duvarlar kadar beyaz. Gelin teli üretiminin yapıldığı yandaki salondan bu odaya bir nakil hattı giriyor. Çark dönüyor ve deri kayışlar, duvardaki bir delikten kayarak geçiyor. Duvarlarda propaganda afişleri ve ünlü devrimcilerin portreleri ya da Rus proletaryasının tarihini kısa görüntülerle özetleyen resimler asılı. 1905-1907 arasındaki dönem, devasa bir manzara kartpostalı tarzında ele alınmış. Bu kartpostal, barikat mücadelelerinden, hapishane hücrelerinden, demiryolu işçilerinin ayaklanmasından, Kış Sarayı'nın önündeki "Kara Pazar"dan görüntüler sunuyor. Pek çok afiş alkolizmi hedef alıyor. Duvar gazetesi de aynı

konuyu işliyor. Bu duvar gazetelerinin aylık olarak yayımlanması planlanmış; gerçekteyse daha seyrek çıkıyor. Bir bütün olarak bakıldığında, bu gazetenin tarzı çocuklara yönelik, rengârenk resimli dergileri andırıyor: resimlerin arasına yer yer düzyazı, yer yer de kafiyeli tekerlemeler serpiştirilmiş. Ama gazete her şeyden önce, bu fabrikada bir araya gelmiş olan kolektife ilişkin gündelik olaylara ayrılmış. Bu yüzden bazı yakışıksız olaylar hicivli bir dille aktarılırken, bunun yanı sıra son dönemde gerçekleştirilen eğitim çalışmaları da istatistik tablolarla kayda geçirilmiş. Duvardaki diğer bazı afişler hijyenik bilgilendirmeye yönelik: Sineklere karşı cibinlik öğütleniyor; süt tüketiminin faydaları anlatılıyor. Burada (üç vardiya halinde) toplam 150 kişi çalışıyor. Ana ürünler: lastik bantlar, makaraya sarılmış sicim, paket ipi, gümüş tel ve Noel ağacı süslemeleri. Bu fabrika, türünün Moskova'daki tek örneği. Ancak yapısı itibariyle "dikey" bir örgütlenmenin sonucu olmaktan çok, endüstriyel uzmanlaşmadaki geri düzeyin bir kanıtı. İnsan burada, tek bir mekânın içinde birkaç metre arayla aynı üretim sürecinin hem makinelerle, hem de kol gücüyle sürdürülmesini izleyebiliyor. Sağda bir makine uzun sicimleri küçük makaralara sarıyor, soldaysa kadın işçilerden birinin kolu büyük bir tahta çarkı çeviriyor: Her ikisi de aynı işi yapıyor. Burada çalışanların büyük bir kısmı köylü kadınlar ve aralarındaki Parti üyelerinin sayısı pek de fazla değil. Tek tip kıyafet giymemişler, hatta üzerlerinde bir iş önlüğü bile yok; sanki ev işleriyle uğraşırlarmış gibi oturuyorlar yerlerinde. Yün örtülere sarılmış başlarını, anaç bir ev kadını gibi, işlerinin üzerine sakince eğmişler. Ama çevreleri, makinelerle donatılmış işletmelerin her türlü dehşetine karşı uyarıcı afişlerle sarılmış. Şurada kolunu bir çarkın dişlileri arasına kaptırmış bir işçi resmedilmiş; bir başkasının dizi iki piston arasına sıkışmış; bir üçüncüsü sarhoşlukla yanlış şalteri kullanarak kısa devreye neden olmuş. Daha hassas Noel ağacı süslerinin üretimi tamamen el işçiliğine dayanıyor. Aydınlık bir atölyede üç kadın oturuyorlar. Kadınlardan biri ince sim telleri kısa parçalar halinde kesiyor, eşit uzunluktaki tellerden bir tutam alıyor ve bunları, bir makaradan yavaşça çektiği bir telle sarıyor. Bu tel bir yarıktan geçer gibi akıyor dişlerinin arasından. Sonra bu parlayan demeti, çekiştirerek bir yıldız biçimine sokuyor ve bu yıldızlar, üzerlerine kâğıttan bir kelebek, kuş ya da Noel Baba figürü yapıştıracak olan diğer işçi kadınlardan birine geçiyor. Bu salonun bir başka köşesinde, benzer bir yöntemle, gelin telinden dakikada bir haç figürü üreten bir kadın oturuyor. Onu izlemek üzere, çevir-

diği çarkın üzerine eğildiğimde, kendisini gülmekten alamıyor. Bir başka köşede sırma şeritler üretiliyor. Bu üretim egzotik Rusya için yapılıyor; bu şeritler Acem sarıkları için. (Aşağıda gelin teli üretimi: biley taşıyla teli işleyen adam. Tel parçalarının çapları iki yüz ya da üç yüz kat inceltiliyor ve ardından gümüş suyuna batırılıyor ya da diğer metalik renklerle boyanıyor. Hemen ardından binanın çatı katına götürülen gelin telleri, yüksek ısıda fırınlanarak kurutuluyor.) – Daha sonra işçi pazarının önünden geçtim. Öğlen saatlerinde binanın girişi önünde yiyecek tezgâhları kuruluyor; burada sıcak kekler ve dilimler halinde kızartılmış sosis satılıyor. Fabrikadan çıkınca Gnedin'e[97] gittik. İki yıl önce, Rus Elçiliği'nde onunla tanıştığım sıralarda olduğu kadar genç görünmüyor artık. Ama hâlâ akıllı ve canayakın. Sorularına çok temkinli cevaplar verdim. Burada insanlar genelde alıngan oldukları ve Gnedin komünist fikirlere çok bağlı olduğu için değil yalnızca, aynı zamanda dikkatli bir ifade biçimi, ciddiye alınacak bir muhatap olduğunuza buradakileri inandırmanız için gerekli görüldüğünden. Gnedin Dışişleri Bakanlığı'nda Merkezi Avrupa danışmanı. Hiç de önemsiz sayılamayacak kariyerini (daha büyük bir imkânı bile geri tepmiş), P.'nin oğlu olmasına borçlu olduğu söyleniyor. Rusya' daki hayat şartlarını ayrıntılarda Batı Avrupa'dakilerle karşılaştırmanın ne denli imkânsız olduğunu vurgulamama hararetle katıldı. Oturma iznimin altı hafta daha uzatılması için başvurmak üzere Petrovka' ya gittim. Reich, akşamüzeri Asja'ya yalnız gitmek istedi. Ben de odamda kaldım, bir şeyler yedim ve yazı yazdım. Reich yediye doğru döndü. Birlikte Meyerhold Tiyatrosu'na gittik ve orada Asja'yla buluştuk. Asja ve Reich için akşamın en önemli olayı, Reich'ın, panelde Asja'nın isteği üzerine yapacağı konuşmaydı. Ancak buna fırsat bulamadı. Yine de sahnede, konuşma yapmak üzere başvurmuş olan diğerlerinin arasında, iki saati aşkın bir süre beklemek zorunda kaldı. Yeşil örtülü, uzun bir masanın başında Lunaçarski,[98] Pelşe,[99] Glav-Polit-Prosvet'in sanatsal bölümünün başındaki zat,[100] panel yöneticisi, Mayakovski,[101] Andrey Byeli,[102] Levidov[103] ve daha pek çok başka insan[104] oturuyordu. Meyerhold ise salondaki ilk sıradaydı. Verilen arada Asja oradan ayrıldı; ben de ona bir süre eşlik ettim, çünkü salondaki konuşmaları tek başıma anlamam imkânsızdı. Geri döndüğümde muhalif konuşmacılardan biri demagojik bir hiddetle sürdürüyordu sözünü. Ama salondaki çoğunluğu Meyerhold karşıtları oluşturduğu halde, izleyicileri kendi yanına çekmeyi başaramadı. Ve nihayet Meyerhold sahneye çıktığında, coşkulu bir alkışla karşılandı.

Ama yalnızca konuşmacılık yeteneklerine güvenmesi kendisi açısından büyük bir talihsizlik oldu. Herkesin tepkisini çeken bir hınç çıktı ortaya. Nihayet kendisini eleştirenlerden birini, eskiden yanında çalışırken şefiyle sorunlar yaşamış olduğu için kendisine saldırmakla suçlayınca kitleyle tüm bağını yitirdi. Bundan sonra dosyalarına sarılması ve temsilin tartışılan anlarını bir dizi nesnel savla savunması da kendisine bir şey kazandırmadı. Henüz konuşması sürerken pek çok kişi salonu terk etti; tartışmaya müdahale edebilmesinin artık imkânsız olduğunu Reich da fark etti ve Meyerhold sözünü noktalamadan benim yanıma geldi. Meyerhold nihayet bitirdiğinde, salondan pek cılız bir alkış yükseldi. Panelin artık pek fazla bir şey, hele yeni hiçbir şey getirmeyeceği belli olan sonunu beklemedik ve oradan ayrıldık.

4 Ocak. Kogan'la bugün buluşmam gerekiyordu. Ama sabah Niemen beni telefonla aradı ve saat bir buçukta Enstitü'ye gelmem gerektiğini haber verdi; bir Kremlin gezisi yapılacakmış. Öğleden önce odamda kaldım. Enstitü'de beş-altı kişi toplanmıştı; görünüşe bakılırsa benim dışımdakilerin hepsi İngiliz'di. Oradan pek de canayakın sayılamayacak bir beyin rehberliğinde yürüyerek Kremlin'e gidildi. Hızlı yürünüyordu, diğerlerini izlemek için büyük bir çaba harcamam gerekiyordu; nihayet Kremlin girişinde topluluk beni beklemek zorunda kaldı. İçerde insanı ilk şaşırtan şey, hükümet binalarının aşırı bakımlı dış görünüşü. Bunu yalnızca küçük örnek-şehir Monaco'daki tüm binaların üzerimde bıraktığı izlenimle karşılaştırabilirim; yönetenlerin hemen yanı başında oluşmuş imtiyazlı bir yerleşim. Hatta cephelerin aydınlık beyaz ya da krem sarısı renkleri bile benziyor. Ama orada ışık ve gölgenin keskin oyunları içinde her şey bir saf tutarken, burada renklerin daha huzurlu bir biçimde parlamasını sağlayan, karla kaplı alanın dingin aydınlığı hüküm sürüyor. İlerleyen saatlerle birlikte hava yavaş yavaş kararırken, bu alan da gitgide genişliyor gibiydi. Resmi binaların parıldayan pencerelerinin yanı başında kuleler ve kubbeler yükseliyordu akşam göğüne doğru: muzaffer olanların kapılarında nöbet bekleyen, yenik anıtlar. Aşırı parlak otomobil farlarının yaydığı ışık huzmeleri burada da karanlığı delip geçiyor. Burada, Kremlin'de büyük bir talim alanı bulunan süvarilerin atları bu farların aydınlığında ürküyorlar. Yayalar, bu arabalarla huysuzlanan atların arasından güçlükle ilerliyorlar. Kürenmiş kar taşıyan kızakların oluşturduğu uzun konvoy, tek tük biniciler. Sessiz bir kuz-

Kremlin

gun sürüsü konmuş karın üzerine. Kremlin kapılarının önündeki göz alan ışıkta arsızca parlayan toprak sarısı kürkleriyle nöbetçiler bekliyorlar. Başlarının üzerinde kapılardan geçen trafiği düzenleyen kırmızı ışık yanıp sönüyor. Moskova'nın tüm renkleri burada, Rus iktidarının odağında bir prizmadan geçercesine toplanıyor. Kızıl Ordu mensuplarının derneği de bu alana bakıyor. Kremlin'i terk etmeden önce buraya giriyoruz. Odalar aydınlık ve temiz; diğer dernek lokallerine göre daha sade ve basit tutulmuş gibi. Okuma salonunda pek çok satranç masası var. Kendisi de satranç oynayan Lenin sayesinde itibar kazanmış bu oyun. Duvarda ahşap bir kabartma asılı: basitleştirilerek şematize edilmiş bir Avrupa haritası. Kabartmanın hemen yanına yerleştirilmiş bir kolu çevirdiğinizde, Lenin'in Rusya'da ve Avrupa'nın diğer bölgelerinde yaşamış olduğu noktalar, tarih sırasına göre, birbiri ardına aydınlanıyor. Ama bu aygıt pek iyi çalışmıyor ve aynı anda birden fazla nokta aydınlanıyordu. Derneğin ödünç kitap

verilen bir kütüphanesi de var. Bir kitabı harap etmemek için nelere dikkat edilmesi gerektiğini, metinle ve rengârenk sevimli çizimlerle gösteren bir afiş pek hoşuma gitti. Bu arada, gezi kötü organize edilmişti. Kremlin'e nihayet vardığımızda saat iki buçuktu ve Oruşenaya Palata'nın[105] gezilmesinden sonra, sıra nihayet kiliselere geldiğinde hava öylesine kararmıştı ki içeride hiçbir şey seçilmiyordu. Bununla birlikte, çok yükseğe yerleştirilmiş minicik pencereler yüzünden, kiliselerin içinde zaten bir aydınlatmaya ihtiyaç da var. İki kilise gezildi: Cebrail ve Uzpenski katedralleri. Bu ikincisi Çarların taç giydikleri kiliseydi. Bu katedralin sayıları kabarık olmakla birlikte, fazlasıyla küçük mekânlarında erk tüm ihtişamıyla temsil edilmiş olmalıydı. Törenlerin bu sayede kazandıklarını sandığım gerilimi bugün hayal etmek zor. Bu kiliselerde gezimizin cansıkıcı rehberi geriye çekildi ve sevimli, yaşlı bekçiler ellerindeki mumlarla duvarları ağır ağır aydınlattılar. Buna rağmen pek bir şey seçilmiyordu. Dış görünüşe bakıldığında birbirinin aynı gibi görünen resimlerin çokluğu da, aşina olmayan gözlere bir şey ifade etmiyor. Neyse ki, bu muhteşem kiliseleri dışarıdan görebilmek için yeterince aydınlıktı hava. Büyük Kremlin Sarayı'ndaki, üzeri rengârenk parlayan kubbelerle sık bir biçimde örtülmüş galeriyi hatırlıyorum özellikle; bu bölümde prenseslere ait odaların bulunduğunu sanıyorum. Kremlin bir zamanlar bir ormanmış – buradaki küçük kiliselerden en eskisinin adı, Ormandaki Kurtarıcı Kilisesi.[106] Daha sonraları bir kilise ormanı oluşmuş burada ve son çarlar, yeni yapacakları ilgisiz binalara yer açmak üzere bu kiliselerden bazılarını budadıkları halde, bir kiliseler labirenti oluşturmaya yetecek kadarı hâlâ ayakta. Burada da pek çok aziz tasviri kiliselerin dış cephelerine yerleşmiş ve en yüksek pervazlardan aşağıya, tıpkı teneke saçakların altına sığınmış kuşlar gibi bakıyor. Boynuzlu imbik gibi eğilmiş başlarından keder akıyor. Ne yazık ki, bu akşamüzerinin en büyük bölümü Oruşenaya Palata'nın büyük koleksiyonlarına adandı. Bu koleksiyonların görkemi göz kamaştırıcı, ancak kendini tümüyle Kremlin'in muhteşem topografya ve mimarisine vermek isteyen insanın dikkatini dağıtıyor yalnızca. İnsan Kremlin'e özgü güzelliğin temel şartlarından birini kolayca gözden kaçırabilir: Buradaki geniş meydanların hiçbirinde anıt yok. Buna karşılık Avrupa'da, gizemli yapısı 19. yüzyıl içinde dikilen bir anıtla dünyevileştirilmemiş ve yaralanmamış hemen hiçbir meydan bulunmaz. Koleksiyonlarda, Razumovski adlı bir prens[107] tarafından Büyük Petro'nun kızlarından birine armağan edilmiş bir kızak (*kaleska*) özellikle dikkati-

mi çekti. Kabartmalı, dalgalı süslemeleriyle bu kızak, bir zamanlar ana yollarda nasıl sarsılarak ilerlediğini hayal etmenize gerek kalmadan, ayağını sağlam toprağa basan birinin bile başını döndürebilir; ama Fransa'dan buraya deniz yoluyla getirildiğini öğrendiğinizde bulantınız daha da artıyor. Bu hazineler, geleceği olmayan bir yoldan edinilmiş. – Yalnızca tarzları değil, elde ediliş biçimleri de ölü. Tüm bu hazineler, son sahipleri için bir yük olmuş olmalı ve bunlara sahip olma hissinin onları cinnetin eşiğine getirmiş olabileceğini düşünmek mümkün. Ama şimdi bir Lenin resmi asılı bu koleksiyonların girişinde, tıpkı eskiden putlara kurban verilen bir yere, dine döndürülmüş kâfirler tarafından yerleştirilmiş bir haç gibi. – Günün geri kalan kısmı pek tatsızdı. Yemek yemeğe fırsat olmadı; Kremlin'den ayrıldığımda saat dörde geliyordu. Ama Asja'ya gittiğimde, terzisinden hâlâ dönmemiş olduğunu gördüm. Yalnızca Reich'ı ve Asja'nın asla kurtulamadığımız oda arkadaşını buldum orada. Ama Reich'ın daha fazla bekleyecek zamanı yoktu ve o çıktıktan hemen sonra Asja geldi. Ne yazık ki, konuşma bir süre sonra Barok kitabına geldi ve Asja o bilinen yorumlarını yaptı. Sonra *Tek Yönlü Yol*'dan bazı bölümler okudum. Akşam Gorodinski'ye (?) davetliydik. Ama tıpkı daha önce Granovski'de olduğu gibi, burada da yemeği kaçırdık. Çünkü biz çıkmak üzereyken, Asja Reich'la konuşmak için geldi ve davetli olduğumuz yere bir saatlik gecikmeyle vardığımızda, yalnızca Granovski'nin kızını bulabildik. O akşam Reich'la yapacağımız bir şey yoktu. Bir parça yemek yiyebileceğimiz bir lokanta bulabilmek için uzun süre dolandık; bu sırada kaba ahşap bölmeleri olan, son derece ilkel bir aşevine de girip çıktık ve nihayet Lubyanka yakınlarında berbat yemekler veren, sevimsiz bir pivnaya bulduk. Sonra İlleş'lerde yarım saat –İlleş'in kendisi çıkmıştı, ama karısı bize nefis bir çay hazırladı– ve ardından eve. Reich'la birlikte sinemaya giderek *Dünyanın Altıncı Bölümü*'nü izlemek istiyordum, ama o çok yorgundu.

5 Ocak. Moskova, tüm büyük şehirlerin en sessizi ve bu sessizlik karda iki kat yoğunlaşıyor. Sokak orkestralarının temel çalgısı olan araba klaksonu burada zayıf kalıyor; pek az otomobil var. Yine diğer merkezlerin tersine, burada basılan gazetelerin sayısı da pek az; temelde tek bir bulvar gazetesi; her gün saat üçe doğru çıkan biricik akşam gazetesi bu. Nihayet burada satıcıların sesleri de çok kısık. İşportacılık büyük ölçüde yasadışı ve satıcılar dikkatleri üzerlerine çekmek istemiyorlar. Yoldan geçen yayalara haykırışlarla değil, ölçü-

Suharev pazarı

lü bir sesle, hatta bir parça dilencilerin yalvaran tonunu hatırlatan bir fısıltıyla sesleniyorlar. Burada sokaklardan bağırarak geçen yalnızca bir kesim var: Bu kesim, sırtlarında çuvallarıyla dolaşan eskiciler; onların melankolik sesleri, tüm Moskova sokaklarından haftada en az bir kez geçiyor. Bu sokakların tuhaf bir özelliği var: Rus köyü bu sokaklarda saklambaç oynuyor. Cümle kapılarının herhangi birinden geçildiğinde –ki bunlar, dökme demirden parmaklıklarla kapatılabilen girişler, ama kapalı olanına hiç rastlamadım– insan kendini büyük bir yerleşimin girişinde buluyor; bu yerleşimler çoğu zaman öylesine geniş ve dağınık ki, sanki bu şehirde mekânın hiçbir parasal karşılığı yok. Bir çiftlik ya da köy yayılıyor önünüzde. Zemin kargacık burgacık, çocuklar kızak kayıyor, kar kürüyorlar; odun, araç-gereç ya da kömür depolanan ambarlar köşeleri dolduruyor; sağda solda ağaçlar görülüyor; ilkel ahşap merdivenler ya da ek yapılar, sokaktan bakınca son derecede şehirli görünen yapıların, yan ya da arka cephelerine Rus köylü evlerine özgü bir görünüm kazandırıyor. Böylece sokak kırsal bir boyut kazanıyor. – Zaten Moskova her köşesinde şehrin kendisinden çok, varoşlarını andırıyor. Çamurlu ze-

min, uzun konvoylar oluşturan hammadde nakliyatı, mezbahaya götürülen hayvan sürüleri, salaş meyhaneler şehrin en merkezi kesimlerinde bile görülebiliyor. Bugün Suharevskaya boyunca yürürken bunun daha da iyi farkına vardım. Ünlü Suharev Parkı'nı görmek istiyordum. Yüzü aşkın derme çatma pavyonuyla, büyük bir fuarın mirasçısı burası. Demir hurdacılarının bulunduğu bölümden girdim içeriye. Bu bölüm, mavi kubbeleri pazarın üzerinde yükselen kilisenin (Nikolasyevsk Katedrali) hemen yanı başında. İnsanlar, mallarını doğrudan karın üzerinde sergiliyorlar. Burada eski kilitler, metreler, el aygıtları, mutfak gereçleri, elektro-teknik malzemeler, vs. bulunuyor. Hemen orada çeşitli tamiratlar da yapılıyor; fışkıran bir alevin üzerinde lehim yapıldığını gördüm. Oturulacak hiçbir yer yok; herkes ayakta dikiliyor; çene çalıyor ya da pazarlık ediyor. Bir sürü meydanı, tezgâhların oluşturduğu bulvarları gezerken, burada hüküm süren pazarla fuar arası bu düzenin, Moskova caddelerinin büyük bölümüne damgasını vurduğunu fark ettim. Saatçi bölgeleri ve giyim mahalleleri var, elektro-teknik ihtiyaçların karşılandığı ve makine ticareti yapılan merkezler var ve buna karşılık tek bir dükkânın bile bulunmadığı caddeler var. Bu pazarda emtianın mimari işlevi ortaya çıkıyor: örtü ve kumaşlar, payanda ve sütunları oluşturuyor; satış tezgâhlarının üzerine dizi dizi asılmış ayakkabılar, *valenki*'ler, barakaların çatılarına, büyük *garmoşka*'lar (akordiyonlar) uğultulu duvarlara, bir anlamda Memnon surlarına dönüşüyor. Burada, oyuncak satılan barakaların çevresinde, semaver biçimindeki Noel ağacı süslemesini de buldum nihayet. Moskova'da ilk kez dini ikonalar satılan tezgâhlar gördüm. Bunların çoğu Meryem Ana'nın örtüsündeki kıvrımların kabartma biçiminde kalıplandığı, eski usulde gümüş rengi tenekeyle kaplanmış. Yalnızca baş ve eller renkli bir yüzey oluşturuyor. Bunun yanı sıra kâğıttan parlak çiçeklerle donatılmış Aziz Yusuf (?) başının görüldüğü küçük cam vitrinler de var. Sonra şu çiçekler; açık havada büyük çiçek demetleri. Karın üstünde renkli örtüler ya da çiğ et parçaları gibi görünüyorlar. Ama tüm bu satış bölümü kâğıt ve resim ticaretinin bir parçası olduğu için, dini ikonalar satılan bu barakalar da kırtasiye tezgâhlarının yanında yer alıyor, dolayısıyla çepeçevre Lenin resimleriyle kuşatılmış oluyor, tıpkı jandarmaların arasındaki bir tutuklu gibi. Noel gülleri burada da var. Yalnızca onların belirli bir yerleri yok; kâh yiyeceklerin, kâh dokuma işlerinin ya da kap kacak barakalarının arasında çıkıyorlar ortaya. Ama parıltılarıyla her şeyi, çiğ etleri de, rengârenk örtüleri de, parlak çanakları da gölgede

bırakıyorlar. Suharevskaya'ya doğru, pazar daralarak duvarların arasında bir koridora dönüşüyor. Burada ev gereçleri, küçük çatal bıçaklar, örtüler, vs. satan çocuklar dikiliyorlar; aralarından ikisinin duvar dibinde durup şarkı söylediklerini gördüm. Burada yine Napoli'den beri ilk kez sihirbazlık gereçleri satan bir satıcıya rastladım. Adamın önünde, içinde bezden yapılmış büyük bir maymunun oturduğu küçük bir şişe duruyordu. Maymunun o şişeye nasıl girdiğini kavrayamıyordu insan. Gerçekteyse adamın sattığı diğer bez hayvanlar gibi küçük bir hayvanı şişeye sokmak yeterliydi. Su onu şişiriyordu. Napolili bir satıcı da tıpkı bu tarzda çiçek demetleri satıyordu. Sadovaya'da biraz daha gezindikten sonra, saat yarıma doğru Basseches'e gittim. Çok şey anlatıyor Basseches; bazı anlattıkları öğretici, ama biteviye tekrarları ve hiçbir ilgi çekici tarafı olmayan malumatı hayranlık uyandırma arzusunu ele veriyor yalnızca. Ama nazik bir insan ve aktardığı haberler, ödünç verdiği Almanca dergiler ve sağladığı sekreterle bana faydası dokunuyor. – Akşamüzeri doğruca Asja'ya gitmedim: Reich onunla yalnız konuşmak istiyordu ve benden beş buçukta gelmemi rica etmişti. Son günlerde Asja'yla neredeyse hiç konuşamıyorum. Birincisi sağlığı yine çok bozuldu. Ateşi var. Bu onun sakin bir sohbete her zamankinden çok istekli olmasını sağlayabilirdi belki, eğer çok daha ölçülü Reich'ın yanı sıra, yüksek sesle ve tutkuyla konuşan, her sohbeti istediği yöne çeken ve hepsinden önemlisi, kalan son enerjimi de tüketecek kadar Almanca anlayan oda arkadaşının o felç edici varlığı olmasaydı. Yalnız kaldığımız nadir anlardan birinde, Rusya'ya tekrar gelip gelmeyeceğimi sordu Asja. Biraz Rusça öğrenmeden gelmeyeceğimi söyledim. Ayrıca başka etkenlere de bağlıydı böyle bir yolculuk; paraya, benim durumuma, onun mektuplarına. Kaçamak bir karşılık vererek –ama onun hemen her zaman kaçamak cevaplar verdiğini biliyorum zaten– mektup yazmasının sağlığına bağlı olduğunu söyledi. Oradan ayrıldım ve Asja'nın isteği üzerine mandalina ve helva satın alarak, sanatoryumun alt katındaki hemşireye teslim ettim. Reich, tercümanı olan kadınla çalışmak üzere odamı kullanmak istiyordu. Tayrov'un sahnelediği *Denç i Noç*'a[108] tek başıma gitmeye karar veremedim. *Dünyanın Altıncı Bölümü*'nü seyrettim (Arbat'taki bir sinemada). Ama anlamadığım çok şey oldu.

6 Ocak. Önceki gün, akşamüzeri Dora'ya bir yaşgünü telgrafı çekmiştim. Ardından Kızıl Kapı'ya kadar bütün Miyasitskaya'yı yü-

rümüş ve sonra da orada çatallanan geniş yan yollardan birine sapmıştım. Bu yürüyüş sırasında, hava kararırken, Moskova avlularının manzarasını keşfetmiştim. Bir aydan beri Moskova'daydım. Ertesi gün öylesine renksiz geçti ki, neredeyse yazacak hiçbir şey bulamıyorum. Sabah, herhalde ileride pek çok kez hatırlayacağım o küçük, sevimli pastanede kahvelerimizi içerken, Reich, önceki akşam edindiğim sinema programının içeriği hakkında ayrıntılı bilgiler verdi bana. Ardından bir yazı yazdırmak üzere Basseches'e gittim. Mükemmel çalışan, güzel, sevimli bir daktilocu kız vermişti emrime. Ama kızın saati üç ruble. Bunu sürdürüp sürdüremeyeceğimi henüz bilmiyorum. Yazıyı dikte ettikten sonra, Basseches de benimle birlikte Dom Herzena'ya geldi. Yemeği üçümüz birlikte yedik. Reich, yemekten hemen sonra Asja'ya gitti. Ben bir süre daha Basseches'le birlikte oturmak zorunda kaldım ve hatta ertesi akşam *Storm*'u[109] birlikte seyretmek üzere ona randevu vermeyi bile başardım. Nihayet bana sanatoryuma kadar da eşlik etti. Yukarıdaki hava ümitsizdi. Dikkatsiz davranarak yukarıya çıkardığım Almanca dergilere daldı herkes. Sonunda da Asja terzisine gitmek istediğini söyledi, Reich ise ona eşlik edeceğini. Asja'ya "Görüşmek üzere" diye seslendim ve çekip odama gittim. Akşam Asja'nın odama girdiğini görme umudum gerçekleşmedi.

7 Ocak. Devlet kapitalizmi, Rusya'da enflasyon döneminin pek çok özelliğini muhafaza etmiş. Özellikle de iç işlerdeki hukuksal belirsizliği. NEP bir yandan imtiyazlı kılınırken, diğer yandan yalnızca devlet çıkarlarına hizmet ettiği ölçüde hoş görülüyor. Herhangi bir NEP girişimcisi, her an mali politikalardaki bir değişimin, hatta yalnızca geçici nitelikteki resmi bir gövde gösterisinin kurbanı olabilir. Buna rağmen belirli ellerde –Rusların ölçülerine göre bakıldığında: dev– servetler birikiyor. 3.000.000 rublenin üzerinde vergi ödeyen insanlar olduğunu duydum. Böyle vatandaşlar savaş komünizmi döneminin kahramanlığına bir karşı kutup oluşturuyorlar; kahraman NEP girişimciliği. Böyleleri, çoğu durumda kendi niyetlerinden tümüyle bağımsız bir şekilde kendilerini bu konumda buluyorlar. Zira NEP döneminin ayırt edici özelliği, iç piyasaya yönelik devlet yatırımlarının yalnızca temel ihtiyaç maddeleriyle sınırlandırılması. Bu durum, NEP girişimcilerinin faaliyetleri açısından çok elverişli bir konjonktür yaratıyor. Devlet mağazalarından pek çok malın yalnızca karneyle alınabilmesi ve dolayısıyla oluşan kuyruklar da enflasyon dönemi-

nin manzaralarından biri. Rus parası sağlam, ama bu karneler vasıtasıyla, pek çok vitrindeki fiyat listeleriyle iktisadi hayatta kâğıt hâlâ çok büyük bir yer tutuyor. Giyim kuşama karşı aldırışsız tutum bile, Batı Avrupa'da ancak enflasyon döneminde görüldü. Rahat giyinme alışkanlığı sarsılmaya başlamış tabii. Bir zamanlar hâkim sınıfın üniforması olan bu eğilim, giderek varoluş mücadelesinde daha güçsüz olmanın göstergesine dönüşüyor. Tiyatrolarda ilk tuvaletler, tıpkı haftalarca süren yağmurun ardından Nuh'un güvercini gibi, çekinerek çıkıyorlar ortalığa. Ama insanların görünüşleri hâlâ oldukça tekdüze, oldukça proleter: Baş örtmenin Batı Avrupa'ya özgü biçimi, yani dökümlü ya da kalıplı şapka, görünüşe bakılırsa tümüyle unutulmuş. En çok göze çarpanlar Rusya'ya özgü kürklü kalpaklar ya da çekici, ama aynı zamanda provokatif türevleriyle (fazlasıyla öne fırlayan siperlikler) genç kızlar tarafından da çokça giyilen spor kasketler. Genellikle halka açık mekânlarda da çıkarılmıyor bunlar: Bunun dışında selamlaşma da daha serbestleşmiş. Diğer giysilerdeyse şimdiden Doğu'ya özgü bir çeşitlilik hüküm sürüyor. Kürk yelekler, kadife ceketler ve deri ceketler, şehirli zarafetiyle kırsal giysiler, kadınlarda da, erkeklerde de atbaşı gidiyor. Yer yer –başka büyük şehirlerde de olduğu gibi– (kadınlarda) köylülere özgü milli kıyafetlere rastlanıyor. –Öğleden önce uzun süre odamda kaldım. Ardından Akademi'nin başkanı Kogan'a. Tutarsızlığına şaşırmadım; herkes beni buna hazırlamıştı. Kameneva bürosunda tiyatro biletlerini aldım. Sonu gelmeyen bekleyişim sırasında Rus devrim afişleri üzerine, kısmen renkli, pek çok mükemmel resmin yer aldığı bir kitap karıştırdım. Bu afişlerin çoğu ne denli etkileyici olursa olsun, bunlarda burjuvaziye özgü, hatta kısmen pek de gelişmiş sayılamayacak bir tatbiki sanatın stil unsurlarından kolayca ayrılabilecek hiçbir şey olmadığını fark ettim. Dom Herzena'da Reich'a rastlamadım. Asja'nın yanına vardığımda, önce yalnızdık; çok donuktu; ama belki de konuşmak zorunda kalmamak için öyle davranıyordu yalnızca. Sonra Reich geldi. Basseches'le akşam gideceğimiz oyun öncesi sözleşmek üzere kalktım ve ona telefonla ulaşamadığım için yanına gitmek zorunda kaldım. Bütün akşamüzeri boyunca başım ağrıdı. Nihayet Basseches'in bir operet şarkıcısı olan kız arkadaşıyla birlikte *Storm*'a gittik. Kız çok çekingen görünüyordu; ayrıca keyifsizdi de ve oyundan sonra hemen evine döndü. *Storm* savaş komünizmi döneminde, kırsal bölgedeki bir tifüs salgını çevresinde kümelenen bazı olayları sergiliyordu. Basseches benim için cömert bir çeviri yaptı, ayrıca oyunculuk

da her zamankinden daha iyiydi ve böylece akşamdan nasibimi fazlasıyla aldım. Oyunda, (Reich'a göre) Rus tiyatrosunda daima olduğu üzere, dramatik bir olay kurgusu eksikti. Bana öyle geldi ki, oyun yalnızca iyi bir vakayinamenin bilgilendirici yaklaşımına sahipti ve bu da dramatik bir yaklaşım değildir. Saat on ikiye doğru, Bassecheş'le Tverskaya'daki "Kruyok"da[110] yemek yedim. Ama (eski takvime göre) Noel'in ilk günü olduğu için, kulüp pek hareketli değildi. Yemek nefisti; votka, rengini sarıya çeviren bir şifalı otlar özü sayesinde daha kolay içimli olmuştu. Rus gazetelerine, Fransız sanatı ve kültürü üzerine bir makale yazma tasarım üzerine konuştuk.

8 Ocak. Öğleden önce para bozdurdum ve metin dikte ettim. Meyerhold Tiyatrosu'ndaki tartışma üzerine yazdığım haber pek fena olmadı galiba, buna karşılık *Günlük* için yazdığım Moskova makalesinde bir ilerleme kaydedemedim. Dom Herzena'ya (biraz düşüncesizce bir biçimde) Basseches'le birlikte gitmiş olduğum için, sabah Reich'la aramda bir tartışma çıktı. İnsanın burada ne denli temkinli olması gerektiği konusunda yeni bir ders. Hayatın ileri boyutlarda politikleşmesinin en bariz belirtilerinden biri bu. Elçilikte, diktem sırasında, hâlâ yatakta olan Basseches'le karşılaşmadığım için çok rahatladım. Dom Herzena'ya gitmek zorunda kalmamak için havyar ve jambon satın aldım ve yemeğimi odamda yedim. Saat dört buçuğa doğru Asja'ya gittiğimde, Reich henüz gelmemişti. Bir saati aşkın bir süre ortada gözükmedi ve daha sonra bana, Asja'ya gelirken yolda yeniden kalp spazmı geçirdiğini söyledi. Asja'nın durumu daha da kötülemişti ve öylesine kendisiyle meşguldü ki, Reich'ın geciktiğinin pek de farkına varmadı. Yine yüksek ateşi var. Artık tahammül edemediğim kadın yoldaşı hemen her an odadaydı, üstelik bir süre sonra ona da ziyaretçi geldi. Aslında bu kadının davranışı daima dostane – bir de hep Asja'nın çevresinde olmasa. Asja'ya *Günlük* için hazırladığım taslağı okudum ve o da çok yerinde bazı saptamalarda bulundu. Hatta konuşmanın akışı içinde dostça bir hava bile oluştu. Sonra odada domino oynadık. Reich geldi. Bunun üzerine oyuna dört kişi devam ettik. Akşam Reich'ın toplantısı vardı. Saat yediye doğru her zamanki pastanemizde onunla birlikte bir kahve içtim, sonra odama döndüm. Önümüzdeki dönemde işim açısından sağlam bir çatıya ihtiyaç duyduğumu giderek daha iyi anlıyorum. Çevirinin böyle bir çatı oluşturması söz konusu bile olamaz tabii. Bu çatının kurulması için ön şart, benim almam gereken tavır. Beni Alman Komünist Par-

tisi'ne katılmaktan alıkoyan şey yalnızca dışsal kaygılarım. Şimdi böyle bir katılım için doğru zaman gelmiş gibi görünüyor, ki bunu kaçırmak benim açımdan belki de tehlikeli olabilir. Zira parti aidiyeti benim için –büyük olasılıkla– tam da geçmem gereken bir aşama olduğu için, bunu ertelemem doğru olmayabilir. Ancak nesnel ve ekonomik açıdan yoğun bir çalışmayla takviye edilmiş soldaki bağımsız bir konum, şimdiye kadarki çalışma alanımda bundan sonrası için de kapsamlı bir üretim gerçekleştirmemi sağlamaya yetmez mi sorusunu bana sorduran dışsal kaygılarım hâlâ giderilmiş değil. Fakat asıl sorun, böyle bir üretimin hiçbir kopuş olmaksızın yeni bir evreye taşınıp taşınamayacağı. Ve bunun mümkün olduğunu kabul etsek bile, "çatının" yine de dış koşullar tarafından, sözgelimi bir editörlük konumuyla desteklenmesi gerekirdi. Her halükârda erotik etkenin belirleyiciliğini yitirmesi, önümüzdeki dönemi benim için geride kalandan farklı kılacak gibi görünüyor. Bunun bilincine varmamda, Reich ile Asja arasındaki ilişkiye yönelik gözlemlerimin de belirli bir payı var. Asja'nın ruh halindeki tüm dalgalanmalar karşısında Reich'ın sağlam durduğunu ve beni hasta edebilecek davranışlardan pek az etkilendiğini ya da etkilenmemiş göründüğünü fark ediyorum. Ve yalnızca öyle görünmek bile önemli bir şey. Bu, Reich'ın burada kendi çalışmaları için bulduğu "çatıyla" ilgili bir şey. İşinin ona sağladığı fiili ilişkilere, Reich'ın burada hâkim sınıfın bir üyesi olması da ekleniyor tabii. Tüm bir iktidar yapılanmasının bu dönüşümü, buradaki hayatın içeriğini olağanüstü zengin kılıyor. Tıpkı Klondike'deki altın arayıcılarının hayatı gibi, alabildiğine içine kapalı ve olaylarla dolu, yoksul olduğu kadar yepyeni ufuklar da barındıran bir hayat bu. Sabahtan akşama kadar iktidar peşinde kazılar yapılıyor. Batı Avrupalı entelektüellerin sürdürdüğü varoluşun tüm terkibi, burada tek bir kişinin karşısına bir ay içinde çıkan sayısız bağlantılarla karşılaştırıldığında adamakıllı fakir kalır. Tabii bu, toplantılar ve komisyonlardan, tartışmalar, teklifler ve oylamalardan (ki tüm bunlar, iktidar isteminin yürüttüğü savaşlar ya da en azından manevralardır) yoksun bir hayatın hayal dahi edilemediği bir tür sarhoşluğa yol açabilir. Ama [...][111] insanı koşulsuz bir mutlaklıkla bir tavır almaya zorlayan; düşmanlık ve tehditlerle dolu, rahatsız ve cereyanlı seyirci locasında oturmaya devam mı etmeli yoksa uğultulu sahnede şu veya bu şekilde bir yer mi almalı sorusunu sorduran [asıl hedeftir][112] bu.

9 Ocak. Değerlendirmeye devam: Parti'ye girmeli mi? Tartışmasız yararları: sağlam bir konum, zımni bile olsa bir vekillik. İnsanlarla örgütlü, garantili bir ilişki. Buna karşılık: Proletaryanın hâkim olduğu bir devlette komünist olmak, kişisel özgürlüğün tümüyle feda edilmesi anlamına geliyor. İnsan, kendi hayatını örgütleme görevini, deyim yerindeyse, Parti'ye terk ediyor. Oysa proletaryanın ezildiği yerde, bunun anlamı, er ya da geç gerçekleşebilecek tüm sonuçlarını göze alarak ezilen sınıfın saflarına katılmaktır. Öncülük konumunun baştan çıkarıcı cazibesi – eğer aynı konumda, eylemleriyle size her fırsatta bu konumun şüpheli yanlarını gösteren meslektaşlarınız da olmasa. Parti içinde: kendi düşüncelerinizi, bir bakıma verili bir güç alanına yansıtabilmenin getirdiği büyük avantaj. Ama sonuçta Parti dışında kalmanın kabul edilebilirliği konusundaki belirleyici sorun, insanın burjuvazi saflarına geçmek ya da çalışmalarına zarar vermek zorunda kalmadan kendine elle tutulur ve nesnel yararlar sağlayan bir konuma yerleşip yerleşemeyeceğidir. Somut olarak benim gelecekteki çalışmalarımın, özellikle de biçimsel ve metafizik temelleriyle bilimsel çalışmalarımın hesabı verilebilir mi? Bu çalışmaların biçiminde "devrimci" olan nedir, eğer bunlarda gerçekten de devrimci bir yan varsa tabii. Benim yasadışı, müstear kimliğimin burjuva yazarlar arasında bir anlamı olacak mıdır? "Materyalizmin" bazı uç yorumlarından uzaklaşmamın, çalışmalarım açısından belirleyici bir yararı olacak mıdır, yoksa bu tartışmayı Parti içinde mi aramam gerekir? Buradaki mücadele, benim şimdiye dek sürdürdüğüm uzmanlaşmış çalışmanın içerdiği tüm bu kaygıların çevresinde sürüyor. Ve eğer bu çalışma, bu dar zemin üzerinde fikirlerimin ritmini izleyemeyecek ve varoluşumu örgütleyemeyecekse, bu mücadele de Parti'ye girerek –en azından bunu deneyerek– noktalanmalı. Seyahatlerime devam ettiğim sürece, Parti'ye girmem söz konusu bile olamaz tabii. – Günlerden pazardı. Öğleden önce çeviri yaptım. Bolşaya Dimitrovka'daki küçük lokantada öğlen yemeği. Öğleden sonra, kendini çok kötü hisseden Asja'yla. Akşam odamda tek başıma; çeviri yaptım.

10 Ocak. Sabah Reich'la aramda son derecede tatsız bir tartışma çıktı. Daha önce yapmış olduğum bir teklifi hatırlayarak, Meyerhold Tiyatrosu'ndaki tartışma hakkında yazdığım haberi[113] kendisine okumamı istedi. Bu haberi okumak için artık herhangi bir arzu duymuyordum, yine de sezgisel bir isteksizlikle okudum. *Literarische Welt* için yazdığım makaleler üzerine daha önce yaptığımız bazı konuş-

malar düşünülecek olursa, buradan iyi bir şey çıkmasını beklemek hayal olurdu. Dolayısıyla ben de hızlı bir biçimde okudum haberi. Ama beni ışığa karşı okumak zorunda bırakan iskemlemin üzerinde öylesine zavallı bir konumda oturuyordum ki, sadece bu bile işin sonunu önceden kestirmemi sağlayabilirdi. Reich, zoraki takınılmış rahat bir tavırla dinledi beni ve okumamı bitirdiğimde, yalnızca birkaç kelime söylemesi yetti. Bunları söyleyişindeki ses tonu, artık temelde yatan noktalara değinilemediği için daha da çözümsüz kalmaya mahkûm bir tartışmayı anında alevledi. Atışmamızın ortasında kapıya vuruldu – içeriye Asja girdi. Çok geçmeden de yine ayrıldı. Asja odadayken pek az konuştum: Çeviri yaptım. Berbat bir ruh hali içinde, bazı mektupları ve bir makaleyi dikte etmek üzere Basseches'e gittim. Sekreter kızı, bir hayli hanım hanımcık olsa da, çok hoş buluyorum. Yeniden Berlin'e dönmek istediğini duyunca, ona kartımı verdim. Öğleyin Reich'la buluşmaya hiç hevesim yoktu. Ben de biraz alışveriş yaptım ve yemeğimi odamda yedim. Asja'ya giderken yolda bir kahve içtim ve daha sonra oradan otele dönerken de tekrarladım bunu. Asja kendini kötü hissediyordu; çabuk yoruldu ve uyuyabilmesi için onu yalnız bıraktım. Odada yalnız kaldığımız (ya da Asja'nın sanki yalnızmışız gibi davrandığı) birkaç dakika oldu. Böyle bir anda, yeniden Moskova'ya gelirsem ve kendisi de sağlığına kavuşmuş olursa, böyle yapayalnız dolaşmak zorunda kalmayacağımı söyledi. Ama eğer sağlığına burada kavuşamazsa, o zaman Berlin'e gelecekti; ona odamda paravanlı bir köşe vermeliydim; kendini Alman doktorlara gösterecekti. Akşam odamda yalnızdım. Reich geç geldi ve bir şeyler anlattı. Ama sabahki olayın sonrasında, şu kadarı kesindi benim açımdan: Moskova'da kaldığım sürece Reich'a güvenerek hesap yapamazdım ve eğer burada geçireceğim zaman, onsuz da yararlı bir biçimde örgütlenemeyecekse, ayrılmak verebileceğim en akıllıca karar olacaktı.

11 Ocak. Asja'ya yeniden iğne yapılması gerekiyor. O gün kliniğe gitmek istiyordu ve otele uğrayıp beni aldıktan sonra, onu kızakla kliniğe götürmem konusunda bir gün önceden sözleşmiştik. Ama ancak on ikiye doğru geldi. İğneyi sanatoryumda yapmışlar. İğneden ötürü biraz heyecanlanmıştı ve ikimiz koridorda yalnızken (onun da, benim de telefon etmemiz gerekiyordu) o eski coşku nöbetlerinden birine kapılarak koluma sarıldı. Reich odaya yerleşmişti ve gideceğine dair hiçbir emare göstermiyordu. Yani Asja'nın neden sonra yine

bir öğleden önce odama gelmesi bile nafileydi. Odadan çıkışımı birkaç dakikalığına ertelemem de işe yaramadı. Asja benimle birlikte gelmek istemediğini söyledi. Ben de onu Reich'la yalnız bıraktım ve önce Petrovka'ya (ancak pasaportumu henüz alamadım); ardından da Resim Müzesi'ne gittim. Bu küçük olay, her halükârda yaklaşan dönüş tarihimi kesinleştirme kararını vermeme yardımcı oldu. Müzede görmeye değer pek az şey vardı. Sonradan Larionov ve Gonçarova'nın[114] ünlü isimler olduğunu duydum. İşlerinin hiçbir değeri yok. Toplam üç salonda sergilenen diğer eserlerin çoğu gibi, bunlar da tümüyle kendi dönemlerindeki Paris ve Berlin resminin etkisinde ve onları beceriksizce taklit ediyor. – Öğleyin, Basseches, kız arkadaşı ve kendim için Malaya Tiyatrosu'na[115] bilet alabilmek için Kültür Ofisi'nde saatlerce bekledim. Ama aynı zamanda telefonla tiyatroyu da bilgilendiremedikleri için, akşam giriş kartlarımız geçerli kabul edilmedi. Basseches'in yanında kız arkadaşı yoktu. Onunla sinemaya gitmeyi tercih ederdim, ama o yemek yemek istiyordu ve ben de onunla Savoy'a gittim. Burası Bolşaya Moskovskaya'dan[116] çok daha mütevazı bir yer. Ayrıca Basseches'le olmak da çok sıkıcıydı. Kendi özel işleri dışında bir şeyden konuşmayı beceremiyor; eğer konuşursa da, ne kadar bilgili olduğunun ve bilgisini başkalarına ne mükemmel bir biçimde aktarabildiğinin farkında olduğunu gösteren bir tavırla yapıyor bunu. Durmadan elindeki *Rote Fahne*'yi[117] karıştırıp okuyordu. Yemekten sonra ona bir süre arabada eşlik ettim ve ardından biraz çeviri yapmak üzere doğruca odama döndüm. – İlk boyalı kutumu, o gün öğleden önce (Petrovka'da) satın aldım. Birkaç günden beri sokaklarda yürürken, sık sık yaptığım gibi yalnızca tek bir şeye dikkat eder olmuştum: yani bu durumda, boyalı kutulara. Kısa, tutkulu bir aşk. Üç tane almak istiyorum – şimdiden edindiğim ikisini nasıl dağıtacağıma henüz tam anlamıyla karar verebilmiş değilim. O gün, semaver başında oturan iki kız çocuğunun tasvir edildiği küçük kutuyu satın aldım. Çok güzel bir şey – yalnız bu işlerdeki en güzel yan olan o saf siyah bunda yok.

12 Ocak. O gün, Kustarni Müzesi'nde daha büyük bir kutu satın aldım; kapağında sigara satan bir kadın resmedilmişti, siyah zemin üzerine. Kadının yanında küçük, cılız bir ağaç ve onun da yanında bir oğlan çocuğu görülüyor. Bir kış manzarası bu, çünkü yerde kar var. Kar havası o iki kız çocuğunu gösteren resimde de seziliyor gerçi, çünkü oturdukları odanın penceresine don mavisi yerleşmiş sanki.

Ama bu kesin değil. Bu yeni aldığım kutu çok daha pahalıydı. Büyük bir çeşitlilik içinden seçtim onu; içlerinde çirkin olanlar da çoktu: Eski ustaların kölece kopyaları. Boyasında altın varak kullanılmış olan kutuların (ki bunlar herhalde daha eski modellere dayanıyor) özellikle pahalı oldukları anlaşılıyor; ama benim hoşuma gitmiyor bunlar. Daha büyükçe olan kutunun üzerindeki tema daha yeni olmalı; en azından satıcı kadının giydiği önlüğün üzerinde "Mosselprom"[118] yazısı var. Rue du Faubourg Saint-Honoré'deki çok seçkin bir mağazanın vitrininde, daha önce de bir kez buna benzer kutular gördüğümü ve uzun bir süre durup baktığımı hatırlıyorum. Ama o zaman, bunlardan birini almak için duyduğum şiddetli arzuyu bastırmıştım; bunu bana Asja'nın vermesi gerektiğini düşünmüştüm – belki de yalnızca Moskova'ya gitmeyi beklemiştim. Bendeki bu tutku, Bloch'un Interlaken'de Else'yle paylaştığı dairesinde[119] duran böyle bir kutunun üzerimde bıraktığı güçlü etkiye dayanıyor; buna dayanarak, siyah vernik üzerine yapılmış bu tür resimlerin çocuklar üzerinde nasıl silinmez bir iz bırakabileceğini kestirebiliyorum. Ama Bloch'un kutusu üzerindeki resmin konusunu unutmuşum. – Aynı gün, uzun süredir aradığım türden, harika kartpostallar da buldum: Çarlık döneminden kalma kelepir şeyler; ağırlıkla karton üzerine basılmış renkli resimler, ayrıca Sibirya manzaraları (Ernst'i bunlarla büyülemeyi deneyeceğim), vs... Tverskaya'daki bir dükkândaydı bunlar; sahibi Almanca bildiği için, burada alışveriş ederken yaşadığım zahmetlerden kurtuldum ve uzun süre oyalandım orada. O sabah erken uyanmış ve otelden çıkmıştım. Sonra saat ona doğru Asja gelmişti. Geldiğinde Reich'ı hâlâ yatakta yatarken bulmuştu. Yarım saat kadar kalmış ve bize bazı oyuncuların parodilerini ve "San Francisco" adlı kabare parçasının bestecisi olan bir şarkıcının taklidini yapmıştı; şarkıyı bizzat bestecisinden –herhalde pek çok kereler– dinlemişti. Bu şarkıyı Capri'den beri tanıyordum; Asja orada da zaman zaman söylerdi. Önce Asja'ya öğleye kadar eşlik edebileceğimi ve sonra da bir café'de oturacağımızı ummuştum. Ama vakit geç oldu. Otelden Asja'yla birlikte çıktım, onu tramvaya bindirdim ve yoluma yalnız devam ettim. Bu sabah ziyareti bütün günü olumlu etkiledi. Önce Tretyakov Galeri'de biraz keyfim kaçtı gerçi. Zira görmek için en çok sabırsızlandığım iki salon da kapalıydı. Buna karşılık diğer salonlar harika bir sürpriz oldu: Bu müzeyi, tanımadığım bir koleksiyonu gezerken daha önce asla başaramadığım bir biçimde gezdim: büyük bir huzur içinde ve resimlerin anlattığı öyküleri görmek için çocukça bir heves

duyarak. Çünkü bu müzedeki resimlerin yarısı, gündelik hayattan anlar tasvir eden Rus eserlerinden oluşuyor; müzenin kurucusu 1830'lara (?) doğru başlamış resim toplamaya ve hemen tüm ilgisini kendi çağının resmine yöneltmiş. Koleksiyonunun sınırları sonraları 1900'lere doğru genişletilmiş. Ve göründüğü kadarıyla –ikonalar bir kenara bırakılırsa– en eski eserler XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar gittiği için, bu müze XIX. yüzyıl Rus resminin toplu bir tarihini sunuyor. Gündelik hayat tasvirleri ve manzara resimlerinin ağırlıkta olduğu bir dönemdi bu. Gördüklerim, Avrupa halkları içinde, günlük hayat tasvirlerine dayalı resmi en yoğun biçimde Rusların geliştirdiğini düşündürdü bana. Ve öyküler anlatan resimlerle dolu şu duvarlar, çeşitli zümrelerin hayatından sahneler, bu galeriyi büyük bir resimli kitaba dönüştürüyor. Gerçekten de burada, tüm diğer sergilerde gördüğümden çok daha fazla ziyaretçi vardı. Salondan salona nasıl gezindiklerini; bazen gruplar halinde, bir rehberin çevresinde, bazen tek başlarına durduklarını görmek; Batı müzelerinde nadiren rastlanan birkaç işçinin kasvetli ezikliğinden hiçbir iz taşımayan rahatlıklarını fark etmek, şu kadarını kavramak için yeterli: Birincisi, proletarya burjuvaziye ait kültür varlıklarını gerçekten sahiplenmeye başlamış; ikincisi, özellikle de bu koleksiyon ona alabildiğine tanıdık ve alımlı bir biçimde sesleniyor. O burada kendi tarihinden sahneler buluyor; "Yoksul Mürebbiye Zengin Tüccarın Konağına Geliyor", "Jandarmalar Tarafından Faka Bastırılan Bir Suikastçı"; ve buna benzer sahnelerin tümüyle burjuva resminin ruhuyla verilmiş olması, onları proletaryanın gözünde alçaltmak şöyle dursun, çok daha anlaşılır kılıyor. Sanat eğitiminin "başyapıtların" izlenmesiyle geliştirildiğini düşünmek (Proust'un da pek güzel gösterdiği gibi) pek o kadar doğru değildir. Tersine, kendini eğitmekte olan çocuk ya da proleter, haklı olarak, kendi başyapıtlarını koleksiyoncularınkinden bambaşka ölçütlerle tespit eder. Böyle resimlerin, onun gözünde çok geçici ama sağlam bir değeri vardır ve en katı sanatsal ölçüt, ancak onun kendisiyle, sınıfıyla ve işiyle doğrudan bağlantılı bir sanat karşısında geçerlilik kazanır. – İlk salonlardan birinde Şçedrin'in[120] iki resmi, Sorrent Limanı ve yine aynı yöreden bir başka manzara tablosunun önünde uzun süre durdum; her ikisi de, benim için daima Asja'yla birlikte hatırlanacak olan Capri'nin o tarifsiz siluetini gösteriyordu. Asja'ya bir satır yazmak istedim, ama kurşun kalemimi unutmuştum. Gezimin hemen başında bu meseleye böyle dalmış olmam, daha sonra başka şeylere bakışımdaki ruhu da etkiledi. Gogol'ün, Dostoyevs-

ki'nin, Ostrovski ve Tolstoy'un güzel portrelerini gördüm. Merdivenle inilen daha alttaki katlardan birinde Vereşçagin'in[121] pek çok eseri sergileniyordu. Ama bunlar ilgimi çekmiyordu. – Müzeden çıkarken çok ferahlamıştım. Aslına bakılırsa daha müzeye girerken bu ruh hali içindeydim ve bunun ana nedeni, tramvay durağının yanındaki, kiremit kırmızısına boyanmış kiliseydi. Soğuk bir gündü; ama belki bu müzeyi ararken buralarda yönümü kaybetmiş bir biçimde dolanıp durduğum ilk seferdeki kadar soğuk sayılmazdı; yalnızca iki adım uzağında olduğum halde müzeyi bulmayı başaramamıştım. Nihayet o günün sonunda Asja'yla da birkaç güzel dakika geçirdim. Reich yediden biraz önce gitmişti; Asja onu aşağıya kadar geçirmiş ve uzun süre dönmemişti; nihayet odaya yeniden girdiğinde henüz yalnızdım gerçi, ama yalnızlığımız ancak birkaç dakika sürdü. Sonra neler olduğunu şimdi hatırlamıyorum: Asja'ya ansızın büyük bir içtenlikle bakabildim ve kendisini bana ne denli yakın hissettiğini duyumsadım. Kısa bir süre, gün boyu yaptıklarımı anlattım ona. Ama ayrılmak zorundaydım. Ona uzattığım elimi, iki eliyle birden kavradı. Şimdi benimle daha uzun konuşmak istiyordu; eğer benim odamda buluşmak üzere sözleşirsek, dedim ona, görmeyi planladığım Tayrov'un oyununa gitmekten vazgeçebilirdim. Ama sonunda, doktorun çıkmasına izin verip vermeyeceğinden emin olamadı. Asja'nın önümüzdeki akşamlardan birinde beni ziyaret etmesi ihtimali üzerine konuştuk. – Tayrov Tiyatrosu'nda Lecocq'un[122] bir operetinden uyarlanan *Gün ve Gece* oynanıyordu. Daha önce sözleştiğim Amerikalı'yla buluştum. Ama beraberindeki tercüman kadının bana bir faydası olmadı; hep Amerikalı'ya çalıştı. Ve olay örgüsü de bir ölçüde karmaşık olduğu [için], ben de güzelim bale sahneleriyle yetinmek zorunda kaldım.

13 Ocak. Akşam haricinde, başarısız bir gündü. Ayrıca havalar da giderek aşırı ölçüde soğudu: ortalama ısı, sıfırın altında 26 derece civarında. Dehşetli üşüyorum. Eldivenlerimin bile bir faydası dokunmuyor, çünkü delikleri var. Sabah hava henüz dayanılır düzeydeydi: Artık umudumu kaybetmiş olduğum bir anda, Petrovka'daki seyahat bürosunu buldum ve bilet fiyatları hakkında bilgi edindim. Ardından 9 numaralı otobüsle Oyuncak Müzesi'ne gitmek istiyordum. Ama araba Arbat'ta arızalandı ve ben de (yersiz bir biçimde) daha uzun süre orada kalacağını sandığım için araçtan indim. Biraz önce otobüsle geçerken, Moskova'nın o güzel Noel tezgâhlarını ilk kez görmüş

olduğum Arbatskaya Pazarı'nı özlemle seyretmiştim. Bu kez şans yüzüme bir başka biçimde güldü burada. Önceki akşam, yorgun ve bitkin bir halde, odama Reich'dan önce girebilmeyi umarak otele geldiğimde, Reich'ı içerde bulmuştum. Yine yalnız kalamayacağım için canım sıkılmıştı (Meyerhold hakkındaki makalem üzerine yaptığımız tartışmadan bu yana Reich'ın varlığı çoğu zaman tedirgin ediyordu beni) ve hemen lambaya yönelerek, daha önce de pek çok kereler yaptığım gibi, onu yatağımın yanındaki iskemlenin üzerine koymak istedim. Elektrik şebekesiyle lamba arasındaki iğreti [bağlantı] bir kez daha koptu; sabırsız bir tavırla masanın üzerinden eğilerek, bu rahatsız konumda teması tekrar sağlamayı denedim ve uzun süre kurcaladıktan sonra bir kısa devreye neden oldum. – Bu otelde herhangi bir tamirat yapılmasını beklemek beyhudeydi. Tavan lambasının ışığında çalışmak imkânsızdı ve böylece ilk günlerde ortaya çıkan sorun bir kez daha güncel hale geldi. Yatakta uzanırken aklıma geldi; "mumlar". Ancak bu bile çok zordu. Reich'dan alışveriş yapmasını rica etmek, giderek daha uygunsuz kaçıyordu; onun da halletmesi gereken bir sürü işi vardı ve canı sıkkındı. Geriye bir kelimeyle silahlanıp, tek başıma yollara düşmek kalıyordu. Ama bu kelimeyi bile önce Asja'ya uğrayıp öğrenmem gerekecekti. Bu yüzden buradaki satış barakalarından birinin sergisinde, hiç ummadığım bir biçimde, elimle kolayca işaret edip gösterebileceğim mumlara rastlamam gerçekten de bir şanstı. Ama günün talihli kısmı da böylelikle geride kalmış oldu. Çok üşüyordum. Dom Peçat'daki[123] grafik sergisini görmek istiyordum: Kapalıydı. İkonografya Müzesi de öyle. O zaman anladım: Eski takvime göre yılbaşı günüydü. Hiç tanımadığım, uzak bir mahallede olduğu ve soğuktan yürüyecek halim kalmadığı için İkonografya Müzesi'ne gitmek üzere bindiğim kızaktan daha inerken, müzenin kapalı olduğunu görmüştüm. İnsanın dil yetersizliği yüzünden saçma bir şey yapmak zorunda kaldığı böylesi vakalarda, bu durumun yol açtığı muazzam enerji ve zaman kaybının iki kat daha fazla farkına varıyorsunuz. Karşı istikamette hareket eden tramvayı, sandığımdan daha yakında buldum ve otele döndüm. – Dom Herzena'ya Reich'dan önce vardım. O geldiğinde, beni şu sözlerle selamladı: "Talihiniz yaver gitmedi!" *Ansiklopedi* bürosundaymış meğer ve Goethe üzerine hazırladığım makaleyi teslim etmiş. Tesadüfen tam o sırada içeriye Radek[124] girmiş, masanın üzerindeki el yazısı metni görmüş ve almış. Şüpheci bir tavırla, yazının kime ait olduğunu öğrenmiş. "Ama bunun her sayfasında on kere 'sınıf savaşı' lafı

geçiyor." Reich, ona bunun doğru olmadığını belirtmiş ve üstelik Goethe'nin, büyük sınıf savaşlarıyla dolu bir döneme rastlayan etkinliğinin, bu kelimeye yer vermeden anlatılamayacağını söylemiş. Radek: "Önemli olan, bunun doğru yerde yapılmasıdır." Bu maddenin kabul edilme olasılığı bu olaydan sonra çok zayıflamış oluyor. Zira bu projenin biçare idarecileri, herhangi bir yetkilinin anlattığı en berbat fıkralar karşısında bile, kendilerine ait bir fikirleri olabileceğini düşünemeyecek kadar güvensiz kişiler. Bu olay Reich'ı, benden daha çok rahatsız etmişti. Benim içinse ancak akşamüzeri, Asja'yla bu konuda konuştuğum zaman tatsızlaştı. Radek'in söylediklerinde doğru bir yan olmalı, diyerek başladı hemen. Mutlaka bir şeyleri yanlış yapmış olmalıydım; burada meseleleri nasıl ele almak gerektiğini bilmiyordum ve buna benzer şeyler. Sözlerinin yalnızca korkaklığını ve yönünü, ne pahasına olursa olsun, rüzgâra göre tayin etme ihtiyacını ele verdiğini yüzüne dosdoğru söyledim bu kez. Reich'ın gelmesinden kısa bir süre sonra da odadan çıktım. Reich'ın bu konuyu anlatacağını bildiğim için, bunu yaparken yanlarında olmak istemiyordum. O akşam Asja'nın ziyaretime geleceğini umuyordum. Bu yüzden çıkarken, Reich'ın varlığına rağmen, bundan Asja'ya da söz ettim. Bir sürü şey satın almıştım: havyar, kekler, tatlılar, hatta Reich'ın ertesi gün ziyaretine gideceği Daga için hediyeler. Sonra odamda oturdum; akşam yemeği yedim ve yazı yazdım. Saat sekizi geçerken Asja'nın geleceğine dair ümidimi yitirmiştim. Bununla birlikte, onu uzun zamandan beri hiç böyle beklememiştim (o şartlar altında bekleyemezdim zaten.) Ve tam da bu bekleyişimin kabataslak bir tasvirini yazmaya başlamıştım ki, kapı çalındı. Gelen Asja'ydı ve söylediği ilk şey, kendisini buraya bırakmak istemedikleri oldu. Önce otelimden söz ettiğini sandım. Buraya, kuralları çok katı uyguladığı söylenen yeni bir Sovyetduşi[125] gelmişti zira. Ama kastettiği İvan Petroviç'miş. Böylece o akşam da, daha doğrusu o kısacık bir saat de bir güzel kırpılmış oldu ve kendimi zamanla cebelleşirken buldum. Bununla birlikte ilk hamleden zaferle çıktım. Kafamdaki genel taslağı ona çabucak tarif ettim ve ben bunu ona anlatırken, Asja alnını benimkine bastırdı. Sonra ona Goethe maddesini okudum; ve işin bu kısmı da pek yolunda gitti; metni beğendi, hatta olağanüstü sarih ve nesnel buldu. "Goethe" konusunu benim açımdan asıl ilginç kılan şeyin ne olduğundan söz ettim ona: Hayatı boyunca tavizler vererek yaşamış Goethe gibi bir adam, buna rağmen nasıl böyle olağanüstü bir başarı gösterebilir? Bu noktada, proleter bir şair için benzer bir

durumun tümüyle imkânsız olduğunu da vurguladım. Ama burjuvazinin yürüttüğü sınıf savaşı, proletaryanınkiyle temelden farklıydı. Bu iki harekette ortaya çıkan "sadakatsizlik" veya "taviz" kavramları, şematik bir tavırla özdeşleştirilemezdi. Tarihsel materyalizmin temelde yalnızca işçi sınıfı hareketinin tarihine uygulanabileceğini öne süren, Lukács'ın tezine de değindim. Ama Asja çabuk yoruldu. Bunun üzerine *Moskova Günlüğü*'ne döndüm ve gözüme çarpan bölümleri rasgele okudum ona. Ama pek iyi bir sonuç vermedi bu. Komünist eğitim üzerine yorumlarımı okuduğum sırada, "Tüm bunlar saçmalık," dedi. Memnun kalmamıştı ve Rusya'yı hiç tanımadığımı söyledi. Bunu reddetmiyordum tabii. Ama şimdi sözü Asja almıştı: Söyledikleri önemliydi, ama konuşmak onu çok geriyordu. Başlangıçta kendisinin de Rusya'yı hiç anlayamadığından söz açtı; gelişinden birkaç hafta sonra yeniden Avrupa'ya dönmek istemiş ve Rusya'da her şeyin bittiğini, muhalefetin yerden göğe kadar haklı olduğunu düşünmüş. Burada olup biteni zamanla kavramış: devrimci çalışmanın teknik çalışmaya dönüştürülmesi. Şu ana özgü devrimci çalışmanın kavga ya da iç savaş değil, elektriklendirme, kanal inşası ya da fabrikalar kurmak olduğu tüm komünistlere anlatılıyormuş şimdi. Bu sefer ben de Scheerbart'a değindim; uğruna Asja ve Reich'dan burada onca laf işittiğim Scheerbart'a: Teknik çalışmanın devrimci niteliğini, hiçbir yazar onun gibi vurgulamayı beceememişti. (Bu güzel ifadeyi söyleşim sırasında dile getirmediğim için üzgünüm.) Tüm bunlarla Asja'yı birkaç dakika daha tutmayı başardım. Sonra gitti ve kendisini bana yakın hissettiği zamanlarda bazen yaptığı gibi, ona eşlik etmemi de istemedi. Odamda kaldım. Kısa devre olayından bu yana akşamları daima yanan iki mum, tüm bu süre boyunca masanın üzerinde durmuştu. Daha sonra, ben yatakta uzanırken Reich geldi.

14 Ocak. O gün ve ertesi gün rahatsız geçti. Saatler "dönüş"ü gösteriyordu. Havalar giderek soğuyor (en azından sürekli eksi yirminin altında) ve kalan işlerimi halletmem zorlaşıyor. Üstelik Reich benim için giderek daha az şey yapabiliyor, çünkü bu arada yakalandığı hastalığın (neyi olduğunu henüz bilmiyorum) ön belirtileri daha da şiddetlendi. O gün iyice sarınıp sarmalanmış bir halde, Daga'yı ziyaret etmek üzere şehir dışına çıkmıştı. Sabah üç tren garını gezmekle geçirdim vaktimi: Leningrad'a giden trenlerin kalktığı Kursk Garı,[126] Ekim Garı ve Yaroslavski Garı; buradan da Sibirya'ya giden trenler hareket ediyor. Gar lokantası palmiye ağaçlarıyla dolu ve mavi bada-

nalı bir bekleme salonuna bakıyor. Öyle ki, insan kendini hayvanat bahçesindeki bir antilop pavyonunda gibi hissediyor. Orada bir çay içtim ve dönüş yolculuğumu düşündüm. Garın önündeki tezgâhların birinden aldığım, nefis Kırım tütünüyle dolu güzel, kırmızı kese önümde duruyordu. Daha sonra yeni oyuncaklar edindim. Oçotni Riyad'da tahta oyuncaklar satan bir işportacı duruyordu. Burada bazı malların işportaya toplu sürümler halinde çıktığını fark ettim. Sözgelimi sonraki günlerden birinde, bir başka yerde sepet dolusu pazarlandığını gördüğüm, çocuklar için dağlama resimlerle bezenmiş tahta baltalara ilk kez burada rastladım. Bir kolu çevirdiğinizde "iğnesi" hareket eden, tahtadan, kaba bir dikiş makinesi maketi satın aldım; bir de, bir müzik kutusunun üzerinde sallanan bir kâğıt bebek; müzelerde rastladığım bir oyuncak türünün kötü bir örneği. Sonra soğuğa dayanamaz oldum ve kendimi zorlukla bir kahveye attım. Burası kendine has tarzı olan bir işletmeye benziyordu: Küçük mekânda birkaç hasır mobilya vardı; yemekler, mutfaktan salona duvardaki sürgülü bir kapaktan gönderiliyordu ve içerdeki geniş bir tezgâhın üzerine çeşitli *zakuska*'lar[127] dizilmişti: soğuk etler, salatalık turşusu, balıklar. Tıpkı Fransız ve İtalyan lokantalarında olduğu gibi, bir de vitrini vardı. Gözüme çekici görünen yemeklerin adlarını bilmediğim için, bir fincan kahveyle ısınmaya çalıştım. Daha sonra dışarı çıktım ve daha yukarıdaki dükkânların sırasında, geldiğim ilk günlerde dikkatimi çeken kil heykelciklerin sergilendiği mağaza vitrinini aradım. Heykelcikler hâlâ vitrindeydi. Devrim Meydanı'ndan Kızıl Meydan'a çıkan pasajdan geçerken sokak satıcılarına daha dikkatle baktım ve o güne dek gözümden kaçmış bir şeyler görebilmeye çalıştım: kadın çamaşırları (korseler), kravatlar, şallar, elbise askıları – Nihayet saat ikiye doğru, bitkin düşmüş bir halde, Dom Herzena'ya vardım; oysa yemek servisi ancak iki buçuğa doğru başlıyordu. Oyuncaklarla dolu paketleri bırakmak üzere yemekten sonra otele döndüm. Saat beşe doğru sanatoryumdaydım. Tam iç merdivenlerden yukarıya çıkarken, gitmeye hazırlanan Asja'yla karşılaştım. Terzisine uğramak istiyordu. Bu arada Daga'nın sağlığı hakkında Reich'dan dinlediklerimi (hemen benim ardımdan otele gelmişti), yolda Asja'ya anlattım. Haberler olumluydu. Asja ansızın kendisine para verip veremeyeceğimi sorduğunda, böyle yan yana yürüyorduk. Ama daha bir gün önce, dönüş yolculuğum için Reich'dan 150 mark borç istemiştim; dolayısıyla param olmadığını söyledim ona; paraya ne için ihtiyaç duyduğunu bilmiyordum henüz. Ne zaman birinin ihtiyacı olsa, param olmadığı-

nı söyledi ve sonra suçlamalara başladı; Riga'da ona tutacağım odadan söz açtı, vs... O gün çok bitkin düşmüştüm; dahası çok yakışıksız bir biçimde başlattığı bu konuşma da beni had safhada öfkelendirmişti. Parayı, kiralık olduğunu duyduğu bir daireyi tutmak için istiyormuş. Yolumu değiştirip ondan ayrılmak istedim, ama beni tuttu; daha önce hiç yapmadığı bir biçimde sarıldı bana; ama bu sırada aynı tavırla konuşmayı da sürdürüyordu. Nihayet öfkeden kendimi kaybetmiş bir halde, bana yalan söylemekle suçladım onu. Zira bana yazdığı bir mektupta, Berlin'de yaptığım harcamaları en kısa zamanda karşılayacağı konusunda güvence vermişti; oysa o ana kadar ne onun, ne de Reich'ın ağzından bu konuda tek bir söz çıkmamıştı. Bu onu çok sarstı. Bense daha da öfkelenerek ona saldırmayı sürdürdüm ve nihayet lafın ortasında dönüp, cadde boyunca hızla uzaklaştı. Peşinden gitmedim; arkamı dönüp otele yürüdüm. – O akşam için Gnedin'le sözleşmiştim. Beni otelden alacak ve evine götürecekti. Otele geldi gerçi, ama odamda kaldık. Beni evine götüremediği için özür diledi: Karısı bir sınava hazırlanıyormuş, dolayısıyla zamanı yokmuş. Sohbetimiz saat on bire kadar, yaklaşık üç saat sürdü. Rusya hakkında beklediğimden çok daha az şey öğrenebildiğim için duyduğum hayal kırıklığı ve sıkıntıyı anlatarak girdim söze. Ve koşullar hakkında bir fikir edinebilmek için, olabildiğince fazla insanla konuşmam gerektiği konusunda anlaştık. Ayrıca dönüşümden önce bana birkaç şey daha göstermek istiyordu. Böylece iki gün sonrası için –bir pazar günüydü– öğle vakti Proletkult Tiyatrosu'nda sözleştik. Ama oraya gittiğimde, Gnedin'i bulamadım ve yeniden otele döndüm. Gnedin beni bir dernek gösterisine de davet edeceğine söz verdi; ancak gösterinin tarihi henüz kararlaştırılmamıştı. Planlanan program, bebeklere isim vermekle, evlenmekle, vs. ilgili bazı yeni törenlerin, deyim yerindeyse, deneysel uygulamalarından oluşacaktı. Burada, bebeklerin komünist hiyerarşideki adlarına ilişkin olarak, bir süre önce Reich'dan dinlediğim bir şeyi de eklemek istiyorum. Lenin'in resmini tanıyıp gösterebildikleri andan itibaren, "*oktiyabr* [ekimciler]" deniyormuş bebeklere. Bir başka tuhaf kelimeyi de aynı akşam öğrendim. *Devrim tarafından mülksüzleştirilen ve yeni koşullara uyum sağlayamayan burjuva çevreleri için kullanılan*, "geçmiş insanlar" [*bivşiye liyudi*] deyimi bu. Gnedin, ardı arkası kesilmeyen ve daha yıllarca süreceğini düşündüğü örgütsel değişimlerden de söz etti. Her hafta yeni örgütsel düzenlemeler yürürlüğe giriyormuş ve en verimli yöntemleri bulmak için büyük bir çaba sarf ediliyormuş.

Kızıl Meydan'da 1 Mayıs kutlamaları, 1928.

Özel hayatın kayboluşundan da konuştuk. Buna zaman kalmıyordu. Gnedin, hafta içinde işyerindeki insanlar, karısı ve çocuğu dışında hiç kimseyi görmediğini anlattı. Diğer ilişkiler pazar gününe kalıyordu, ama bunlar da son derece istikrarsızdı, zira insan tanıdıklarını üç hafta kadar görmese, onlardan uzun süre hiçbir haber alamayacağından emin olabilirdi, çünkü eski ilişkilerin yerini hemen yenileri alıyordu. Daha sonra Gnedin'i tramvaya kadar geçirdim ve yolda gümrük işlemlerini konuştuk.

15 Ocak. Oyuncak Müzesi'ne boşuna gitmiş oldum. Şehir kılavuzunda pazar günleri açık olduğu yazdığı halde, müze kapalıydı. Sabah *Literarische Welt* geldi nihayet – Hessel aracılığıyla. Bunu öylesine sabırsızlıkla beklemiştim ki, bir an önce göndermeleri için her gün aklımdan Berlin'e telgraf çekmeyi geçiriyordum. Asja "Duvar Takvimi"ni[128] anlamadı; Reich ise pek beğenmiş görünmedi. Sabah

yine ortalıkta dolandım; Grafik Sergisi'ni gezmek için yaptığım ikinci girişim de sonuçsuz kaldı ve nihayet, yine yarı donmuş bir halde, kendimi Şçukin Galerisi'ne[129] attım. Müzenin kurucusu da, tıpkı kardeşi gibi, katmerli milyoner bir tekstil fabrikatörüymüş. Her iki kardeş de sanat hamisiymiş. Tarih Müzesi binası (ve müze koleksiyonunun bir bölümü) kardeşlerden birinin eseri, diğeriyse yeni Fransız sanatını derleyen bu muhteşem galerinin kurucusu. İnsan iliklerine kadar donmuş bir halde merdivenleri çıkarken, yukarıda, merdiven boşluğunda Matisse'in ünlü duvar resimlerini görüyor; doymuş kırmızının oluşturduğu, ancak Rus ikonalarında rastlanan, alabildiğine sıcak ve parlak zemin üzerinde ritmik bir düzenle sıralanan çıplak figürler. Matisse, Gauguin ve Picasso, bu koleksiyoncunun büyük tutkularıymış. Tek bir salonun duvarlarına Gauguin'in 29 resmini sığdırmışlar. (Bu arada, Gauguin resimlerinin üzerimde düşmanca bir izlenim bıraktığını ve bu resimlerden bana, Yahudi olmayan birinin Yahudilere karşı duyabileceği tüm nefretin yansıdığını –bu büyük koleksiyona böyle hızlı bir biçimde göz atmak, bu ifadeyi kullanmama ne ölçüde izin veriyorsa artık– fark ettim.) – Picasso'nun, yirmi yaşında yaptığı erken dönem resimlerinden 1914 yılına kadar geçirdiği gelişim, herhalde hiçbir yerde buradakine yakın bir biçimde dahi izlenemez. Çoğu zaman aylar boyunca, sözgelimi "Sarı Dönemi"[130] süresince, yalnız Şçukin için resim yapmış olmalı. Resimleri, birbirini izleyen üç küçük salonu dolduruyor. İlk salonda erken dönem resimleri yer alıyor ve bunlardan ikisi özellikle dikkatimi çekti: sağ elinde kadehe benzer bir şey tutan, palyaço giyimli bir adam ve "Apsent İçen Kadın" resmi. Bunu Montparnasse'ın geliştiği 1911'lerin kübist dönemi izliyor ve ardından "Amitié" ve bunun ön çalışmalarını da içeren Sarı Dönem geliyor. Picasso bölümünün yakınında, bir bütün salon Derain'e ayrılmış. Onun bilinen tarzdaki çok güzel resimlerinin yanı sıra, son derece şaşırtıcı bir tablosunu da gördüm: "Le Samedi". Bu büyük, karanlık resim, Felemenk giysileri içinde bir masanın başına toplanmış, ev işleriyle uğraşan kadınları gösteriyor. Gerek figürler, gerekse ifade şiddetle Memling'i[131] hatırlatıyor. Rousseau resimlerinin yer aldığı küçük oda dışında, salonlar çok aydınlık. Pencerelerin büyük, bölünmemiş camları sokağa ve binanın avlusuna açılıyor. Burada, ilk kez Van Dongen[132] ya da Le Fauconnier[133] gibi ressamlar hakkında, kaba da olsa bir fikir edindim. Marie Laurencin'in[134] küçük bir tablosu –bir kadın başı, kadının tabloya giren eli ve tuttuğu çiçek– fizyolojik yapısıyla bana Münchhausen'i[135] ve onun geçmişte Marie

Laurencin'e duyduğu aşkı hatırlattı. – Öğleyin, Niemen'den söyleşimin yayımlandığını öğrendim. Böylece *Veçernaya Moskva* ve *Literarische Welt*'i yüklenip Asja'ya gittim. Ama akşamüzeri yine de pek iyi geçmedi. Reich çok sonra geldi. Söyleşiyi[136] bana Asja tercüme etti. Aradan geçen zamanda, söyleşinin son bölümünün –Reich'ın sandığı gibi "tehlikeli" görüleceği için değilse bile– zayıf olduğunu ben de kabul etmiştim: Scheerbart'a değindiğim için değil, daha çok bu göndermenin kararsız ve muğlak niteliğinden ötürü. Ne yazık ki, bu zaaf açıkça ortaya çıkmıştı, buna karşılık söyleşinin, İtalyan sanatıyla yüzleşen ilk bölümü iyiydi. Bu söyleşinin yayımlanmış olmasını, bir bütün olarak bakıldığında yararlı buluyorum. Asja giriş bölümünden çok etkilenmişti; ama sonu haklı olarak, onun da canını sıktı. Bu olayın en iyi tarafı da, söyleşiye çok geniş bir yer ayrılmış olmasıydı. Bir gün önceki kavgamızdan ötürü, gelirken Asja'ya biraz kek satın almıştım. Bir gün önce birbirimizden ayrıldıktan sonra, bir daha benim hakkımda hiçbir şey duymak istemediğini, bundan böyle hiçbir zaman (ya da çok uzun bir süre) görüşmeyeceğimizi düşündüğünü anlattı daha sonra. Ama akşam duygularının nasıl değiştiğine kendisi de şaşırmış ve bana uzun süre kızgın kalamadığını fark etmişti. Aramızda ne zaman kötü bir şeyler geçse, beni kıranın kendisi olup olmadığını düşünüyormuş sonunda. Ne yazık ki, bu sözlere rağmen bir süre sonra yine tartıştık; nedenini artık hatırlamıyorum.

15 Ocak. (Devam).[137] Kısaca: Asja'ya gazete ve dergiyi gösterdikten sonra, laf yine burada yaşadığım hayal kırıklığına geldi tabii ve ardından söz bir kez daha Berlin'de yaptıklarımdan açılıp da, Asja beni yine kusurlu bulunca, kendime hâkim olamadım ve çaresizlik içinde odadan fırladım. Ama daha koridordayken toparlandım – daha doğru ifade etmek gerekirse, gidecek gücü bulamadım kendimde ve odaya dönerek "Burada biraz daha oturmak istiyorum sessizce," dedim. Bir süre sonra zor da olsa yeniden konuşabilmeyi başardık hatta ve Reich geldiğinde, ikimiz de bitkin, ama sakindik. Bundan böyle, hiçbir koşulda böyle kavgalara girmemeye karar verdim. Reich, kendini iyi hissetmediğini söyledi. Gerçekten de çenesindeki kramp geçmemiş, hatta daha da kötülemişti. Artık hiç çiğneyemiyordu. Dişetleri şişmişti ve çok geçmeden iltihaplandı. Buna rağmen akşam Alman Kulübü'ne gitmek zorunda olduğunu söylüyordu. VAPP'ın Almanya dairesiyle Volga Almanlarının Moskova'daki kültür heyeti arasında aracılık etmekle görevlendirilmişti. Ama lobide yalnız kaldığımızda, ateşinin de çıktığını söyledi. Alnına dokundu-

ğumda, ben de hissettim bunu ve kulübe kesinlikle gidemeyeceğini söyledim. Affını istemek üzere beni yolladı oraya. Bina çok uzakta değildi, ama öylesine keskin bir ayaz vardı ki, yürümekte büyük güçlük çekiyordum. Ve sonunda da binayı bulamadım. Bitkin bir halde otele döndüm ve odamda kaldım.

16 Ocak. Buradan ayın yirmi birinde, cuma günü ayrılmaya karar verdim. Bu tarihin yakınlığı, kalan günlerimi çok yorucu bir hale getirdi. Kısa süre içinde birbiri ardına bir sürü iş halletmem gerekiyordu. Pazar günü iki şeyi birden yapmaya niyetliydim. Saat bir civarında Proletkult[138] Tiyatrosu'nda Gnedin'le buluşmadan önce, Resim ve İkonografya Müzesi'ni (Ostroukhov) gezecektim. Sonunda bu geziyi gerçekleştirebildim ama tiyatro işi olmadı. Hava yine çok soğuktu; tramvayın camları kalın bir buz tabakası yüzünden şeffaflığını tamamen kaybetmişti. İnmem gereken durağı bir hayli geçirdim. Sonra gerisin geri. Müzede bulunan bekçilerden birinin Almanca bilmesi ve bana sergiyi gezdirmesi talihli bir rastlantı oldu. Geçen yüzyılın sonu ve bu yüzyılın başı Rus resminin sergilendiği alt kata, yalnızca ayrılmadan önceki birkaç dakikayı ayırdım. İlk önce ikona koleksiyonunu gezmekle yerinde bir karar vermiştim. Bu koleksiyon, alçak binanın birinci katındaki güzel, aydınlık salonlarda sergileniyor. Koleksiyonun sahibi hâlâ hayatta. Devrim müzesini hiç değiştirmemiş; mülküne el konulmuş gerçi, [ama] kendisi müdür olarak koleksiyonun başında kalmış. Bu bir ressam ve koleksiyonun ilk parçalarını bundan kırk yıl önce toplamaya başlamış. Bu Ostroukhov[139] mültimilyonermiş; tüm dünyayı gezmiş ve savaş patlak verdiğinde, eski Rus ahşap heykellerini toplamaya niyetleniyormuş. Koleksiyonunun en eski parçası, Bizans döneminden tahta üzerine mum boyayla yapılmış bir aziz portresi, altıncı yüzyıldan kalma. Resimlerin büyük bölümü on beşinci ve on altıncı yüzyıllara tarihleniyor. Rehberimin verdiği ders sayesinde, Stroganov ve Novgorod okulları arasındaki temel farklılıkları öğrendim ve bazı ikonografik bilgiler de edindim. Buradaki ikonalarda çok sık görülen, haç dibindeki yenik ölüm alegorisinin ilk kez farkına vardım. Siyah zemin üzerinde (tıpkı balçıklı bir su birikintisine yansımış gibi görünen) bir kuru kafa. İkonografik açıdan çok ilginç bazı başka tasvirleri de, birkaç gün sonra Tarih Müzesi'nin ikona koleksiyonunda gördüm. Sözgelimi şahadet araçlarından oluşan bir ölü-doğa; bu araçların kuşattığı sunakta, muhteşem bir pembeyle boyanmış örtünün üzerinde, güvercin suretindeki Kut-

sal Ruh geziniyor. Sonra İsa'nın yanında, başlarında hâle olan iki ürkütücü, grotesk figür: Cennete girdikleri için böyle tasvir edilen haydutlar olmalı mutlaka. Sık rastlanan bir başka tasvir – meleklerin yemeği; önde daima küçültülerek resmedilen ve sanki bir simge gibi vurgulanan kuzu kesme sahnesi benim için anlaşılmazlığını korudu. Tabii resmedilen efsanelerin konuları da bana tümüyle yabancı. Bir süre sonra, oldukça serin olan üst kattan aşağıya indiğimde, şöminede ateş yakılmıştı ve az sayıdaki müze görevlisi ateşin başına toplanmış, pazar sabahı vakit öldürüyordu. Orada kalmak isterdim, ama soğuğa çıkmak zorundaydım. Yolun, Telgraf Müdürlüğü'nden –tramvaydan orada inmiştim– Proletkult Tiyatrosu'na kadar olan son bölümü korkunçtu. Sonra da bir saat kadar lobide dikildim. Ama boşuna beklemiş oldum. Birkaç gün sonra, Gnedin'in de aynı salonda olduğunu ve beni beklediğini öğrendim. Bunun nasıl olduğunu açıklamak neredeyse imkânsız. O bitkin halimde, göz hafızamın da zayıflığıyla, palto giyip kasket takmış bir Gnedin'i tanıyamamış olmam mümkündür, ama Gnedin'in de aynı şeyi yaşamış olması pek inandırıcı gelmiyor. Sonra otel yoluna düştüm; önce pazar günleri gittiğimiz mahzen lokantasında yemek yemek istiyordum, ama istasyonu kaçırdım ve kendimi öylesine halsiz hissediyordum ki, biraz yürümektense öğle yemeğinden vazgeçmeye karar verdim. Ama Triumfalnaya Meydanı'na vardığımda cesaretimi topladım ve bildiğim bir *stolovaya*'nın[140] kapısını açtım. Pek davetkâr bir görüntüsü vardı ve ısmarladığım yemek fena değildi; ama çorbası pazarları yemeğe alıştığımız borşç çorbasıyla karşılaştırılamazdı tabii. Böylece Asja'ya gitmeden önce, uzun süre dinlenecek zamanım oldu. Daha odasından içeriye girerken, Asja Reich'ın hastalandığını söyleyince hiç şaşırmadım. Bir akşam önce de bana gelmemiş, Asja'nın arkadaşının sanatoryumdaki odasında yatmıştı. Şimdi tam anlamıyla yatağa düşmüştü ve Asja çok geçmeden Manya'yla birlikte Reich'ın yanına gitti. Sanatoryumun kapısında onlardan ayrıldım. Ayrılırken, akşam ne yapmayı düşündüğümü sordu Asja. "Hiçbir şey," dedim, "odamda kalacağım." Bir şey söylemedi. Basseches'e gittim. Bürosunda yoktu; beklememi rica eden bir pusula bırakmıştı. Bu benim de işime geldi; yakındaki sobaya sırtımı verip, koltuğa oturdum, ikram edilen çayı içtim ve Alman dergilerine göz gezdirdim. Basseches'in gelmesi bir saati buldu. Ama bu sefer de akşam kalmamı istedi. Huzursuz bir biçimde durumu değerlendirdim. Bir yandan, bir başka davetlinin daha beklendiği o akşamın nasıl gelişeceğini merak ediyordum. Üstelik Besseches de ba-

na Rus sineması üzerine bazı yararlı bilgiler veriyordu. Ayrıca akşam yemeği yiyeceğimizi de umuyordum. (Daha sonra bu beklentim boşa çıkacaktı.) Basseches'le kalacağımı Asja'ya telefonla bildiremiyordum; sanatoryumda kimse telefona cevap vermiyordu. Sonunda haberi iletmesi için birisi gönderildi: Adamın oraya çok geç varmasından korkuyordum, oysa Asja'nın bana gelip gelmeyeceğini bile bilmiyordum tabii ki. Ertesi gün, gelmeyi gerçekten de düşündüğünü söyledi. Her halükârda notum zamanında eline geçmişti. Şöyle yazmıştım: "Sevgili Asja, Basseches'le akşam birlikteyim. Yarın dörtte geleceğim. Walter." "Akşam" ve "birlikteyim" *(abends bei)* kelimelerini bitişik yazmıştım önce, sonra ayırmak üzere aralarına yatık bir çizgi çektim. Bu yüzden Asja ilk anda "Akşam serbestim" *(abends frei)* şeklinde okumuş bunu.– Bir süre sonra, buradaki büyük bir Rus-Avusturya şirketinde Avusturyalı görevli olarak çalışan Dr. Kroneker adında biri geldi. Basseches'den onun bir sosyal demokrat olduğunu öğrenmiştim. Ama bende zeki biri olduğu izlenimini bıraktı; çok gezmiş biriydi ve lafı dolandırmadan konuşuyordu. Sohbet zehirli gaz savaşına geldi. Bu konu hakkında, her ikisini de etkileyen bazı yorumlar yaptım.

17 Ocak. Bir gün önce Basseches'e yaptığım ziyaretin en önemli yanı, onu dönüş yolculuğumla ilgili bazı formaliteler sırasında bana yardımcı olmaya razı edebilmemdi. Bunun sonucunda, pazartesi günü (ayın 16'sında) sabah kendisini evden almamı istemişti. Oraya vardığımda hâlâ yataktan çıkmamıştı. Onu dışarıya çıkarmak çok zor oldu. Ve nihayet Triumfalnaya Meydanı'na vardığımızda saat bire çeyrek vardı; oysa ona on birde gitmiştim. Daha önce her zamanki küçük pastanede kahve içmiş ve bir parça kek yemiştim. Bu çok iyi oldu, çünkü o gün işlerin çokluğundan öğlen yemeğine vakit bulamadım. Önce Petrovka'daki bir bankaya gittik, çünkü Basseches'in para çekmesi gerekiyordu. Ben de para bozdurdum ve yalnızca 50 mark ayırdım bir kenara. Ardından Basseches, tanıdığı bir banka müdürüyle tanıştırmak üzere, küçük bir odaya sürükledi beni. Kambiyo bölümünün müdürü olan, Dr. Schick[141] adında biriydi bu. Bu bey çok uzun bir süre Almanya'da yaşamış, üniversite tahsilini orada yapmıştı; hiç kuşkusuz çok zengin bir aileden geliyordu ve eğitim gördüğü alanın yanı sıra, sanata da ilgi duymuştu daima. *Veçernaya Moskva*'da yayımlanan söyleşimi okumuştu. Scheerbart'ı da Almanya'da geçirdiği dönemden, şahsen tanıyordu. Yani aramızda derhal bir ilişki

kurulmuş oldu ve kısa sohbetimiz ayın yirmisindeki bir yemek davetiyle noktalandı. Sonra Petrovka'dan pasaportumu aldım. Ardından sınırı geçmem için gereken kâğıtları damgalattığım Narkompros'a[142] kızakla gittik. O gün önemli bir projemi gerçekleştirmeyi de nihayet başardım: Basseches'i yeniden kızağa binmeye ve gözüme kestirdiğim kukla ve süvari heykelciklerinin satıldığı, yukarı pazardaki devlet mağazası "Gum"a benimle birlikte gelmeye razı ettim. İkimiz birlikte mağazada kalmış bütün kukla ve heykelcikleri satın aldık ve bunların arasından en güzel on parçayı kendim için ayırdım. Her birinin fiyatı yalnızca 10 kopekti. Yaptığım dikkatli gözlemler beni yanıltmamıştı: Vyatka'da[143] yapılan bu malların artık Moskova'ya gelmediğini anlattılar mağazada: Moskova'da bunların pazarı kalmamış. Yani bizim aldıklarımız en son parçalarmış. Basseches ayrıca köylü dokuması kumaşlar da satın aldı. O elindeki paketlerle Savoy'da yemeğe giderken, benim ancak aldıklarımı otele bırakacak kadar bir zamanım vardı. Saatin dört olmasına az kalmıştı ve Asja'ya gitmem gerekiyordu. Asja'nın odasında fazla vakit geçirmeden Reich'ın yanına gittik. Manya[144] zaten oradaydı. Bu sayede yine birkaç dakikalığına yalnız kalabildik. Asja'dan, akşam bana gelmesini rica ettim –saat on buçuğa kadar boş olacaktım–; mümkün olduğu takdirde bunu yapacağına söz verdi. Reich'ın yanında neler konuşulduğunu hatırlamıyorum. Saat yediye doğru oradan ayrıldık. Akşam yemeğinden sonra Asja'yı boşuna bekledim ve on bire çeyrek kala sularında Basseches'e gittim. Ama orada da kimse yoktu. Bütün gün uğramadığını söylediler. Oradaki dergilerin bir kısmını zaten okumuştum, diğerleri de içimi bulandırıyordu. Yarım saatlik bir bekleyişin ardından, merdivenleri inmeye hazırlanıyordum ki, Basseches'in kız arkadaşı çıktı karşıma ve biraz daha beklemem için –nedenini tam olarak bilemiyorum: kulüpte Basseches'le yalnız olmak istemiyordu belki de– ısrar etti. İsteğine uydum. Basseches de bir süre sonra geldi zaten; Rikov'un[145] Aviachim[146] kongresinde yaptığı konuşmayı dinlemek zorunda kalmıştı. Çıkış vizesi almam için gereken başvuru formunu ona doldurttum ve sonra çıktık. Daha tramvaydayken bizim gibi kulübe gitmekte olan bir tiyatrocuyla, bir komedi yazarıyla tanıştırıldım. Tıklım tıklım dolu salonda henüz bir masa bulmuş ve üçümüz de yerleşmiştik ki, konserin başlayacağını bildirmek üzere ışıklar söndürüldü. Yine kalkmak zorunda kaldık. Basseches'le birlikte lobiye gittim. Birkaç dakika sonra –büyük bir İngiliz heyetinin Bolşaya Moskovskaya'da verdiği yemek davetinden dönen, smokin giymiş– Almanya Başkon-

solosu göründü. Yemekte rastladığı iki hanıma randevu verdiği için gelmişti, ama hanımlar gelmeyince bizimle kaldı. Bir hanımefendi –söylendiğine göre eski bir prensesmiş– çok güzel bir sesle halk şarkıları söylüyordu. Kâh karanlık yemek salonunda, aydınlatılmış konser salonuna açılan koridorun başında dikiliyor, kâh lobide oturuyordum. Başkonsolosla konuştum biraz; davranışları son derece nazikti. Ama ancak yapay bir zekâ izi taşıyan yüzü kabaydı ve çıktığım o deniz yolculuğundan[147] ve birbirlerinin ikizi o Frank ve Zorn'dan bu yana, Alman diplomatları hakkında sahip olduğum görüşü her haliyle pekiştiriyordu. Yemekte dört kişi olmuştuk, çünkü Elçilik sekreteri de bizim masamıza oturdu ve onu rahatlıkla inceleyebildim burada. Yemek güzeldi; yine o baharatlı votkanın yanı sıra çeşitli mezeler, iki değişik yemek ve dondurma vardı. Salonu dolduran kalabalık bundan daha kötü olamazdı. Farklı alanlardan pek az sanatçıya karşılık, NEP burjuvazisinin bir sürü temsilcisi. Bu yeni burjuvazinin nasıl aşağılandığı da dikkat çekici – hatta Başkonsolosun, bana bu bağlamda samimi gelen sözlerine bakılacak olursa, yabancı diplomatlar arasında bile. Taşraya özgü, bayağı bir cümbüşü andıran daha sonraki dans sırasında, bu sınıfın tüm ruhsal fukaralığı da çıktı ortaya. Berbat bir şekilde dans ediyorlardı. Ne yazık ki, Basseches'in kız arkadaşının dans hevesi sayesinde bu eğlence saat dörde kadar uzadı. Votka ölesiye yormuştu beni; kahve de dinçleştirmedi, üstelik mide ağrılarım tutmuştu. Nihayet kızağa binip otele doğru hareket ettiğimde rahatladım; saat dört buçuğa doğru yatağa girdim.

18 Ocak. Sabah Reich'ı Manya'nın odasında ziyaret ettim. Ona götürmem gereken bazı şeyler vardı. Ama ayrıca dostluk göstererek, hastalanmasından önceki sürtüşmelerimizi bir kenara bırakmak niyetindeydim. Politika ve tiyatro üzerine, bir Rus yayınevinden yayımlatmak istediği kitap[148] için hazırladığı taslağı dikkatle dinleyerek kalbini kazandım. Bunun yanı sıra, tiyatro binaları üzerine Poelzig'le[149] birlikte yazabileceği ve sahne tasarımı ve kostüm üzerine yapılan pek çok bilimsel incelemenin ardından, şu sıralarda mutlaka büyük ilgi görecek bir kitap projesinden de söz ettik. Ayrılmadan önce ona sokaktan sigara getirdim ve Dom Herzena'da onun adına halledilmesi gereken bir işi üstlendim. Ardından Tarih Müzesi'ne gittim. XVII. ve XVIII. yüzyıllar gibi daha geç dönemden eserlerin de çok sayıda bulunduğu bu olağanüstü zengin ikona koleksiyonuyla bir saati aşkın bir süre geçirdim. Çocuk İsa, annesinin kollarında ancak o geç

dönemde yaşayabildiği hareket özgürlüğünü kazanmak için ne uzun zamana ihtiyaç duymuş! Aynı şekilde çocuğun ve Tanrı'nın anasının elleri de birbiriyle buluşuncaya kadar yüzyıllar geçmiş: Bizanslı ressamlar bu iki eli karşı karşıya yerleştirmekle yetiniyorlar yalnızca. Ardından müzenin arkeoloji bölümünü de hızlı bir biçimde gezdim ve yalnızca Athos'dan gelmiş birkaç tablonun öründe biraz oyalandım. Müzeden çıkarken, Moskova'ya ilişkin ilk büyük ve sözü edilmeye değer tek izlenimimin kaynağı olan Blagoveşçenski Katedrali'nin o şaşırtıcı etkisinin ardındaki gizemi kavramaya biraz daha yaklaştım. Devrim Meydanı tarafından girildiğinde, Kızıl Meydan'ın yokuş yukarı hafif bir meyil alması sonucunda, katedral kubbelerinin, sanki bir tepenin ardından belirirmişçesine yavaş yavaş ortaya çıkmasından kaynaklanıyor bu etki. Hava o gün güneşli ve güzeldi ve bir kez daha büyük bir zevkle seyrettim katedrali. Dom Herzena'da Reich'ın beklediği parayı alamadım. Saat dördü çeyrek geçe Asja'nın kapısına vardığımda, içeride hiç ışık yanmıyordu. Kapıyı iki kez hafifçe tıklattım ve içerden hiçbir cevap gelmeyince, beklemek üzere oyun odasına gittim. *Nouvelles Littéraires*'i okudum. Ancak on beş dakika sonra da odadan hiçbir cevap alamayınca kapıyı açtım ve içerde kimseyi bulamadım. Asja'nın böyle erken bir saatte beni beklemeden ayrılmış olmasına kızarak, akşam onunla buluşmak için her şeye rağmen bir girişimde daha bulunmak üzere Reich'ın yanına gittim. Reich sabah Malaya Tiyatrosu'na planladığım gibi Asja'yla birlikte gitmeme karşı çıkarak, bu ihtimali ortadan kaldırmıştı. (Daha sonra o akşamın biletleri gerçekten de elime geçtiğinde, bunları kullanamadım.) Yukarıya çıktığımda üstümdekileri çıkarmadım ve sessizce bekledim. Manya yine bir şeyler anlatıyordu; ateşli bir tavırla ve korkunç yüksek bir sesle, Reich'a bir istatistik atlasını gösteriyordu. Asja ansızın bana döndü ve damdan düşercesine önceki akşam bana uğramadığını söyledi, çünkü şiddetli bir baş ağrısı çekiyormuş. Üzerimde paltomla kanepeye uzanmış, yalnızca Moskova'da kullandığım küçük pipodan tütün çekiyordum. Sonunda bir yolunu bulup Asja'yı akşam yemeğinden sonra bana gelmesi için ikna edebildim; dışarıya çıkabilirdik ya da ona o lezbiyen sahneyi[150] okurdum. Ve sonra, yalnızca bunu söylemek üzere geldiğimin düşünülmemesi için birkaç dakika daha kaldım orada. Kısa bir süre sonra, gitmek istediğimi söyleyerek kalktım. "Nereye?" "Otele." "Bizimle sanatoryuma döneceğini sanıyordum." "Siz yediye kadar kalmayacak mısınız burada?" diye sordum biraz sahte bir tavırla. Zira Reich'ın sekreterinin

yakında geleceğini sabahleyin duymuştum. Sonunda orada kaldım gerçi, ama Asja'yla sanatoryuma gitmedim. Ona şimdi dinlenecek zamanı bırakırsam, akşam gelmesi ihtimalinin yükseleceğini düşünüyordum. Bu arada ona havyar, mandalina, şekerleme ve kekler satın aldım. Aldığım oyuncakları yığdığım pencere pervazında iki de kil heykelcik duruyordu; içlerinden birini kendisi için seçebilecekti. Ve gerçekten de geldi – daha girerken şu açıklamayla: "Ancak beş dakika kalabilirim; hemen dönmek zorundayım." Ama bu kez yalnızca şaka yapıyordu. Şu son günlerde –o şiddetli tartışmalarımızdan hemen sonra– bana karşı daha güçlü bir yakınlık hissettiğini seziyordum tabii. Ama bu yakınlığın derecesini bilemiyordum. Asja geldiğinde keyfim yerindeydi, çünkü az önce Wiegand,[151] Müller-Lehning[152] ve Else Heinle'den[153] iyi haberler de getiren pek çok mektup almıştım. Mektuplar hâlâ onları okuduğum yerde, yatağın üzerindeydi. Ayrıca Dora[154] bana para gönderdiğini yazmıştı ve böylece seyahatimi bir süre daha uzatmaya karar vermiştim. Bunu Asja'ya da söyledim, bunun üzerine boynuma sarıldı. Haftalardır çok zor şartların üst üste gelmesiyle böyle davranışlar beklemekten öylesine uzaklaşmıştım ki, bunun beni mutlu etmesi zaman aldı. İçine kovayla su doldurulmaya çalışılan ince boyunlu bir sürahi gibiydim. Yavaş yavaş bilerek kendime öyle bir ket vurmuştum ki, dışardan gelecek şiddetli etkilere karşı neredeyse tamamen kapalıydım. Ama akşam ilerledikçe gevşedim. Hep o bildik itirazlar arasında onu öpmek istedim önce. Ama sonra sanki ansızın elektrik düğmesi çevrilmiş gibi bir şey oldu ve bu kez ben konuşurken ya da bir şey okumaya hazırlanırken, Asja ısrarla kendisini öpmemi istemeye başladı. Artık neredeyse unutulmuş bir sevecenlik yeniden yüzeye çıktı. Bu arada ona, getirdiğim yiyeceklerden vermiş ve heykelcikleri göstermiştim; aralarından birini seçti ve bu heykelcik şu anda sanatoryumdaki yatağının karşısında duruyor. Moskova'da kalmam konusuna da yeniden değindim. Ve bir gün önce, birlikte Reich'ın yanına giderken benim açımdan gerçekten de belirleyici olan sözleri Asja zaten söylemiş olduğu için, bunları yalnızca tekrarlamam yeterliydi: "Moskova, hayatımda kendine öyle bir yer açtı ki, onu ancak senin aracılığınla yaşayabilirim – bu, herhangi bir aşk hikâyesinden, duygusallıklardan, vs. tümüyle bağımsız olarak böyle." Ama diğer taraftan –ki Asja bunu da benden önce dile getirmişti– altı hafta, insanın bir şehre az da olsa ısınabilmesi için gereken asgari süre, hele bir de dil bilmiyor ve bu yüzden attığınız her adımda yeni bir dirençle karşılaşıyorsanız. Asja

mektupları toplamamı istedi ve yatağa uzandı. Uzun uzun öpüştük. Ama beni en çok heyecanlandıran şey, ellerinin temasıydı; zaten ona bağlanmış insanların, yaydığı en güçlü etkinin ellerinden geldiğini hissettiklerini Asja da anlatmıştı bir zamanlar. Sağ avucumu Asja'nın sol avucuna koydum ve uzun süre böyle kaldık. Asja bir zamanlar Napoli'deki via Depretis'de, gece vakti küçük bir kahvenin neredeyse ıssız sokağa yerleştirdiği masada otururken ona gösterdiğim kısacık, güzel mektubu hatırlattı bana. Berlin'e döndüğümde bulmaya çalışmalıyım onu. Sonra Proust'dan o lezbiyen sahneyi okudum. Asja buradaki vahşi nihilizmi kavradı: Proust'un küçük burjuvanın içindeki "sadizm" yaftası taşıyan düzenli odaya nasıl daldığını ve her şeyi acımasızca paramparça ettiğini, böylece ahlaksızlık dediğimiz o pürüzsüz parlak kavramdan geriye bir şey kalmadığı gibi, kötülüğün her çatlaktan gerçek özünü apaçık "insancıllık", hatta "iyilik" olarak gösterdiğini anladı. Ve bunları Asja'ya anlatırken, buradaki her şeyin benim Barok kitabımdaki eğilimle nasıl uyum içinde olduğunu fark ettim. Tıpkı bir akşam önce odamda tek başıma okurken, Caritas des Giotto hakkındaki o olağanüstü bölüme gelince, Proust'un bu karakter üzerinden geliştirdiği düşüncenin, benim "alegori" kavramı altında toplamayı denediğim her şeyle nasıl örtüştüğünü kavradığım gibi.

19 Ocak. Bu günle ilgili yazılacak hemen hiçbir şey yok. Dönüş yolculuğumu ertelemiş olduğum için, son günlerdeki işlerin ve ziyaretlerin yorgunluğunu attım biraz. Reich bir aradan sonra geceyi yine benim odamda geçirmişti. Sabah Asja geldi. Ama yeni işiyle ilgili bir görüşme yapmak üzere, fazla oyalanmadan ayrılması gerekiyordu. Odada kaldığı kısa süre içinde zehirli gaz savaşı üzerine bir konuşma yaptık. Asja benim söylediklerime önce şiddetle itiraz etti; ama araya Reich girdi. Sonunda Asja bu söylediklerimi yazmam gerektiğini belirtince, bu mesele hakkında *Weltbühne*'ye bir makale yazmaya karar verdim. Asja'nın hemen ardından ben de çıktım. Gnedin'le buluştum. Konuşmamız kısa sürdü; pazar günkü aksilikten söz ettik, beni bir sonraki pazar akşamı Vahtangov'a[155] davet etti, sonra da bagajlarımı gümrükten nasıl geçirmem gerektiği konusunda bazı bilgiler verdi. Gnedin'e giderken de, oradan dönerken de Çeka[156] binasının önünden geçtim. Binanın önünde daima silahına süngü takmış bir asker nöbet tutuyor. Ardından postaneye: parayı sormak üzere bir telgraf çektim. Öğlen yemeğini pazarları gittiğim mahzen lokantasında yedim, sonra otele döndüm ve dinlendim. Sanatoryumun

girişinde Asja'yla karşılaştım, hemen ardından da diğer taraftan Reich geldi. Asja'nın yıkanması gerekiyordu. Beklerken, onun odasında Reich'la domino oynadık. Sonra Asja döndü ve sabahki görüşmenin sonucunda beliren ihtimallerden söz etti, işçi çocuklarına haftada iki gün oyun sahneleyen, Tverskaya'daki bir tiyatroda yönetmen yardımcısı olarak işe alınabileceğini anlattı. Reich akşam İlleş'le birlikteydi. Ben gitmedim. Saat on bire doğru otele döndü; ama daha önce planladığımız gibi sinemaya gitmek için çok geç olmuştu artık. Shakespeare öncesi tiyatrodaki cesetler üzerine kısa ve oldukça verimsiz bir konuşma yaptık.

20 Ocak. Sabah odamda uzun süre yazı yazdım. Reich'ın saat birde *Ansiklopedi* bürosunda bir işi olduğu için, bu fırsattan yararlanıp ben de oraya gitmek istiyordum: Goethe metnimi kabul ettirmeye çabalayacağımdan değil (bu konuda hiçbir umut beslemiyordum), daha çok Reich'ın bir önerisine uymak ve ona uyuşuk olduğum yönünde bir izlenim vermemek için. Aksi halde Goethe metni reddedilirse, yeterince çaba göstermediğimi öne sürerek suçu bana yükleyebilirdi. Nihayet benim meselemle ilgili profesörün karşısında otururken, gülmemek için kendimi zor zaptettim. Daha adımı duyar duymaz ayağa fırlamış ve yazdığım metinle birlikte, kendine destek sağlaması için, sekreterlerden birini getirmişti. Barok hakkında bir makale yazmamı önererek girdi lafa. Her türlü işbirliği için yazdığım "Goethe" maddesinin ansiklopediye girmesini şart koştum. Ardından yayımlanmış yazılarımı saydım, niteliklerimi sıralamaya başladım ve o sırada içeriye Reich girdi. Ama benden uzakta bir yere oturdu ve başka bir memurla konuşmaya başladı. Kararı bana birkaç gün içinde bildireceklerini söylediler. Sonra girişte uzun süre Reich'la birlikte beklemem gerekti. Nihayet oradan ayrıldığımızda, Reich, "Goethe" makalesini Walzel'e önermeyi düşündüklerini anlattı. Panski'ye gittik. Panski'nin, sonradan Reich'ın bana söylediği gibi, yirmi yedi yaşında olduğuna inanmak güç – yine de mümkün tabii. Devrim döneminde faal olan kuşak yaşlanıyor. Sanki devletin istikrarlı bir konuma kavuşması bu insanların hayatına, genellikle ancak yaşlılıkta kazanılan bir huzur, hatta bir kayıtsızlık girmesine neden olmuş gibi. Ayrıca Panski kesinlikle canayakın bir insan değil, ama anlaşılan bu Moskovalılara özgü bir durum. *Literarische Welt*'in benden istemiş olduğu, Schmitz'e karşı makaleyi yazmadan önce görmek istediğim bazı filmlerin önümüzdeki pazartesi günü gösterilebileceğinden söz etti

Panski. Yemeğe çıktık. Yemekten sonra otele döndüm, çünkü Reich Asja'yla biraz yalnız konuşmak istiyordu. Daha sonra bir saatliğine Asja'nın yanına çıktım ve ardından Basseches'e gittim. Akşam banka müdürü Maximilian Schick'in evinde yemek verilmediği için büyük bir hayal kırıklığı yaşadım. Öğleyin neredeyse hiçbir şey yememiştim ve açlıktan ölüyordum. Bu yüzden sonunda çay servisi yapıldığında, kekleri büyük bir arsızlıkla tıkındım. Schick çok zengin bir aileden geliyor; Münih, Berlin ve Paris'te üniversite tahsili görmüş ve Rus muhafız alayında görev yapmış. Şimdi karısı ve bir çocuğuyla birlikte, ahşap bölmelerle üçe ayrılmış tek bir odada yaşıyor. Moskova'da "geçmiş insanlar" diye adlandırılan kişiler için oldukça iyi bir örnek herhalde. Yalnızca sosyolojik açıdan değil (hatta bu bakımdan, önemli görevi sayesinde bir istisna oluşturduğu bile söylenebilir). "Geçmiş" olan, Schick'in üretken dönemi. Sözgelimi *Die Zukunft* gibi dergiler için şiirler yazar, bugün artık çoktan kapanmış dergilerde makaleler yayımlarmış. Ama eski tutkularına hâlâ bağlı ve çalışma odasında pek büyük olmamakla birlikte, XIX. yüzyıldan Almanca ve Fransızca eserleri kapsayan seçkin bir kütüphanesi var. Bazı çok değerli kitapları için ödediğini söylediği fiyatlar, bunların satıcılar tarafından hurda kâğıt yerine konulduğunu gösteriyordu. Çay sırasında yeni Rus edebiyatı hakkında ondan biraz bilgi almaya çalıştım. Ama beyhude bir çaba oldu bu. Aklı Bruisov'dan ötesine pek ermiyor. Görünüşünden çalışmadığı anlaşılan, küçük, çok sevimli bir hanım da bizle birlikte oturuyordu. Ama kitaplarla da ilgilenmiyordu; neyse ki, Basseches onunla biraz ilgilendi. Schick, Almanya'da benden görmeyi umduğu bazı yardımlar karşılığında, beni ilginç bir yanı olmayan, değersiz çocuk kitaplarına boğdu; tabii hiçbirini reddedemedim. Aralarından yalnızca bir tanesini, diğerleri gibi değersiz olsa da, sevimli bulduğum için sevinerek kabul ettim. Çıkışta Basseches, fahişelerin devam ettiği bir kahveyi göstermek istediğini söyleyerek, beni Tverskaya'ya kadar yürümeye ayarttı neyse ki. Kahvede dikkate değer bir şey göremedim gerçi, ama en azından biraz soğuk balık ve bir pavurya yeme fırsatı buldum. Lüks bir kızakla beni Tverskaya ile Sadovaya'nın kesiştiği kavşağa kadar bıraktı sonra.

21 Ocak. Lenin'in ölüm yıldönümü. Tüm eğlence yerleri kapalı. Ancak "ekonomik rejim" nedeniyle dükkân ve büroların tatili bir gün sonraya, zaten yarım gün tatil olan cumartesi gününe alınmış. Sabah erkenden Schick'i görmek üzere bankaya gittim ve çocuk kitapları

koleksiyonunu görmem için, cumartesi akşamına Muskin'den[157] randevu alındığını öğrendim. Para bozdurdum ve Oyuncak Müzesi'ne gittim. Bu kez nihayet biraz ilerleme kaydetmeyi başardım. Almak istediğim fotoğraflar hakkında beni salı günü bilgilendireceklerine söz verdiler. Ama sonra negatifleri de bulunan bazı resimler gördüm. Çok daha ucuz oldukları için, bunlardan yaklaşık yirmi kadarı için sipariş verdim. Müzede yine özellikle Vyatka'dan gelen toprak işleri inceledim. – Önceki akşam, ben tam çıkmak üzereyken, Asja öğleyin ikide beni Tverskaya'daki "Ars" sinemasında sahnelenen çocuk oyununa çağırmıştı. Ama oraya vardığımda tiyatro bomboştu; o gün oyun oynanmayacağı besbelliydi. Sonunda bina bekçisi, tiyatronun kapalı olduğunu söyleyerek, biraz ısınmaya çalıştığım lobiden de çıkmamı istedi. Dışarıda biraz bekledikten sonra, elinde Asja'nın yazdığı bir pusulayla Manya göründü. Asja, yanılmış olduğunu ve oyunun cuma değil, cumartesi günü sahneleneceğini yazıyordu. Bunun üzerine Manya'nın yardımıyla mum satın aldım. Mum ışığı yüzünden gözlerim tamamen iltihaplanmıştı. Çalışmak için zaman kazanmak üzere Dom Herzena'ya gitmedim (ayrıca o gün kapalı olma ihtimali de yüksekti) ve yemeğimi yakındaki *stolovaya*'da yedim. Yemek pahalıydı, ama hiç fena değildi. Odama çıktığımda, düşündüğüm gibi Proust üzerinde çalışmak yerine,[158] Franz Blei'ın Rilke üzerine kaleme aldığı[159] o çirkin ve küstah mersiyeye bir cevap yazdım. Bunu daha sonra Asja'ya okudum; onun yorumları hemen o akşam ve ertesi gün boyunca yazıyı değiştirmeye itti beni. Bu arada Asja'nın sağlığı iyi değil. – Daha sonra öğlen gittiğim lokantada Reich'la birlikte akşam yemeği yedim. Reich'ın o lokantaya ilk gidişiydi. Ardından biraz alışveriş yaptık. Reich akşam on bir buçuğa kadar benimle kaldı ve çocukken okuduğumuz kitaplardan hatırladıklarımızı birbirimize uzun uzadıya anlattığımız bir sohbete daldık. O koltukta oturuyordu, bense yatağa uzanmıştım. Konuşma ilerledikçe tuhaf bir durumun, henüz çocukken bile okuduklarımla genel tercihlerin dışında kalmış olduğumun farkına vardım. Hoffmann'ın *Neuer deutscher Jugendfreund*'u[160] o günün tipik çocuk edebiyatı içinde, benim de okuduğum yegâne kitaptı. Tabii bunun yanı sıra o mükemmel Hoffmann dizisi, *Lederstrumpf*[161] ve Schwab'ın *Sagen des klassischen Altertums*'u[162] da vardı. Ama bir kitabı dışında Karl May[163] okumadığım gibi, *Kampf um Rom*'u[164] da, Wörishöffer'in[165] denizcilik serüvenlerini de tanımıyordum. Gerstäcker'den[166] de yalnızca tek bir kitap okumuştum ve bu kitapta oldukça ağdalı bir aşk hikâyesi de an-

latılıyordu galiba (yoksa yazarın başka bir kitabı hakkında bunun söylendiğini duymuş da, bu kitabı onun için mi okumuştum?); *Die Regulatoren von Arkansas*'tı bu kitap. Klasik tiyatro konusundaki tüm bilgimin de okuma çevresi[167] günlerine dayandığını keşfettim.

22 Ocak. Reich geldiğinde masada oturmuş yazıyordum, ama henüz elimi yüzümü bile yıkamamıştım. O sabah yarenlik etmeye her zamankinden de az istekliydim. Çalışmamın kesintiye uğramasına da fırsat vermedim. Ama saat bir buçuğa doğru çıkmaya hazırlanırken, Reich nereye gittiğimi sorunca, Asja'nın beni davet ettiği çocuk tiyatrosuna onun da gideceğini öğrendim. Benim tüm önceliğim, bir gün önce kapının önünde yarım saat boşuna beklemekmiş yani. Yine de alıştığım kahvede sıcak bir şeyler içmek üzere önden çıktım. Ama o gün kahveler de kapalıydı ve bu da "remonte" politikasının bir parçasıydı. Böylece ağır adımlarla Tverskaya boyunca yürüyerek tiyatroya gittim. Bir süre sonra Reich geldi, ardından da Manya'yla birlikte Asja. Şimdi dört kişilik bir topluluk olduğumuz için, meseleye ilgim çok azalmıştı. Oyunun sonuna kadar kalmam zaten mümkün değildi, çünkü üç buçukta Schick'le buluşmam gerekiyordu. Asja'nın yanına oturmak için de bir çaba göstermedim ve Reich'la Manya'nın arasına oturdum. Asja, konuşmaları benim için tercüme etmesini istedi Reich'dan. Oyun bir konserve fabrikasının kuruluşunu anlatıyor ve İngiltere'ye karşı aşırı şovenist bir eğilim taşıyordu. Verilen arada ayrıldım. Asja o aşamada kalmamı sağlamak için, yanında oturmamı bile önerdi, ama geç kalmak, dahası Schick'le buluştuğumda yorgun olmak istemiyordum. Oysa vardığımda Schick henüz hazır değildi. Otobüste Paris günlerinden söz açtı, Gide'in bir keresinde ziyaretine geldiğini anlattı, vs. Muskin'i ziyaret etmeye değdi. Gerçekten değerli olan yalnızca tek bir çocuk kitabı gördüm –1837 yılında İsviçre'de basılmış bir çocuk takvimi, içinde çok güzel üç adet renkli resim bulunan ince bir cilt–, ama öyle çok Rus çocuk kitabı gösterdiler ki, buradaki illüstrasyonlar hakkında genel bir fikir edinebildim. Büyük ölçüde Alman illüstrasyonlarının bir uzantısı. Pek çok kitabın illüstrasyonları Almanya'daki taşbaskı atölyelerinde basılmış. Bir sürü Alman kitabı olduğu gibi kopyalanmış. *Struwwelpeter*'in[168] orada gördüğüm Rus baskıları çok kaba ve çirkin. Muskin kitapların içine küçük kâğıtlar yerleştirdi ve yaptığım yorumları bunlara yazdı. Kendisi resmi devlet yayınevinin çocuk kitapları bölümünün yöneticisi. Yayımladığı kitaplardan da bazı örnekler gösterdi. Bunların arasında

metnini bizzat yazmış oldukları da vardı. Ona "Hayalgücü" üzerine hazırlamayı düşündüğüm büyük belgesel çalışmanın[169] ana hatlarını anlattım. Pek bir şey anlamış gibi görünmedi; zaten genelde oldukça vasat bir izlenim bırakıyordu. Kitaplığının hali içler acısıydı. Kitapları gerektiği gibi düzenleyecek yeri yoktu ve koridordaki raflara rasgele dağıtmıştı. Çay sofrası oldukça zengin tutulmuştu ve ısrar edilmesini beklemeden bol bol yedim, çünkü o gün ne öğlen, ne de akşam yemeği yemiştim. Orada iki buçuk saat kadar kaldık. Ayrılırken Muskin kendi yayımladığı iki kitabı armağan etti bana; içimden Daga'ya vadettim onları. Akşam odamda Rilke ve günlük üzerinde çalıştım. Ama –tıpkı şu anda da olduğu gibi– yazmaya değer hiçbir şey gelmedi aklıma.

23 Ocak. (Uzun süredir günlüğe hiçbir şey yazmadım, dolayısıyla arada geçenleri özetleyerek aktarmak zorundayım.) O gün Asja sanatoryumu terk etmek üzere tüm hazırlıklarını tamamlamıştı. Rachlin'e taşınacak ve böylelikle nihayet uygun bir çevreye girmiş olacaktı. Böyle bir evin kapıları bana daha önce açılmış olsa, Moskova'nın bana ne gibi imkânlar sunabileceğini izleyen günlerde kestirebildim. Ama artık herhangi bir imkândan yararlanmak için çok geçti. Rachlin Merkezi Arşiv'in bulunduğu binada, geniş ve çok temiz bir odada yaşıyor. Odayı bir üniversite öğrencisiyle paylaşıyor; ancak çok yoksul olduğu söylenen bu öğrenci, gururu yüzünden Rachlin'in yanında kalmak istemiyormuş. Çarşamba günü, tanışmamızdan yalnızca iki gün sonra bana bir Kafkas hançeri hediye etti; çocuklar için düşünülmüş, değerli bir parça olmasa bile, çok güzel bir gümüş işçiliği vardı. Asja bu hediyeyi kendisine borçlu olduğumu iddia etti. Bu arada Asja'nın Rachlin'de kaldığı günler, buluşmalarımız açısından sanatoryum günlerinden daha elverişli olmadı. Çünkü evden hiç çıkmayan bir Kızıl Ordu generali, yalnızca iki ay önce evlendiği halde, Asja'ya akla gelebilecek her şekilde kur yapıyor ve onun kendisiyle Vladivostok'a gelmesini istiyordu. Oraya tayini çıkmıştı zira. Karısını, söylediğine göre, burada, Moskova'da bırakacakmış. Asja o günlerden birinde, kesin söylemek gerekirse pazartesi günü, Riga'daki Elvira aracılığıyla Ostroukhov'un Tokyo'dan yazdığı bir mektup aldı. Perşembe günü, Reich'ın yanından birlikte ayrıldığımızda, mektubun içeriğini bana tüm ayrıntılarıyla anlattı; aynı günün akşamı benimle yine bu konuyu konuştu. Anlaşılan Ostroukhov onu aklından çıkaramıyordu ve Asja kendisinden kiraz çiçeği desenli bir şal istemiş oldu-

ğu için, –Asja'ya böyle söyledim– Tokyo'da geçirdiği altı ay boyunca vitrinlerdeki kiraz çiçekli şallardan başka hiçbir şey görmemişti gözü. O sabah Blei'a karşı yazdığım metni ve birkaç mektubu dikte ettim. Öğleden sonra çok keyifliydim; Asja'yla konuştum. Ama şu anda tek hatırladığım, Asja'nın bavulunu odama götürmek üzere sanatoryumdaki odasından çıktığım sırada, peşimden kapıya geldiği ve bana elini uzattığı. Benden ne beklediğini bilmiyorum; belki de hiçbir şey beklemiyordu. Reich'ın –kendini iyi hissetmediği için– bavulu bana taşıtmak üzere tam bir entrika çevirmiş olduğunu ancak ertesi gün kavradım. Onu izleyen gün, Asja'nın taşınmasından sonra, Manya'nın odasında yatağa düştü. Ama gribi andıran bu durumdan çabuk kurtuldu. Yani dönüş yolculuğumla ilgili işler için hâlâ Bassechès'e muhtaçtım. Sanatoryumdan çıktıktan on beş dakika sonra otobüs durağında buluştuk. Akşam için Vahtangov Tiyatrosu'nda Gnedin'le sözleşmiştim, ama daha önce Reich'la birlikte onun sekreterine gitmem gerekiyordu, çünkü ertesi sabah Gos sinemasında film izlerken bu hanımın tercümanlığından yararlanmak istiyordum. Her şey yolunda gitti. Bu ziyaretin ardından Reich beni bir kızağa bindirdi ve Vahtangov'a gittim. Gnedin ve karısı, oyunun başlamasından on beş dakika sonra geldiler. Geldiklerinde oradan ayrılmak üzereydim ve geçtiğimiz pazar günü Proletkult Tiyatrosu'ndaki olayı hatırlayarak, Gnedin'in deli olduğundan şüphelenmeye başlamıştım. Bu kez de oyuna bilet kalmamıştı. Gnedin sonunda birkaç bilet bulabilmeyi başardı, ama üçümüz yan yana oturamayacaktık ve perde aralarında yerlerimizi karşılıklı değiştirerek, mümkün olan tüm oturuş düzenlerini denedik. Zira koltukların biri ayrı, diğer ikisi ise yan yanaydı. Gnedin'in karısı topluca, samimi ve sessiz bir kadındı ve fazlasıyla düz hatlarına rağmen belirli bir çekiciliği vardı. Oyundan sonra beni Smolensk-Ploçad'a kadar geçirdiler; oradan tramvaya bindim.

24 Ocak. Çok yorucu bir gündü ve sonuçta tüm istediklerimi gerçekleştirebilmiş olsam da, tatsız geçti. Gün, Gos sinemasında bitmek bilmez bir bekleyişle başladı. Gösterimin başlaması iki saat sürdü. *Ana*'yı, *Potemkin*'i ve *Üç Milyonun Yargılanışı*[170] filminin bir kısmını izledim. Bu iş bana bir *çervonev*'e patladı: Reich'ı düşünerek, benim için ayarladığı tercümana bir şeyler vermek istiyordum; ancak sonuçta beş saatini aldığım halde, kadın bir rakam telaffuz etmedi. Çoğu zaman ikimizin dışında seyircinin bulunmadığı küçük salonda o kadar uzun bir süre oturmak ve onca filmi müzik eşliği olmadan iz-

lemek çok yorucuydu. Dom Herzena'da Reich'la buluştum. Yemekten sonra Asja'ya gitti; onları odamda bekledim; sonra hep birlikte Rachlin'e gidecektik. Ama önce yalnız Reich geldi. Bunun üzerine ben de yakındaki postaneye uğrayarak, posta çekiyle gönderilen paramı almak için çıktım. Bu iş bir saate yakın sürdü. Bu sahne anlatılmaya değer: Memur kadın posta çekini görünce, sanki elinden öz çocuğunu almak istiyormuşum gibi davranmaya başladı ve eğer bir süre sonra, az da olsa Fransızca bilen bir kadın vezneye yaklaşmasaydı hiçbir şey halledemeden dönecektim. Bitkin bir halde otele geldim. Birkaç dakika sonra da bavulu, mantoları ve yorganları yüklenip Rachlin'e hareket ettik. Asja bu arada doğrudan oraya gitmişti. Orada büyük bir toplulukla karşılaştım: Kızıl General'in dışında, Paris'teki bir ressam dostuna götürmem için bana bir şey vermek isteyen Rachlin'in kız arkadaşı da oradaydı. Günün gerginliği sürdü, çünkü –aslında sevimsiz bir kişi olmayan– Rachlin durmadan benimle konuşuyordu; bu arada generalin Asja'yla nasıl ilgilendiğini belli belirsiz sezmiştim ve durmadan aralarında neler olup bittiğini kestirmeye çalışıyordum. Bütün bunların üstüne bir de Reich'ın varlığı biniyordu. Asja'yla yalnız konuşma umudum kalmamıştı; çıkarken ettiğimiz birkaç söz de önemsiz şeylerle ilgiliydi. Çıktıktan sonra, dönüş yolculuğumla ilgili teknik bazı meseleleri konuşmak üzere, birkaç dakikalığına Basseches'e uğradım ve ardından otele döndüm. Reich gece Manya'nın odasında kaldı.

25 Ocak. Bu şehirdeki konut sıkıntısı tuhaf bir etki yaratıyor: İnsan akşamları caddelerde dolaşırken, diğer şehirlerin aksine, küçük ya da büyük her binada bütün pencerelerin aydınlatılmış olduğunu görüyor. Pencerelerden yayılan ışıklar birbirinden böylesine farklı olmasa, insan bir aydınlatma gösterisi izlediğini hayal edebilir. Son günlerde bir şeyin daha farkına vardım: İnsana Moskova'yı özletebilecek tek şey kar değil, aynı zamanda gökyüzü de var. Başka hiçbir büyük şehirde başınızın üzerinde bunca büyük bir gök olmaz. Genelde çok alçak olan binalardan kaynaklanıyor bu durum. Rus steplerinin geniş ufku bu şehirde her an hissediliyor. Yeni ve hoş bir şey: caddede doldurulmuş kuşlarla dolu bir levha taşıyan oğlan çocuğu. Yani bu şehrin sokaklarında doldurulmuş kuşlar da satılıyor. Benim için bundan da tuhafı, o günlerde karşıma çıkan "kızıl" cenaze alayıydı. Cenaze arabası, tabut, atların yularları hep kırmızıydı. Bir başka seferinde de politik propaganda resimleriyle donatılmış bir tram-

vay vagonu gördüm; maalesef önümden öylesine hızlı geçti ki, ayrıntıları seçemedim. Bu şehrin ne çok egzotik dalga yaydığını görmek daima şaşırtıcı. Otelimde her gün istemediğim kadar Moğol yüzü görüyorum. Otelin önündeki caddede kırmızı ve sarı çarşaflara bürünmüş adamlar duruyordu yakınlarda; şu sıralarda Moskova'da bir kongreye katılan Budist rahiplermiş, Basseches'in söylediğine göre. Öte yandan, tramvaylardaki biletçi kadınlar da bana Kuzey'in ilkel kavimlerini hatırlatıyor. Tıpkı kızaklarına binmiş Samoyad[171] kadınları gibi, kürklerine bürünmüş, tramvaydaki yerlerinde duruyorlar. – O gün bir sürü iş halletmeyi başardım. Sabah yolculuk hazırlıklarıyla geçti. Vesikalık fotoğraflarımı aptal gibi damgalatmıştım, bu yüzden Strasnoy Bulvarı'ndaki bir hızlı fotoğrafçıda resim çektirdim. Sonra diğer işlere geçtim. Önceki akşam Rachlin'in evinden İlleş'i aramış ve saat ikiye doğru onu Narkompros'tan almak üzere sözleşmiştim. Biraz uğraştıktan sonra buldum onu. Bakanlıktan, İlleş'in Panski'yle görüşeceği Gos sinemasına kadar yürüyerek çok zaman kaybettik. Kısa bir süre önce Gos sineması aracılığıyla *Dünyanın Altıda Biri* filminden sahne fotoğrafları edinebileceğim gibi talihsiz bir fikre kapılmıştım ve bu arzumu Panski'ye ilettim. Bunun üzerine bana karmakarışık şeyler anlatmaya başladı: Yurtdışında bu filmin adı bile geçmemeliymiş; kurguda yabancı filmlerden parçalar eklenmiş; üstelik bu parçaların hangi filmlerden alındığı bile belli değilmiş; tatsız sorunlarla karşılaşılabilirmiş – kısacası, olağanüstü bir mesele haline getirdi bunu. Sonra da İlleş'i *Suikast*'ın filme çekilmesi üzerinde hemen kendisiyle birlikte çalışmaya başlaması için aşırı ısrarcı bir tavırla razı etmeye çabaladı. Ama İlleş düşünceli davranarak, bu teklifi geri çevirme kararından dönmedi ve böylece yakındaki bir kahvede (Lux) nihayet onunla konuşma fırsatını bulabildim. Bu konuşma, umduğum gibi verimli oldu; çeşitli yazarların politik yönelimleri temelinde, Rusya'daki çağdaş edebiyat topluluklarına ilişkin çok ilginç bir çerçeve çizdi bana. Bu konuşmanın ardından doğruca Reich'a gittim. Akşam yine Rachlin'deydim; Asja gelmemi istemişti. Çok bitkin olduğum için kızağa bindim. Yukarıya çıktığımda kaçınılmaz olarak İlyuşa'yı[172] buldum orada; dışarıdan bir yığın şekerleme getirmişti. Bense Asja'nın istediği votkayı getirmemiştim; ancak porto şarabı bulabilmiştim. O gün ve özellikle de ertesi gün, Asja'yla Berlin'dekileri hatırlatan uzun telefon konuşmaları yapmıştık. Asja telefonda önemli meseleler konuşmaya bayılıyor. Grunewald'da benimle birlikte oturmak istediğinden söz etti ve bunun yürümeyeceğini söyle-

Strasnoy Meydanı

diğimde canı çok sıkıldı. Rachlin Kafkas hançerini bana o akşam verdi. İlyuşa gidene kadar kaldım orada: pek keyifli sayılmazdım; ama daha sonra, özellikle de Asja benimle birlikte sırt sırta oturulan iki kişilik koltuğa geçtiğinde keyfim bir parça yerine geldi. O koltuğa dizlerinin üzerinde yerleşmiş ve boynuna Paris'ten aldığım ipek şalı sarmıştı. Ne yazık ki, odamda akşam yemeği yemiş olduğum için, masanın üzerinde duran çeşitli tatlılardan fazla yiyemedim.

26 Ocak. Tüm o günler boyunca muhteşem, ılık bir hava vardı. Moskova'yı kendime yine çok daha yakın buluyorum. Tıpkı burada geçirdiğim ilk günlerde olduğu gibi, Rusça öğrenmek için heves duyuyorum. Hava böylesine ılık olduğu halde güneş insanın gözünü almadığı için, sokaklarda çevremi daha iyi izleyebiliyor ve geçen her günü, bu kadar güzel olduğu için, artık Asja bana daha sık yaklaştığı için ve seyahatimin planladığım süresini aşarak, bu günleri kendim-

den esirgemediğim için, bana iki üç kere armağan edilmiş gibi görüyorum. Bu sayede pek çok yeni şey görebiliyorum. Öncelikle yine değişik satıcılar: Omzundan aşağıya bir demet halinde oyuncak tabancalar sarkan bir adam, arada sırada elinde tuttuğu tabancayı ateşliyor; patlamanın sesi berrak havada cadde boyunca çınlıyor. Ayrıca her türlü sepet satan pek çok sepet satıcısı; Capri'nin her köşesinde satılanları andıran renkli sepetler, kare motiflerinin ortasına dört renkli figürler yerleştirilmiş, katı geometrik desenli, çift saplı sepetler. Yeşil ve kırmızı renklerde boyanmış saman saplarıyla örülmüş büyük bir seyahat çantası taşıyan bir adam da gördüm; ama o satıcı değildi. – O sabah gümrük memurluğunda bavulumu göndermek için yaptığım girişim sonuçsuz kaldı. Pasaportum yanımda olmadığı için (çıkış vizesi vurulmak üzere teslim edilmişti), bavulu aldılarsa da, göndermeyi kabul etmediler. Ayrıca sabah hiçbir şeyi halledemedim, küçük mahzen lokantasında yemeğimi yedim, öğleden sonra Reich'ı görmeye gittim ve Asja'nın isteği üzerine elma götürdüm ona. O gün Asja'yı görmedim, ama öğleden sonra ve akşamüzeri iki uzun telefon görüşmesi yaptık. Akşam Schmitz'in Potemkin makalesine bir cevap yazdım.[173]

27 Ocak. Hâlâ Basseches'in paltosunu giyiyorum. – Önemli bir gündü. Sabah bir kez daha Oyuncak Müzesi'ne gittim; şimdi fotoğraflarla ilgili meselenin yoluna gireceği yönünde bir ihtimal var. Bartram'ın çalışma odasındaki parçalara baktım. Tarihi, alegorik tarzda bir dizi akıntı olarak –çeşitli renklerde bol kıvrımlı şeritler– gösteren dikdörtgen biçimli, dar ama uzun bir duvar haritası özellikle dikkat çekiciydi. Her akıntı yatağına tarihler ve isimler kronolojik bir sıra içinde yazılmıştı. Harita XIX. yüzyılın başında yapılmıştı; ben yüz elli yıl kadar daha eski olduğunu tahmin etmiştim. Bunun yanında ilginç bir mekanik saat vardı: cam bir kutunun içinde duvara asılmış bir manzara. Mekanizması kırılmış, eskiden saat başlarını çalarak yel değirmenlerini, kuyu çıkrıklarını, pencere kepenklerini ve insanları harekete geçiren saati de sökülmüştü. Bu saatin sağında ve solunda, yine camekân içinde, benzer kabartmalar asılıydı: Truva yangını ve kayadan su fışkırtan Musa. Ancak bunlar hareketli değildi. Ayrıca çocuk kitapları, bir iskambil kâğıdı koleksiyonu ve daha bir sürü şey. Müze o gün (perşembe) kapalıydı ve Bartram'ın yanına bir avludan geçerek gittim. Avlunun bitişiğinde çok güzel, eski bir kilise vardı. Moskova'nın kilise kuleleri arasındaki tarz farklılıkları çok

şaşırtıcı. Obelisk biçimindeki ince, zarif kulelerin on sekizinci yüzyıla dayandığını tahmin ediyorum. Bu kiliseler avluların ortasında, tıpkı mimari açıdan pek az işlenmiş bir manzaranın ortasındaki köy kiliseleri gibi duruyorlar. Oradan doğruca otele gittim, dev bir levhayı odama bırakmak üzere: Bartram'ın, koleksiyonunda bir kopyası daha olduğu için bana armağan ettiği, kâğıdın yalnız bir yüzüne yapılmış nadir bir baskı; ancak zarar görmüş ve ne yazık ki bir kartona yapıştırılmıştı. Sonra Reich'ın yanına. Asja ve Manya biraz önce gelmiş ve orada karşılaşmışlardı (şu sıralarda Reich'a yemek pişiren Ukrayna Yahudisi, alımlı Daşa'yla ancak bir sonraki ziyaretimde tanışacaktım). Çok sinirli bir ortama düşmüştüm ve bunun benim üzerime de sıçramasını ancak güçlükle önleyebildim. Bunun ilk işaretlerini de hissettim, ama konular öylesine önemsizdi ki, hatırlamak için hiçbir istek duymuyorum. Ve beklenebileceği gibi, kısa bir süre sonra, Asja asık bir suratla ve öfkeli tavırlarla Reich'ın yatağını toplarken, gürültü koptu. Nihayet oradan ayrıldık. O sıralarda bir iş bulabilmek için yaptığı çeşitli girişimler Asja'nın kafasını meşgul ediyordu ve yolda bundan söz etti. Zaten ancak bir sonraki tramvay durağına kadar birlikte yürüdük. Akşam onu görebilmeyi umuyordum, ancak Knorrin'e gidip gitmeyeceğini öğrenmek için önce bir telefon etmesi gerekiyordu. Bu tür randevulara olabildiğince az umut bağlamaya alıştırmıştım kendimi. Ve akşam bana telefon ederek, kendini çok yorgun hissettiği için Knorrin'le görüşmesini iptal ettiğini, ancak ardından terzisinden gelen beklenmedik haberle, elbisesini hemen o akşam alması gerektiğini, zira ertesi gün evde kimsenin olmayacağını öğrendiğini –terzi kadının hastaneye yatması gerekiyordu– söylediği zaman, o akşam Asja'yı görebileceğime dair hiçbir umudum kalmamıştı. Ama olaylar farklı gelişti: Asja terzi kadının evi önünde kendisiyle buluşmamı istedi ve daha sonra benimle bir yere gideceğine söz verdi. Arbat'taki lokallerden birine gitmeyi düşündük. Terzinin, Devrim Tiyatrosu yanındaki evine aşağı yukarı aynı anda vardık. Sonra binanın önünde neredeyse bir saat beklemem gerekti – sonunda binadaki bir avluyu –ki bunun gibi en az üç avlusu vardı binanın– gezmek üzere uzaklaştığım kısa süre içinde Asja'yı kaçırmış olduğuma kesinlikle inandım. Asja nihayet geldiğinde, on dakikadan beri, beklememin hiçbir mantıklı tarafı olmadığını kendi kendime tekrarlayıp duruyordum. Birlikte Arbat'a gittik. Ve kısa bir kararsızlık geçirdikten sonra, "Prag" adında bir lokantaya girdik. Bir yay çizerek üst kata çıkan geniş merdivenden yukarıya yürüdük ve çoğu

boş, bir sürü masası olan çok aydınlık bir salona girdik. Sağ tarafta, salonun sonunda bir sahne vardı; uzun aralıkların ardından ya bir orkestra müziği, ya konferans veren birinin sesi ya da bir Ukrayna korosunun söylediği şarkılar duyuluyordu oradan. Oturduktan hemen sonra yerlerimizi değiştirdik; Asja cama yakın olmak istiyordu. Böyle "nezih" bir lokale eskimiş ayakkabılarla geldiği için utanıyordu. Terzinin evinde, güvelerin yediği eski, siyah bir kumaştan dikilmiş yeni elbisesini giymişti. Ona çok yakışmıştı bu yeni elbise; genel hatlarıyla mavi elbisesini andırıyordu. Önce Ostroukhov'dan söz ettik. Asja bir şaşlık ısmarladı, bense bir bardak bira. Bir süre dönüşümü düşünerek ve bundan konuşarak karşılıklı oturduk ve birbirimize baktık. O noktada Asja, belki de ilk kez böylesine açıklıkla, bir süre benimle evlenmeyi çok istemiş olduğunu söyledi. Ve bu gerçekleşmediyse, fırsatı kendisinin değil, benim tepmiş olduğumu düşünüyordu. (Tam da "fırsatı tepmek" gibi sert bir ifade kullanmamıştı belki; şimdi hatırlamıyorum.) Benimle evlenmek istemişse eğer, bu isteğinde şeytanlarının da bir payı olduğunu söyledim ona. – Evet, ahbaplarımın arasına karım olarak girmesinin nasıl komik bir şey olacağını düşünmüştü. Ama şimdi, hastalıktan sonra, şeytanları kalmamıştı artık. Fazlasıyla durgunlaşmıştı. Ama artık bizim için bir gelecek de kalmamıştı. Ben: Ama ben seni bırakmayacağım; Vladivostok'a bile gitsen, peşinden geleceğim. – Orada Kızıl General'e de aile dostu rolünü mü oynayacaksın? Tabii eğer o da Reich kadar aptalsa ve seni kapı dışarı etmezse, buna bir itirazım olmaz. Ama eğer seni kovarsa, buna da bir itirazım olmaz. – Bir başka anda da "Çok alıştım [sana]," dedi. Ama sonunda ona şunları söyledim: "Buraya geldiğim ilk günlerde, seninle hemen evlenebileceğimi söylemiştim. Ama bunu yapabilir miyim bilmiyorum. Buna dayanabileceğimi sanmıyorum." Ve bunun üzerine çok güzel bir şey söyledi: "Neden olmasın? Sadık bir köpeğim ben. Bir erkekle yaşarken, barbarlara has bir tavır geliştiriyorum – bu yanlış tabii, ama elimden başka türlüsü gelmiyor. Eğer benimle birlikte olsaydın, öylesine sık kapıldığın o kaygı ya da kederi tanımazdın." – Böyle pek çok şey konuştuk. Aya bakıp Asja'yı düşünecek miydim daima? Birbirimizi bir dahaki görüşümüzde her şeyin daha iyi olacağını umduğumu söyledim. – Yine yirmi dört saat üzerimde yatabilmeyi mi kastediyorsun? – O sırada aklımdan geçirdiğim şeyin tam da bu olmadığını, ona daha yakın olmayı, onunla konuşmayı düşündüğümü söyledim. Bu diğer arzu, ancak ona yakın olabilirsem yeniden canlanacaktı. "Çok hoş," dedi. – Bu konuşma er-

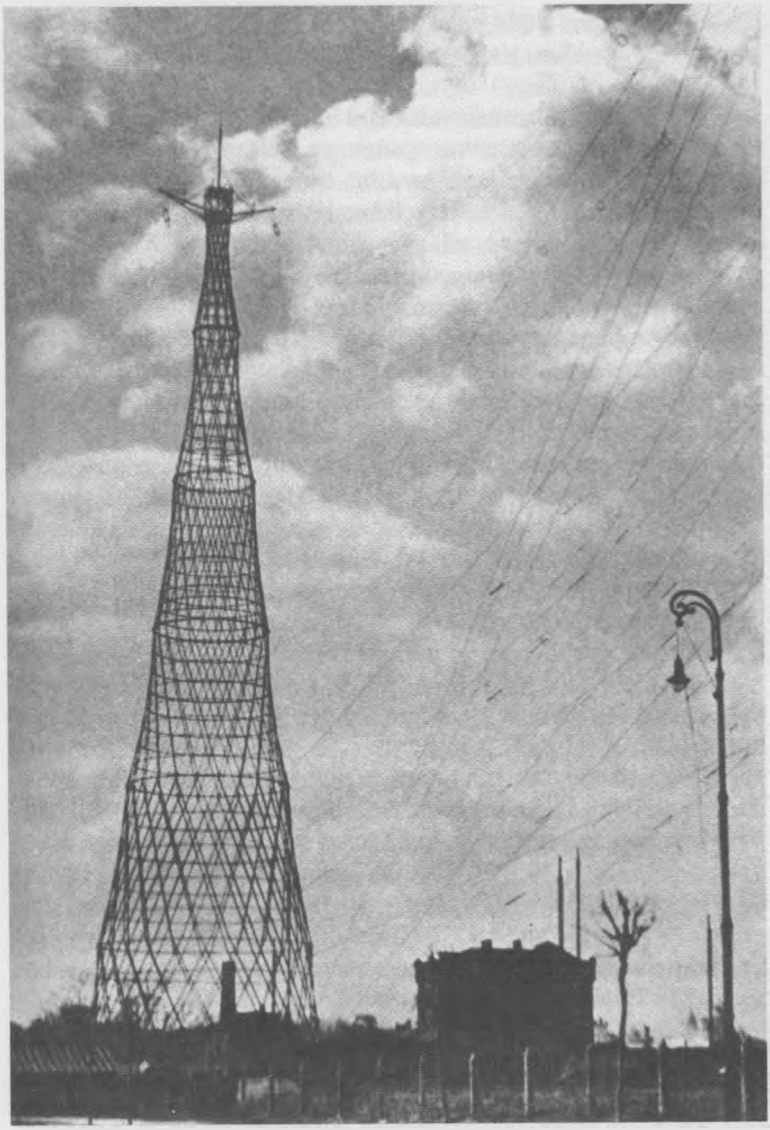
tesi gün, hatta bütün o gece boyunca, beni çok heyecanlandırdı. Ama sonuçta Moskova'dan ayrılmak için duyduğum istek, ona karşı hissettiğim dürtüden daha güçlüydü; bunun, bu dürtünün karşılaşmış olduğu pek çok engelden kaynaklandığını düşünsem bile. Hatta şimdi bile karşılaştığı engellerden. Rusya'da bir Partili olarak yaşamak benim için çok zor, Parti dışındaysa imkânlar fazlasıyla sınırlı ve hayat hiç de daha kolay değil. Oysa Asja bir sürü açıdan burada, Rusya'da kök salmış durumda. Tabii diğer taraftan Avrupa'ya duyduğu ve benim ona çekici görünen yanımla yakından ilişkili özlemi de var. Ve Avrupa'da onunla birlikte yaşamak; eğer buna ikna edilebilirse, günün birinde benim için en önemli, en öncelikli şey olurdu. Ya Rusya'da – bundan şüpheliyim. Asja'nın evine kadar, birbirimize iyice sokulmuş bir halde kızakla gittik. Etraf karanlıktı. Moskova'da paylaştığımız yegâne karanlık oldu bu – sokak ortasında ve bir kızağın daracık koltuğunda.

28 Ocak. Uzun süredir niyetlendiğim gibi, Arbat'ın sağındaki sokakları gezmek üzere, harikulade ılık bir havada erkenden çıktım. Böylece eskiden Çar'a ait köpek barınaklarının bulunduğu meydana geldim. Meydanı, kısmen sütunlu cümle kapıları olan alçak binalar kuşatıyor. Ama bir tarafta, bu binaların aralarında daha yeni olan çirkin yüksek binalar da var. "Kırklı Yılların Hayat Tarzı Müzesi" de bu meydanda bulunuyor – odaları, döneme özgü zengin bir burjuva evi tarzında, ince bir zevkle döşenmiş üç katlı alçak bir bina. Pek çok bakımdan Louis Philippe tarzını andıran güzel mobilyalar var burada: küçük sandıklar, şamdanlar, büyük aynalar, paravanlar (ahşap çerçeveler içine yerleştirilmiş kalın camlarıyla bunlardan biri çok sıradışı). Tüm bu odalar, sanki burada hâlâ yaşanıyormuş gibi düzenlenmiş; masaların üzerinde kâğıtlar, not pusulaları duruyor ya da iskemlelerin üzerine sabahlıklar, atkılar atılmış. Aslında tüm bu odaları gezmek hemen hiç zaman almıyor. Hayretle gerçek bir çocuk odası olmadığını gördüm (bu yüzden oyuncak da yoktu). Belki de o dönemde özel oyun odaları yoktu? Ya da bu müzenin eksiği miydi? Yoksa kapalı olan en üst katta mı bulunuyordu? Müzeden sonra yan sokaklarda dolaşmayı sürdürdüm. Sonunda yeniden Arbat'a çıktım, bir kitap tezgâhının önünde durdum ve Victor Tissot'nun 1882 yılında yayımlanmış, *La Russie et les Russes* başlıklı bir kitabını buldum. 25 kopeke satın aldım bu kitabı; en azından Moskova hakkında bir fikir verecek ya da bu şehir üzerine yazmayı planladığım makale için

yararlı olacak bazı olgular ve isimler sunabilirdi. Kitabı odama bıraktım ve ardından Reich'ı görmeye gittim. Bu kez konuşmamız daha iyi geçti; bir gerginlik yaşanmasına kesinlikle fırsat vermemeye kararlıydım. *Metropolis*[174] hakkında konuştuk ve filmin Berlin'de, en azından entelektüeller arasında neden beğenilmediğini tartıştık. Reich bu başarısız deneyin tüm suçunu, entelektüellerin böyle riskli girişimleri teşvik eden abartılı beklentilerine yüklemek eğilimindeydi. Buna itiraz ettim. Asja gelmedi – ancak akşama doğru gelecekti. Ama bir süre Manya oradaydı. Ve Daşa da odadaydı – Ukrayna Yahudisi ufak tefek bu kadın, orada oturuyor ve şu sıralar Reich'a yemek pişiriyor. Onu çok çekici buldum. Kızlar aralarında Yiddiş dilinde konuşuyorlardı, ama söylediklerini anlamadım. Yeniden otele döndüğümde Asja'ya telefon ettim ve akşam Reich'ın yanından ayrılınca bana gelmesini rica ettim. Bir zaman sonra gerçekten de geldi. Çok yorgundu ve hemen yatağa uzandı. Başlangıçta çok tutuktum, derhal kalkıp gitmesinden korktuğum için, ağzımdan bir kelime bile çıkmıyordu. Bartram'ın armağan ettiği, büyük, fareli baskıyı getirdim ve Asja'ya gösterdim. Sonra pazar gününden konuştuk: Onunla birlikte Daga'yı görmeye gideceğime söz verdim. Yine öpüştük ve Berlin'de birlikte yaşamaktan, evlenmekten, hiç değilse bir kere birlikte seyahat etmekten konuştuk. Asja, hiçbir şehirden ayrılmanın kendisine Berlin' den ayrılmak kadar zor gelmediğini söyledi; bunun benimle bir ilgisi olabilir miydi? Rachlin'e gitmek üzere birlikte kızağa bindik. Kızağın hızlı yol almasını sağlayacak kadar bile kar yoktu Tverskaya' da. Buna karşılık ara sokaklarda şartlar daha iyiydi: Sürücü hiç tanımadığım bir yola girdi, bir hamamın önünden geçtik ve Moskova'nın olağanüstü güzellikte, sapa bir köşesini gördük. Asja bana Rus hamamlarını anlattı; bunların, tıpkı Ortaçağ Almanyası'nda da olduğu gibi, gerçek birer fuhuş merkezi olduklarını daha önce de duymuştum. Ben de ona Marsilya'yı anlattım. Saat ona gelirken Rachlin'e vardığımızda, evde hiç misafir yoktu. Güzel, sakin bir akşam geçti. Rachlin Arşiv hakkında bir sürü şey anlattı. Bu arada, Çar ailesinin bazı mensupları arasındaki yazışmaların şifreli bölümlerinde ağza alınmayacak türden bir pornografi bulunduğundan da söz etti. Bunların yayımlanıp yayımlanmayacağı üzerine konuştuk. Rachlin ve Manya'nın daima ortayolcu tavırlarda kalmaya mahkûm ve gerçekten "politik" bir komünizmin açtığı ufukları asla göremeyen bir "ahlaki" komünistler sınıfına dahil olduklarını söyleyen Reich'ın bu zekice gözlemindeki hakikati fark ettim. Geniş kanepede Asja'ya soku-

larak oturmuştum. Sütlü yulaf ve çay ikram edildi. Oradan on ikiye çeyrek kala ayrıldım. Hava gece de olağanüstü güzel ve ılıktı.

29 Ocak. O gün her bakımdan tam bir felaketti. Sabah saat on bire doğru Basseches'in evine vardım ve beklediğimin aksine onu uyanmış, çalışırken buldum. Ama bu, beni her zamanki gibi beklemekten kurtarmadı. Bu kez gecikmenin nedeni, mektuplarının her zamanki yerinde olmamasıydı ve mektuplar bulunana kadar en az bir yarım saat geçti. Sonra bir metnin daktiloya çekilmesi beklendi ve bu arada, alışıldığı üzere, okumam için elime yeni bitirilmiş bir başyazının müsveddesi tutuşturuldu. Uzun lafın kısası, dönüş yolculuğumun zaten zor olan formaliteleri, onları bu yoldan halletmeye kalktığım için iyice zahmetli bir hal aldı. Bavullarımın gümrük işlemlerini Moskova'da yaptırmamı öğütleyen Gnedin'in tavsiyesinin saçmalıktan başka bir şey olmadığı da o günlerde anlaşıldı. Ve onun yüzünden yaşadığım akla hayale sığmayacak güçlükler ve sorunların ortasında Gnedin'i hatırladığımda, yolculuklara ilişkin o eski düsturum beynime neredeyse kazındı: Fikrini sormadığın insanın öğüdüne asla kulak asma. Tabii bu düstura uygun olan eylem de şudur: Eğer işlerini (benim yaptığım gibi) bir başkasının eline bıraktıysan, onun öğütlerini harfiyen yerine getir. Ama Basseches benim için en hayati anda, tam da yola çıkacağım gün beni ansızın yüzüstü bıraktı ve 1 Şubat günü, hareketimden yalnızca birkaç saat önce, yolladığı yardımcıyla birlikte bavullarımı kargoya vermeye çalışırken inanılmaz güçlükler yaşadım. O sabah hemen hiçbir işimi halledemedim. Polisten pasaportumu ve çıkış vizemi aldık. Ama o günün cumartesi olduğu ve gümrük müdürlüğünde saat birden sonra mesai yapılmayacağı aklıma çok geç geldi. Nihayet Narkomindel'e[175] vardığımızda saat ikiyi geçmişti. Çünkü Petrovka'dan aşağıya salınarak yürümüş, sonra Bolşoy Tiyatrosu'nun idare binasına uğrayarak, Basseches'in nüfuzu sayesinde pazar günkü bale gösterisine iki bilet ayırtmış ve nihayet Devlet Bankası'na girmiştik. Saat iki buçuğa doğru nihayet Kalançevskaya Meydanı'na vardığımızda, memurların az önce paydos ettikleri söylendi tabii. Basseches'le birlikte bir taksiye bindim ve Rachlin'e gidebilmem için beni bir tramvay durağına bırakmasını rica ettim. Rachlin'i saat iki buçukta evden alacaktım ve sözleştiğimiz gibi, Lenin tepelerine çıkacaktık. Rachlin de, Asja da evdeydiler. Baleye bilet bulduğum haberini Asja beklediğim kadar coşkulu karşılamadı. Asıl önemli olan, pazartesi için bilet bulabilmekmiş. Pazartesi

Moskova radyo vericisi

günü "Büyük Tiyatro"da (Bolşoy) *Müfettiş* sahnelenecekmiş. Sabahki beyhude koşuşturmaca beni öylesine yormuş ve germişti ki, cevap vermeye bile çalışmadım. Bu arada Rachlin, yapacağımız gezintiden sonra, beni evde yemeğe davet etmişti. Davetini kabul ederken, Asja'nın evde olacağını öğrenmeyi de ihmal etmedim. Ama bu küçük gezintimiz şöyle gelişti: Evden henüz çıkmıştık ki, tramvay burnumuzun dibinden geçti. Devrim Meydanı yönünde yürümeye devam ettik – daha çok tramvay hattı geçtiği için orada beklemeyi düşünüyordu herhalde. Bilemiyorum. Birkaç adımlık yolu yürümek değil, ama tüm o muğlak ifadeler ve yanlış anlamalarla dolu sohbet beni öylesine yormuştu ki, yaklaşan bir tramvaya, hareket halinde atlamamızı önerdiğinde takatsizlikten "Evet" deyiverdim. Zaten asıl hatayı, farkına bile varmayacağı bu tramvaya bakışlarımla dikkatini çekerek yapmıştım. Sonuçta Rachlin tramvayın sahanlığında duruyordu, bense hemen ardından süratini daha da arttıran tramvayın yanı sıra biraz koştum, ama atlamayı denemedim. "[Sizi] orada bekleyeceğim," diye seslendi bana. Kızıl Meydan'ın ortasındaki tramvay durağına kadar acele etmeden yürüdüm. Herhalde oraya biraz daha erken geleceğimi düşünmüş olmalıydı, çünkü durağa vardığımda Rachlin ortalıkta görünmüyordu. Çevrede dolaşarak bana bakındığını daha sonra öğrendim. Bu arada durakta bekliyor ve Rachlin'in nereye kaybolduğunu anlamaya çalışıyordum. Sonunda bana seslenirken, tramvayın son durağında bekleyeceğini söylemek istemiş olduğunu düşündüm, bir sonraki tramvaya bindim ve oldukça düz bir hat boyunca, yaklaşık yarım saat yol alarak, Moskva Irmağı'nın diğer yakasındaki son durağa kadar gittim. Yolda böyle yalnız olmayı içten içe arzulamıştım herhalde. Gerçek şu ki, gideceğimiz yer neresi olursa olsun, onunla birlikte yapacağım bir gezi bana çok daha az keyif verirdi. Bunun için yeterince gücüm yoktu. Ama şimdi şehrin bana tümüyle yabancı bu bölgesinde yaptığım bu zorunlu ve neredeyse amaçsız yolculukta kendimi çok mutlu hissediyordum. Bazı dış mahallelerle Napoli'nin rıhtım sokakları arasındaki büyük benzerliği ancak şimdi fark ediyordum. O güne dek gördüklerimden tamamen farklı bir biçimi olan, büyük Moskova radyo vericisini de gördüm. Tramvay hattına paralel olarak ilerleyen bulvarın sağ kenarında, tek tük zengin malikâneler vardı, sol taraftaysa dağınık barakalar ya da kulübeler, ama çoğu zaman da boş arsalar görülüyordu. Moskova'da gizlenen köy, dış mahallelerin sokaklarında ansızın çırılçıplak, apaçık ve kesin bir biçimde çıkıyor ortaya. Devasa meydanları böylesine köylere

özgü bir şekilsizlik taşıyan ve sanki kötü hava şartlarının, eriyen kar ya da yağmurun etkisiyle sınırları daima belirsiz olan bir başka şehir daha yoktur herhalde. Tramvay hattı, şehir bir yana köye özgü bile sayılamayacak böyle bir alanda, bir meyhanenin önünde son buldu ve tabii ki Rachlin orada değildi. Hemen ilk tramvayla geri döndüm ve Rachlin'in beni davet ettiği yemeğe gitmedim, zira ancak otele dönebilecek kadar enerjim kalmıştı. Öğlen yemeği niyetine Rus gofretlerinden birkaç tane yedim. Otele henüz dönmüştüm ki, Rachlin telefon etti. Ona karşı nedensiz bir kızgınlık duyuyordum, bir anlamda savunma konumuna geçtim ve bu yüzden Rachlin'in avutucu, dostane sözleri bana çok hoş bir şaşkınlık yaşattı. Daha da önemlisi, söylediklerinden bu olayı Asja'ya çok gülünç bir biçimde aktarmak niyetinde olmadığını çıkardım. Ama hemen yemeğe gelmem için yaptığı teklifi yine de geri çevirdim; bu davete uyamayacak kadar yorgundum. Saat yedide gelmem konusunda anlaştık. Orada Rachlin ve Asja dışında kimsenin bulunmaması benim için çok güzel bir sürpriz oldu. Neler konuştuğumuzu hatırlamıyorum. Hatırladığım tek şey, oradan ayrılırken –Rachlin odadan benim önümde çıkmıştı– Asja'nın bana eliyle bir öpücük gönderdiği. Sonra Arbat'taki bir lokantada sıcak bir şey yemek için başarısız bir girişimde bulundum. Çorba ısmarlamak istemiştim, iki küçük peynir dilimi geldi.

30 Ocak. Moskova hakkında, ancak burada, Berlin'de farkına vardığım bazı şeyleri ekliyorum (notlarımın 29 Ocak'la başlayan bu son bölümünü 5 Şubat'tan beri Berlin'de yazıyorum). Berlin, Moskova'dan gelmiş biri için ölü bir şehir. Sokaktaki insanlar umutsuz bir biçimde yalıtılmış gibiler; tek tek her insan diğerlerinden alabildiğine uzak ve koca sokağın ortasında yapayalnız. Dahası: Zoo Garı'ndan Grunewald'a giderken geçtiğim bölge, sanki fırçalanıp cilalanmış gibi, aşırı ölçüde temiz, aşırı konforlu göründü gözüme. Bir şehrin ve sakinlerinin imgesi için geçerli olan şey, zihinsel süreçler için de geçerli: Kazanılan yeni bakış açısı, Rusya'da geçirilen zamanın en tartışmasız sonucu. İnsan Rusya'yı ne kadar az tanıyor olursa olsun, Avrupa'yı, Rusya'da olup bitenlerin farkında olmanın bilinciyle gözlemlemeyi ve yargılamayı öğreniyor. Rusya'da dikkatli bir Avrupalı'nın payına düşen ilk şey bu. Diğer taraftan yabancı bir ziyaretçi için Rusya'da geçirdiği zaman bu nedenle çok kesin bir denek taşı aynı zamanda. Bu, herkesi bakış açısını belirlemeye ve kesin bir biçimde tanımlamaya zorluyor. Bu bakış açısı, genelde ne denli marji-

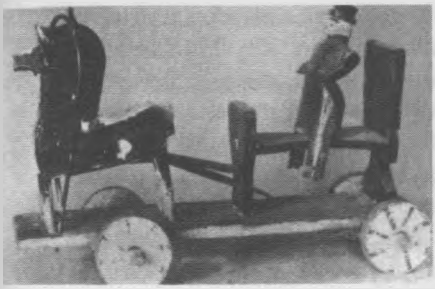
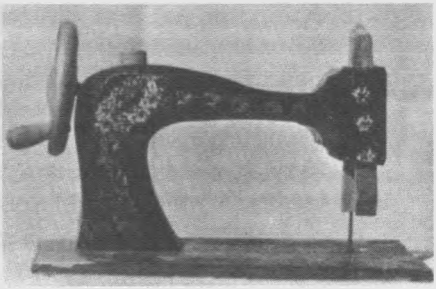
nal ve şahsiyse ve Rus deneyiminin özgül alanına ne denli aykırıysa, kolay kuramsallaştırmalara da o ölçüde eğilimli oluyor. Rusya'daki koşullara daha derinden nüfuz edebilen kişi, herhangi bir Avrupalı'nın hemen aklına geliveren soyutlamalara gerek duymayacaktır. – Moskova'da geçirdiğim son günlerde, rengârenk kâğıtlar satan Moğol işportacılar sokaklarda yeniden çoğaldılar gibi geldi bana. Çeşitli sepetlerin yanı sıra, parlak kâğıttan yapılmış ve içlerinde kâğıt kuşlar bulunan kafesler satan bir adam –gerçi Moğol değil, Rus'tu– gördüm. Ama gerçek bir papağanla da –iri beyaz bir cins– karşılaştım: Miyasnitskaya'da bir kadının yoldan geçenlere satmaya çalıştığı keten çarşafların bulunduğu sepetin üzerine tünemişti. – Bir başka yerde işportada satılan çocuk salıncakları gördüm. Moskova, büyük şehirlerde öylesine dayanılmaz bir keder yayan çan seslerinden azade. Bu da insanın ancak döndükten sonra farkına vardığı ve sevdiği şeylerden biri. – Yaroslavski Garı'na vardığımda, Asja oradaydı. On beş dakika tramvay beklemek zorunda kaldığım ve pazar sabahları otobüs işlemediği için gecikmiştim. Kahvaltı edecek zaman kalmamıştı. O gün, en azından o sabah yoğun bir endişe içinde geçti. Ancak sanatoryumdan dönerken o harika kızak yolculuğunun tadını çıkarabildim. Hava çok ılıktı ve güneş sırtımıza vuruyordu; Asja'nın omzuna koyduğum elimin onu ısıttığını bile hissettim. Bu kez, önlerinden geçtiğimiz alımlı, küçük yapıların Daça değil, varlıklı köylülerin evleri olduğunu öğrendim. Asja yol boyu çok mutluydu; oraya varışımızda geçirdiği sarsıntı da aynı ölçüde sancılı oldu. Daga dışarıda, ılık güneşle eriyen karda oynayan çocukların arasında yoktu. Onu içeriden çağırdılar. Ağlamış bir suratla, yırtık ayakkabılar ve çoraplarla, ayakları neredeyse çıplak denebilecek bir halde, taş merdivenlerden lobiye indi. Gönderilen çoraplarla dolu paketin Daga'ya ulaşmadığı ve geçtiğimiz on dört gün içinde onunla hiç ilgilenilmemiş olduğu anlaşıldı. Asja öylesine sinirlenmişti ki, tek bir söz bile edemedi; üstelik niyetlendiği gibi, doktor kadınla da görüşemedi. Tüm zamanını girişteki tahta sırada, Daga'nın yanına oturup, çaresiz bir halde ayakkabıları ve çorapları onarmakla geçirdi. Ama daha sonra o ayakkabıları tamir etmeye çalıştığı için de kendini suçladı. Çocuğun ayağını o haliyle sıcak tutması mümkün olmayan, tamamen parçalanmış ev ayakkabılarıydı bunlar. Ve Daga'nın sokak ayakkabılarıyla ya da *valenki*'yle dolaşmasına izin verecekleri yerde, bunları yeniden ayağına geçireceklerinden korkuyordu. Daga'yı beş dakikalığına kızağımızla gezdirmeyi düşünmüştük; ama bu mümkün olmadı. Diğer

ziyaretçiler çoktan ayrıldıklarında bile Asja hâlâ oturmuş yama dikiyordu ve Daga yemeğe çağrıldı. Oradan ayrıldık; Asja büyük bir karamsarlık içindeydi. Biz gara varmadan birkaç dakika önce bir tren hareket ettiği için, neredeyse bir saat beklemek zorunda kaldık. Önce uzun süre "Nerede oturalım?" oyununu oynadık. Asja benim hiç oturmak istemediğim bir yerde ısrar ediyordu. Ama sonunda o geri adım attığında, bu kez benim inatçılığım tuttu ve ilk seçilen yerde dayattım. Yumurta, jambon ve çay ısmarladık. Dönüş yolunda, İlleş'in oyununun bana esinlediği bir oyun konusundan söz açtım: devrim sırasında gerçekleşen bir mal nakliyatının (sözgelimi tutuklulara yiyecek götüren bir konvoyun) hikâyesini sahnelemek. Trenden inince, bu arada yeni evine taşınmış olan Reich'ı görmek üzere kızağa bindik. Ertesi gün Asja da oraya taşınacaktı. Orada çok uzun bir süre yemeğin gelmesini bekledik. Reich bana yine hümanizm makalesini sordu ve ona, burjuvazinin nihai zaferi ve yazarlık konumunun gözden düşmesiyle birlikte, eskiden bir bütünlük gösteren (en azından aydının şahsında bütünleşen) edebiyatçı ve aydın kimliklerinin ayrışmasına özellikle dikkat etmek gerektiği görüşünde olduğumu anlattım. Devrimlerin hazırlık safhasında bulunduğu dönemde, en etkili edebiyatçılar en az şair oldukları kadar, birer aydındılar aynı zamanda. Hatta aydın kimlikleri belki daha bile ağır basıyordu. Moskova'da geçirdiğim son günlerde zuhur eden sırt ağrılarım tutmuştu yine. Komşu kadın nihayet yemeği getirdi. Çok güzel bir yemekti. Ardından Asja ve ben, kendi yerlerimize dönmek ve akşam balede buluşmak üzere oradan ayrıldık. Sokakta yatmış, sigara içen bir sarhoşun önünden geçtik. Asja'yı tramvaya bindirdim, sonra kendim de otele döndüm. Tiyatro biletleri otele bırakılmıştı. Akşam, Stravinski'nin *Petruşka*'sı, *Les Sylphides* –önemsiz bir bestecinin eseri olan bir bale[176]– ve Rimski-Korsakov'dan *Capriccio Espagnol* sahnelenecekti. Tiyatroya erken vardım; bunun Moskova'da yalnız konuşabileceğimiz son akşam olacağının bilinciyle lobide Asja'yı beklerken, tek istediğim bir kez olsun onunla erkenden yerlerimize oturmak ve uzun süre perdenin açılmasını beklemekti. Asja geç geldi; yine de yerlerimize tam zamanında oturabildik. Arkamızda Almanlar vardı; bizimle aynı sırada, gözalıcı siyah saçları Japon usulü kesilmiş iki kızlarıyla birlikte oturan bir Japon çift görülüyordu. Önden yedinci sıradaydık. İkinci balede, Asja'nın Orel'de[177] tanışmış olduğu ünlü, ama artık yaşlıca bir balerin olan Gelzer[178] çıktı sahneye. *Les Sylphides* pek çok bakımdan budalaca bir bale, ama bu tiyatronun eski tarzına dair

mükemmel bir fikir veriyor. Bu eser I. Nikola döneminde bestelenmiş olabilir. Resmi geçitlerden alınan zevki son derece andıran bir eğlence sunuyor. Son olarak da Rimski-Korsakov'un mükemmel bir biçimde sahnelenmiş, bir rüzgâr hızıyla esip geçen eseri. İki ara verildi. İlk arada Asja'nın yanından ayrıldım ve tiyatronun önüne çıkarak bir program bulmaya çalıştım. Geri döndüğümde, Asja'yı duvarın yanında bir adamla konuşurken buldum. Daha sonra, Asja'dan bu adamın Knorrin olduğunu öğrendiğim zaman, dehşetle irkilerek ona nasıl düşmanca baktığımı düşündüm. Asja'yla daima senli benli konuşuyor – bunu öyle bir ısrarcılıkla yapıyor ki, Asja'ya da senli benli olmaktan başka bir çare kalmıyor. Tiyatroya yalnız gelip gelmediğini sorması üzerine, Asja "Hayır, Berlinli bir gazeteciyle birlikteyim," diye karşılık vermişti. Knorrin'e benden daha önce de söz etmişti. Asja o akşam, kumaşını benim hediye ettiğim yeni elbisesini giymişti. Onun için Roma'dan Riga'ya giderken aldığım sarı şalı omuzlarına atmıştı. Yüzünün rengi de, kısmen doğuştan, kısmen de hastalık ve o günün gerginliğinden, bir allık parıltısı bile göstermeyen bir sarıya çaldığı için, görünüşü, birbirine çok yakın üç renk arasındaki ton farklılıklarını gözler önüne seriyordu. Tiyatrodan sonra, ancak Asja'yla ertesi akşamı konuşabilecek kadar bir zaman bulabildim. Eğer Troitse[179] gezisini gerçekten de yapacaksam, bütün gün ayrı olacağımıza göre, geriye yalnızca akşam kalıyordu. Ama Asja onu izleyen gün, sabah erkenden yine Daga'nın ziyaretine gitmeyi planladığı için, akşam evden çıkmak istemiyordu. Böylece ertesi akşam onu mutlaka görmeye gitmem konusunda anlaştık, her ne kadar bu sözleşme ancak son dakikada gerçekleştiyse de. Asja konuşmanın ortasında bir tramvaya atlamak istedi – ancak sonra bundan vazgeçti. Büyük Tiyatro Meydanı'ndaki kalabalığın ortasında duruyorduk. Asja'ya karşı nefret ve aşk duyguları içimden bir yıldırım hızıyla geçti; nihayet birbirimizle vedalaştık: Asja tramvayın sahanlığında, bense geride kalmış, onun peşinden koşmayı, yanına atlamayı düşünürken.

31 Ocak. 30 Ocakta yaptırdığım rezervasyonla, ayın birinde dönmem nihai olarak kesinleşmişti. Artık bavullarımın da gümrükten geçmesinin zamanı gelmişti. Kararlaştırdığımız gibi, saat sekize çeyrek kala Basseches'in yanındaydım; böylece gümrük memurluğuna gidecek ve oradan da saat onda [kalkan] trene yetişecek kadar zamanımız olacaktı. Meğer tren aslında on buçukta kalkıyormuş. Ama bu

fazladan yarım saati değerlendiremeyecek kadar geç öğrendik bunu. Ancak Troitse'ye yapacağımız gezinin sonunda gerçekleşmesini de bu yarım saate borçluyuz. Zira tren gerçekten de saat onda kalkmış olsaydı, onu yakalamamız mümkün olmayacaktı. Gümrük müdürlüğündeki işlemler insanı bezdirecek kadar uzadı ve işimiz o gün de tamamlanmadı. Tabii taksi parasını da yine ben ödemek zorunda kaldım. Tüm bu çaba boşa çıktı, çünkü oyuncaklara dikkat bile etmediler, dolayısıyla bu işlemler sınırda da pekâlâ yapılabilirdi. Bassechès'in hizmetkârı da, pasaportumu almak ve vize işlemlerini yaptırmak üzere hemen Polonya Konsolosluğu'na götürmek için gümrük memurluğuna gelmişti. Böylece trene yetiştiğimiz gibi, hareket saatine kadar yirmi dakika da beklemek zorunda kaldık. Ancak bu arada gümrük işlemlerini bitirmiş olabileceğimizi düşünmek canımı sıkıyordu. Fakat Basseches zaten yeterince keyfisiz olduğu için, pek bir şey belli etmedim. Yolculuk tekdüzeydi. Yanıma okuyacak bir şeyler almayı unutmuştum ve yolun bir kısmını uyuyarak geçirdim. İki saat sonra gideceğimiz yere vardık. Burada oyuncak alma niyetimden henüz hiç söz etmemiştim. Bunun Basseches'in sabrını taşırmasından korkuyordum. Rastlantı sonucu, birkaç adım attıktan sonra kendimizi bir oyuncakçı dükkânının önünde bulduk. Bunun üzerine dilimin altındaki baklayı çıkardım. Ama hemen oracıkta benimle birlikte mağazaya girmesini de isteyemedim. Önümüzde manastır binalarının oluşturduğu kompleks, hafifçe yükselerek yayılıyordu. Bu manzara benim tahmin ettiğimden çok daha görkemliydi. Tıpkı surlarla çevrili bir şehir gibi böyle içine kapanması bana Assisi'yi çağrıştırabilirdi; oysa tuhaf bir biçimde önce Dachau geldi aklıma; tıpkı burada uzun silsileler oluşturan konut binalarının ortasındaki büyük kilise gibi, Dachau'da da kilisenin bulunduğu tepe şehrin ortasında bir taç gibi yükselir. O gün ortalık oldukça durgundu: Manastır tepesinin eteğinde sıralanan pek çok terzi ve saatçi dükkânı, fırın ve ayakkabı tamircileri kapalıydı. Burada da çok güzel ve ılık bir kış havası hâkimdi; ancak güneş çıkmamıştı. Oyuncakçı dükkânını görmüş olmak, burada da yeni oyuncaklar edinme isteğimi ön plana çıkarmış ve manastır hazinelerini gezerken sabırsızlanmama yol açmıştı; kimsenin benim kadar nefret edemeyeceği bir turist gibi davranmaya başlamıştım. Oysa rehberimiz, müzeye dönüştürülmüş olan bu manastırın müdürü alabildiğine cana yakındı. Sabırsızlanmamın başka nedenleri de vardı tabii. Önümüzden yürüyen bir görevlinin cam mahfazaların perdelerini ya da örtülerini çekerek bize gösterdiği paha biçilmez

Rus oyuncakları

dokumaların, gümüş ve altın gereçlerin, elyazmalarının, adakların saklandığı odaların çoğunda keskin bir soğuk hâkimdi ve Berlin'e dönüşümden sonra beni yatağa düşüren o şiddetli soğuk algınlığına herhalde bu bir saatlik gezi sırasında yakalandım. Ayrıca gerçek sanatsal değerlerini ancak çok uzmanlaşmış kişilerin kestirebileceği bu kıymetli eşyaların sonsuz çeşitliliği, insanı uyuşturan bir etki yapıyor, hatta bakışlarınızı neredeyse zorbaca bir kayıtsızlığa zorluyordu. Üstüne üstlük Basseches görülebilecek "her şeyi" görmekte ısrarlıydı ve cam bir mahfaza içinde, bu manastırın kurucusu Aziz Sergius'un kemiklerinin saklandığı mahzene inmemizi bile sağladı. Gördüğümüz her şeyi, yaklaşık olarak bile saymam mümkün değil. Bu manastırın simgesi haline gelmiş olan Rublov'un ünlü resmi, bir duvara dayalıydı. Daha sonra katedralin içinde, ikonalarla dolu bir duvarda, bu resmin daha önce asılı olduğu ve koruma amacıyla indirildiği boş yeri de gördük. Katedraldeki duvar resimleri ciddi bir tehdit altında. Zira merkezi ısıtma kullanılmadığı için, ilkbaharda duvarların aniden ısınması sonucu oluşan çatlak ve yarıklar içeriye rutubet girmesine yol açıyor. Bir duvar vitrininde, Rublov'un resmi için sonradan yaptırılmış ve kıymetli taşlarla aşırı bir biçimde bezenmiş, devasa altın mahfazayı gördüm. Çıplak yerleri, yani yüz ve elleri dışında meleklerin vücutlarını tamamen örtüyor bu mahfaza. Bu şablon resmin üzerine yerleştirildiğinde, masif altın tabaka vücudun tüm diğer bölgelerini örtüyor ve sanki ağır metal zincirlere vurulmuş gibi görünen ellerle boyun, meleklere, işledikleri cürümlerin cezasını demir boyunluklarla çeken Çinli suçluları çağrıştıran bir özellik katıyor olmalı. Gezimiz, rehberimizin odasında son buldu. Bu yaşlı adam eskiden evliymiş, zira odasında, karısıyla kızının duvarda asılı yağlıboya portrelerini gösterdi bize. Şimdiyse bu geniş ve aydınlık keşiş

odasında tek başına, ama manastırı ziyarete gelen yabancılar sayesinde dünyadan tam anlamıyla kopmadan yaşıyor. Küçük bir masanın üzerinde bilimsel kitapların bulunduğu, İngiltere'den gönderilmiş ve henüz açılmış bir paket duruyordu. Burada da bir ziyaretçi defterini imzaladık. Eğer Schick'in de imzalamam için önüme böyle bir defter koymasından herhangi bir sonuç çıkarmam doğru olursa, Rusya'da bu âdetin burjuvazi içinde bile bizdekinden çok daha uzun sürmüş olduğu anlaşılıyor. – Ama manastırın kendisi içerdeki her şeyden daha görkemli. Kale surlarını andıran duvarların kuşattığı geniş mekâna girmeden önce, cümle kapısının önünde durmuştuk. Kapının sağına ve soluna, manastırın tarihindeki önemli olayların işlendiği iki bronz levha asılmıştı. Dev bir avlunun çevresinde, dik bir açı oluşturarak sıralanan uzun işlik ve konut binaları, avlunun ortasındaki daha küçük ve eski binaların –ki bunların arasında Boris Godunov'un[180] mozolesi de var– kuşattığı sarı-pembe renklerdeki Rokoko tarzı kiliseden daha güzel ve sade. En güzelleri de renkli, büyük yemekhane binası. Pencerelerden bakıldığında, kâh bu büyük avlu, kâh duvarlar arasındaki hendek ve geçitler görülüyor; kaleyi andıran taş surların oluşturduğu bir labirent. Kuşatma sırasında iki keşişin manastırı kurtarmak için, hayatları pahasına havaya uçurdukları bir yeraltı geçidi de varmış burada. Yemeğimizi, avlu girişinin karşı çaprazında bulunan bir *stolovaya*'da yedik. *Zakuska,* votka, çorba ve et. Bir sürü büyük salon, insanlarla hıncahınç doluydu. Hepsi de Rus köylerinden, ya da küçük şehirden gelen tipler – Sergeyevo kısa bir süre önce şehir statüsüne kavuşmuş. Biz yemek yerken, göz açıp kapayana kadar bir lamba abajurundan bir tabak ya da meyve çanağına dönüşebilen tel ayaklar satan bir işportacı geldi. Basseches bunların Hırvatistan'dan geldiğini düşünüyordu. Bense bu çirkin oyuncaklara bakarken, içimde çok eski bir hatıranın canlandığını fark ettim. Ben küçükken, babam yaz tatili yaptığımız bir yerde (Freudenstadt?) buna benzer bir şey satın almıştı galiba. Basseches yemek sırasında garsondan oyuncakçı dükkânlarının adreslerini aldı ve yemekten sonra yola koyulduk. Ama henüz on dakika bile yürümemiştik ki, Basseches'e gelen bir haber dönmemize ve o sırada boş geçen bir kızağa binmemize neden oldu. Yemekten sonra yürümek beni yormuştu, bu yüzden dönmemize yol açan nedeni sormak bile gelmedi içimden. Şu kadarı kesin görünüyor: İstediklerimi bulma ihtimalinin en yüksek olduğu yer, tren istasyonunun yakınındaki iki dükkân. Birbirlerine çok yakınlar. İlk dükkânda tahta işler satılıyor. İçeriye girdiğimizde

ışıkları yaktılar, hava kararmıştı çünkü. Tahmin ettiğim gibi, ahşap oyuncaklar satılan bir dükkânda hiç görmediğim bir şey bulmam zordu. Kendi kararımdan çok, Basseches'in ısrarıyla birkaç parça satın aldım; ama şimdi bunu yapmış olduğuma memnunum. Burada da çok zaman kaybettik; bir *çervonev*'in yakınlarda bir yerde bozdurulması için uzun süre beklemem gerekti. Bu kez de kâğıt oyuncakların satıldığı dükkânı bir an önce görmek için sabırsızlıktan çatlıyordum; oranın kapanmış olmasından korkuyordum. Kapalı değildi. Ama sonunda içeriye girdiğimizde, ortalık iyice kararmıştı ve dükkânda hiçbir aydınlatma yoktu. Rafları elimizle rasgele yoklamak zorundaydık. Arada sırada bir kibrit yakıyordum. Bu yolla elime çok güzel birkaç parça düştü, ki başka türlü de olamazdı, zira adama ne aradığımı anlatabilmemiz mümkün değildi. Nihayet kızağa bindiğimizde, her ikimizin de elinde iki büyük paket vardı – ayrıca Basseches, yazacağı bir makaleye belge olarak manastırda bir yığın broşür satın almıştı. Kasvetli bir ışıkla aydınlatılan gar lokantasındaki uzun bekleme süresini, bir kez daha çay ve *zakuska* ile kısalttık. Yorgundum ve kendimi pek iyi hissetmemeye başlamıştım. Moskova'da halletmem gereken bir sürü iş olduğunu düşündüğümde kapıldığım endişenin de bununla ilgisi vardı tabii. Dönüş yolculuğu pitoreskti. Bulunduğumuz vagonda yanan fenerin mumu, yolda çalındı. Oturduğumuz yerin yakınında döküm bir soba vardı. Sıraların altlarına düzensiz bir biçimde iri odun parçaları yerleştirilmişti. Görevlilerden biri arada sırada sıralardan birine gidiyor, oturulan yeri bir kapak gibi kaldırıyor ve böylece açılan sandık benzeri hazneden biraz daha yakacak alıyordu. Moskova'ya vardığımızda saat sekiz olmuştu. Bu benim Moskova'daki son akşamımdı; Basseches bir taksi tuttu. Otelimin önüne vardığımızda, öncelikle aldığım oyuncakları bırakmak ve bir saat içinde Reich'a vereceğim yazılarımı alelacele toplamak üzere arabayı beklettim. Basseches'in evinde, ertesi gün saat on bir buçukta buluşmak üzere sözleştiğim hizmetkârına uzun uzadıya talimatlar verdim. Sonra tramvaya bindim, Reich'a gitmek için inmem gereken durağı şans eseri kaçırmadım ve oraya umduğumdan da erken vardım. Bir kızağa binmeyi kesinlikle tercih ederdim tabii, ama bunu yapmam mümkün değildi: Ne Reich'ın oturduğu sokağın adını biliyordum, ne de yakındaki meydanı şehir planında bulabilmiştim. Vardığımda Asja yataktaydı. Beni uzun süre beklediğini, ama sonunda geleceğimden ümidini kestiğini söyledi. Rastlantı sonucu keşfettiği salaş meyhaneyi bana da göstermek için, hemen çıkmamızı istedi.

Yakınlarda bir de hamam vardı. Ana yoldan ayrılıp, avlular ve ara sokaklardan geçerek buraya kadar yürüdüğü zaman karşılaşmıştı tüm bunlarla. Reich da odadaydı; sakal bırakmaya başlamıştı. Çok bitkin düşmüştüm; öylesine bitkindim ki, Asja'nın o her zamanki kaygılı suallerinden bazılarına (küçük süngeriyle ilgili olanı, vs.), aşırı halsiz olduğumu vurgulayarak, oldukça kaba karşılıklar verdim. Ama tüm bunlar çok çabuk geçti. Yaptığım geziyi, mümkün olabildiğince özetleyerek anlattım. Ardından Berlin'le ilgili istekler geldi: bir sürü değişik tanıdıklarına etmem gereken telefonlar. Sonra Reich, Bolşoy Tiyatrosu'nda başrolünü Çehov'un[181] oynadığı *Müfettiş*'in radyodan naklen yayınını dinlemek üzere odadan çıktı ve beni Asja'yla bir süre yalnız bıraktı. Asja'nın ertesi sabah Daga'yı ziyaret etmeye gitmesi gerekiyordu ve onu dönüşümden önce bir daha göremeyeceğim ihtimalini de hesaba katmak zorundaydım. Onu öptüm. Reich odaya döndüğünde, bu kez de Asja radyo dinlemek için yan odaya geçti. Kısa bir süre sonra ben de çıktım. Ama ayrılmadan önce, manastırdan almış olduğum manzara kartlarını da gösterdim onlara.

1 Şubat. Sabah alıştığım pastaneye son bir kez gittim; bir kahve ısmarladım, yanında da bir poğaça yedim. Sonra Oyuncak Müzesi'ne. Ismarladığım fotoğrafların hepsi hazırlanmamıştı. Bunu dert etmedim, zira bu sayede paraya en çok ihtiyacım olduğu anda elime 10 *çervonev* geçmiş oldu. (Fotoğrafların parasını önceden ödemiştim çünkü.) Oyuncak Müzesi'nde fazla oyalanmadım ve Doktor Niemen'le vedalaşmak üzere, hemen Kameneva Enstitüsü'ne gittim. Oradan kızakla Basseches'e. Sonra hizmetkârla birlikte bilet bürosuna ve nihayet taksiyle gümrük müdürlüğüne. Orada yaşadıklarım tarife sığmaz. Binlerce banknotun sayıldığı bir veznenin önünde yirmi dakika beklemek zorunda kaldım. Koskoca binada kimse 5 ruble bozmak istemiyordu. Sadece en güzel oyuncakların değil, tüm yazılarımın da bulunduğu o bavulun, mutlaka benim bineceğim trene yetişmesi gerekiyordu. Zira kargo işlemleri ancak sınıra kadar yapılmış olduğu için, oraya varıldığında bavulun yanında olmam şarttı. Sonunda bu ayarlandı. Ama uşaklığın burada nasıl insanların iliklerine kadar işlemiş olduğuna bir kez daha tanıklık etmek zorunda kaldım. Hizmetçi, gümrük memurlarının uyuşukluğuna ve yarattıkları zorluklara karşı tamamen çaresiz kaldı. Bir *çervonev* vererek onu gönderdikten sonra derin bir nefes aldım. Bu gerginlik, sırt ağrılarımı da yeniden azdırmıştı. Önümde sükunet içinde geçirebileceğim birkaç saat olduğu

için çok memnundum. Güzel tezgâhların önünden salınarak, meydan boyunca yürüdüm, yine Kırım tütünüyle dolu, kırmızı bir kese satın aldım ve ardından Yaroslavski Garı'nın lokantasında kendime bir öğlen yemeği ısmarladım. Dora'ya telgraf çekebilecek ve Asja'ya bir domino oyunu alacak kadar param da vardı hâlâ. Şehirdeki bu son gezintimde pür dikkat kesilmiştim; ve bu bana büyük keyif veriyordu, zira kendimi, burada kaldığım süre içinde çoğu zaman başaramadığım bir biçimde akışa bırakabiliyordum. Saat üçe gelmek üzereyken otele dönmüştüm. İsviçreli, bir bayanın uğradığını bildirdi. Tekrar uğrayacağını da söylemiş. Önce odama gittim, sonra da yazıhaneye çıkarak hesabımı kapattım. Asja'nın yazı masasının üzerindeki pusulasını ancak yeniden aşağıya indiğimde fark ettim. Uzun süre beni beklemişti ve henüz hiçbir şey yemediği için, yandaki *stolovaya*'da olacaktı. Onu oradan almamı istiyordu. Hemen sokağa fırladım ve Asja'nın karşıdan geldiğini gördüm. Bir parça etten başka bir şey yememişti, karnı hâlâ açtı: Onu odama kadar bile geçirmeden, yine meydana fırladım ve Asja'ya mandalinayla atıştıracak bazı başka şeyler aldım. Döndüğümde, Asja lobide oturuyordu. "Neden odaya girmedin?" diye sordum. "Anahtar kapının üzerinde!" Bana "Hayır," dediği andaki gülümsemesinin o nadir yakınlığını fark ettim. Bu sefer Daga'yı iyi görmüş ve doktor kadınla zehir zemberek bir konuşma yapmayı da başarmış. Şimdi odamda, yatağın üzerine uzanmıştı; bitkin, ama keyifliydi. Onun yanına oturuyor, sonra masaya geçip Asja için zarflara adresimi yazıyor, sonra da bavulu açıyor ve son günlerdeki alışverişlerimde topladığım oyuncakları çıkarıp ona gösteriyordum. Bundan büyük keyif aldı. Bu arada göz yaşlarımı bastırmakta da –haklı olarak, büyük yorgunluğumun da etkisiyle– giderek zorlanıyordum. Birkaç şey daha konuştuk. Ona ne biçimde yazmalı, nasıl yazmamalıydım. Bana bir tütün kesesi dikmesini rica ettim. Mektup yazmasını da. Nihayet, artık yalnızca dakikalar kalmışken, sesim titremeye başladı ve Asja ağladığımı gördü. Sonunda, "Ağlama," dedi, "yoksa ben de başlayacağım ağlamaya ve bir başlarsam senin kadar çabuk susamam." Birbirimize sımsıkı sarıldık. Sonra yazıhaneye çıktık; orada yapacağım bir iş kalmamıştı (ama sovyetduşi'yi beklemek istemiyordum); oda temizlikçisi göründü – ona bahşiş vermeden sıvıştım ve elimde bavulumla otelden çıktım, Reich'ın paltosunu koluna atmış olan Asja da peşimden geldi. Hemen bir kızak çağırmasını istedim. Ama Asja'yla bir kere daha vedalaşmış, kızağa binmek üzereyken, benimle Tverskaya'nın köşesine kadar gelmesini söyledim.

Orada indi; kızak yeniden harekete geçerken, sokak ortasında Asja'nın elini bir kez daha dudaklarıma götürdüm. Uzun süre orada durup bana el salladı. Ben de kızaktan karşılık verdim. Onu son gördüğümde dönüp gitmeye hazırlanıyordu. Dizlerimin üzerindeki koca bavulla, kararan caddelerden geçerken ağlıyordum.

•

Asja Lacis, 1912

Asja Lacis, 1915

Asja Lacis, 1918

Kislowodsk 30/August

Lieber Walter!

Jetzt eben komme ich nach Hause von einem langen Spaziergang und finde deinen Brief auf meinem Bett. Jetzt eben gelesen - sofort schreibe ich Antwort - Dieser Brief hat mir besonders gefallen weil er war so klaren und ruhig geschrieben. Ich habe sehr viel nach dir. Ganz stark. Das ist vielleicht sehr unglaublich. Ja wir müssten bald wiedersehen!

Walter, wenn du von Gott empfohlen bekommen kannst, dann ist alles in Ordnung. Wem soll er adressieren, das ist auch wichtig und das kann ich sofort nicht sagen - ich muss nachdenken und von Moscau schreiben. In Kislowodsk kommen ich Warsau Bäder nehmen. Sobald 3 Jahre. Ich habe in letzte schlechtes Nervensystem etc und Rückgrat - und Kislowodsk macht mich Arbeitsfähig und ruhiger. Das letzte Jahr Krieg ich stark geworden und besser gefühlt wie früher

Asja Łacis, 1971

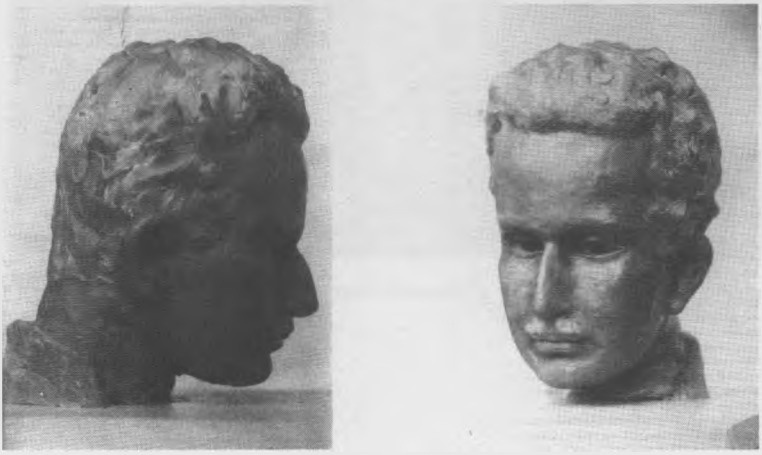
Asja Lacis ve Bernhard Reich, Brecht'in "Kafkas Tebeşir Dairesi" oyununun afişi önünde. Berlin, 1968.

Emil ve Pauline Benjamin, oğulları Georg ve Walter'la birlikte.

Walter Benjamin, Heringsdorf'ta.

Walter Benjamin'in Jula Radt tarafından yapılmış "baş" heykeli.
Heykelin fotoğrafı tanınmış fotoğrafçı Saşa Stone tarafından çekilmiştir.

Dora Sophie Pollak-Benjamin, 1917 ile 1930 yılları arasında Benjamin'in karısıydı.

Gershom Scholem

Walter Benjamin

Benjamin'in 1940'ta Gestapo'ya teslim edilme olasılığı karşısında intihar ettiği, İspanya-Fransa sınırındaki Port-Bou.

EKLER

10 Aralık 1926
Moskova

Sevgili Gerhard,
Sana nihayet yeniden yazabilmek için hiç hesapta olmayan yarım saatlik bir boşluktan yararlanıyorum. Dün duyduğum kadarıyla, Moskova ziyaretimi en azından tuhaf bir rastlantı sonucu, Alman "muhalefetinin" temsilcilerinden biri olarak, buradaki genişletilmiş Komintern oturumuna davetli olan kardeşinle[182] paylaşıyorum. Seni rahatlatmak için hemen bildireyim ki, ben burada herhangi bir resmi görevle bulunmuyorum. Ama tabii ki, benim için çok yararlı ve ilginç olan pek çok şey öğreniyorum. Ana bilgilerim, bir yıldan beri burada muhabir olarak; en azından Rus gazetelerinde ve ağırlıkla tiyatro sorunları üzerine gazeteci olarak çalışan Moskova'daki dostum Dr. Reich'dan kaynaklanıyor. Buraya ayın altısında, iki günlük bir yolculuğun ardından vardım ve her gün öylesine çok şey görüyor ve işitiyorum ki, akşamları neredeyse ölü gibi yatağa düşüyorum. Bunda izlenimlerimin şiddeti kadar, Rusça bilmeyişimin ve soğuğun da etkisi var. Burada ne kadar kalacağımı henüz kesin olarak bilmiyorum. Ama kitaplarım nihayet Rowohlt yayınevi tarafından basılacağı için, Berlin'den sonsuza dek uzak kalmam mümkün değil. (Noel'de Proust çevirisinin bir cildi dışında herhangi bir şey yayımlanmıyor; o da sana derhal gönderilecek.) Karının yazdığı makaleleri bana göndermenize çok sevindim. Hem o güzel, keskin roman eleştirisi, hem de Dorothea Schlegel hakkındaki değinme beni fazlasıyla memnun etti. Berlin'den ayrılmadan kısa bir süre önce Mirjam Höflich'le[183] görüştüm. – Şimdilik buradaki izlenimlerimi aktarmayı denememi bekleme. Henüz çok kısa bir süreden beri buradayım ve üstesinden gelmem gereken pek çok sorun var. En güzeli, gelecek yıl Paris'te görüşmemiz olurdu gerçekten de; buradan ve başka şeylerden konuşmak üzere. Bu arada bana yazmaya devam et ve yayımladıklarını gönder. Ben de yakında kısa bir not, "Marsilya'dan Selam" göndere-

ceğim oraya.[184] *Literarische Welt*'de çıkan yazılarım sana zaten geliyordur herhalde – gerçek Rusya burada işte. Bu kışın zorlu ve sert hayat şartlarında, buranın alabildiğine uzun mesafeler içinde yer alan tek büyük şehir (2-3 milyon nüfus) olduğu insanın aklından bir an olsun çıkmıyor. Ve bu nüfus, politik açıdan muazzam güçlü bir dinamik etken olarak ortaya çıksa da, uygarlığın bakış açısından, baş edilmesi çok zor bir doğa gücü gibi. Pahalılık akıl almaz boyutlarda ve genelde "gezgin" ya da "muhabir" beylerin anlattıklarına inanmama eğiliminde olan benim gibi biri için, gerçekten çok tatsız bir sürpriz oluşturuyor. Eğer biraz Rusça biliyor ve zamanını tümüyle işine adayabiliyorsan, nispeten iyi kazanabilirsin. Sana daha önce de yazdığımı sandığım gibi, resmi *Sovyet Ansiklopedisi*'ne katkıda bulunanlar arasındayım ve başka bazı şeylerin yanı sıra bu ansiklopedi için de birkaç madde yazmayı düşünüyorum. Gazeteler için ilk ağızda bir şey yazmayacağım. Bununla birlikte Buber (!) benden *Die Kreatur* için Moskova üzerine kapsamlı bir makale yazmamı rica etti. Berlin'e son gelişinde beni birlikte çalışmaya davet etti ve ben de çeşitli nedenlerle kabul ettim bunu. Yaklaşık olarak Hanukka [Yahudilere özgü takdis; tapınağa kabul bayramı] sıralarıydı. Umarım, iyi geçirmişsinizdir o bayramı. Ayrıldığım sırada, Dora ve Stefan'ın keyifleri yerindeydi. Dora'nın Ullstein'dan ayrıldığını, yakında bizzat kendisinden işitirsin sanırım. Ve başka bir yayın şirketi tarafından satın alınan *Die Praktische Berlinerin*'in[185] yayın kurulunun değişmediğini de. – İki gün önce bir Yahudi tiyatrosunun müdürü olan Aleksandr Granovski'yle görüştüm burada. Tanıyor musun bu tiyatroyu? Yarın da, yurtdışı işleriyle ilgilenen Kameneva'yla (Troçki'nin kız kardeşi) bir görüşmem var. Benim için bir konferans ayarlamak istiyorlar. Hatta sanırım "Moskova İzlenimlerim" üzerine benimle bir söyleşi yapmayı da planlıyorlar. Tüm bunları, şu sıralarda entelektüellerin akınını bir ölçüde donduran soğuğa borçluyum. (Toller'in ani bir biçimde son bulan ziyareti hakkında ilginç ayrıntılar dinledim.) Kitabınla ilgili yeni gelişmeler var mı? Cevabını Berlin adresime gönder lütfen. Paris'e gelme ihtimalin hakkında da yaz. Yaklaşık olarak mart ayında orada olabileceğimi düşünüyorum.

Sana ve Escha'ya[186] içten selamlar.

Senin, Walter

[Posta kartı]

Sevgili Bay Kracauer[187]!
Bu uzun suskunluğum için bazı gerekçeler öne sürebilirdim. En başta da, son mektubunuzu bitirirken yazdıklarınızı: "Ama kimin için yazıyoruz ki? Sizin bir cevabınız var mı buna?" Gerçekten de böyle bir soru üzerine iki ay boyunca hiçbir yere varamadan düşünebilir insan. Burada haftalardır dışarıdaki don ve içimdeki ateşle boğuştuğumu belirtmem gerçeğe daha yakın olur – ve umarım boşa gitmemiştir bu boğuşma. Ama yerine getirmem gereken gündelik işler için hemen hiç gücüm kalmıyordu. Artık dönüşüm yakın. Bana yazdıklarınızı Grunewald'a gönderin lütfen. Buradan dişe dokunur haberler yazabilmem söz konusu olamazdı zaten, çünkü seyahatimin az çok anlaşılabilir bir özetini verebilmek için, gözlemlerimi son ana kadar sürdürmem ve düşünmem gerek – ki böyle bir özet de, Moskova'nın minicik bir resmi olmaktan öteye gidemez. Bu şehri ne kadar izleseniz az gerçekten de. Roth'la konuştunuz mu? Size benim için bazı makaleler vermiş olması gerek; eğer bunları benim için Grunewald'a gönderebilirseniz size müteşekkir olurum. Bu arada sizin son çalışmalarınızı da (*Kitle Bezemeleri*) Grunewald'da bulacağımı umarak, içten selamlarımı gönderiyorum

Walter Benjamin

Gön. Dr W Benjamin
Moskova
Gost. "Tyrol"
Sadovaya Triumfalnaya
[Ocak 1927]

Kafka değerlendirmenizi, *Şato* romanını okuduktan sonra ele almak üzere saklıyorum.

•

A. Lunaçarski
Büyük Sovyet Ansiklopedisi Yayın Kurulu'na Mektup

29 Mart 1929

Değerli yoldaşlar,
Mektubunuza ve Goethe hakkında bana gönderilmiş olan malzemeye ilişkin bunca zamandır sessiz kaldığım için beni bağışlamanızı rica ederim. Bu konuda sizlere belirli bir görüş bildirebilmem ancak şimdi mümkün oldu.

Benjamin tarafından yazılan makaleye ilişkin, genel yayın yönetmenine gönderilen mektupta yer alan değerlendirmeye bütünüyle katılıyorum. Bu makalenin amaca uygun olmayışı, ansiklopedik bir nitelik taşımamasından kaynaklanmıyor gerçekten de. Bu çok yetkin bir makale ve kısmen şaşırtıcı ölçüde isabetli tespitler içermesine karşın, hiçbir sonuca varmıyor. Ayrıca Goethe'nin ne Avrupa kültür tarihi içindeki, ne de bizim açımızdan –deyim yerindeyse– kültür panteonumuzdaki yerini irdeliyor. Üstelik son derecede tartışmalı bazı tezler de ileri sürüyor.

Bu makaleyi kullanmak niyetinde olup olmadığınızı bilmiyorum, ancak her halükârda bazı kişisel tespitlerde bulunmak istiyorum. Üçüncü ve dördüncü sayfalarda, paranteze alınmış bölümler çıkarılmalıdır. Beşinci sayfadaki şu ifadelerin yayımlanması da düşünülemez: "Alman devrimciler Aydınlanmacı, Alman Aydınlanmacılarsa devrimci değillerdi." Kesinlikle doğru olmayan bu iddia, daha sonra Lessing'deki sağlam sınıfsal bakış açısından söz eden yazar tarafından bizzat çürütülüyor; ki Lessing bir Aydınlanmacıydı doğal olarak. Yine aynı sayfada yer alan, her türlü ihtilale ve devlet karşıtlığına ilişkin ifadeler de son derece muğlak; üstelik Holbach'ın materyalist dünya görüşüne karşı Goethe'nin duyduğu antipatinin daha derinde yatan nedenlerine tek bir kelimeyle olsun değinilmiyor. Ardından altıncı sayfada, Goethe'nin ileri sürdüğü itirazın, tabiattaki hayata dair kendine has, sarih bir sezgiden kaynaklandığı sorgulanıyor ki, diya-

lektik görüşe olağanüstü yakın bir sezgidir bu. Sayfa 8 ve 19'daki parantezlerin içeriği çıkarılmalıdır; bu arada, geçerken çeşitli yazım hatalarını ve bazı başka hataları düzelttim. 59. sayfada, parantez içinde geliştirilen düşünce de son derecede müphemdir. İkinci bölümün ikinci sayfasında, Goethe'nin Eckermann'la konuşmalarının 19. yüzyıl edebiyatının en başarılı eserlerinden biri olduğu yönündeki yargıya katılmak mümkün değil. Altıncı sayfada çevirmenin bazı şeyleri atladığı anlaşılıyor; bu bölümün tamamlanması gerekir.

Bunların dışında, Benjamin'in makalesini basmamanızı bir kez daha öneririm.

Oskar Walzel'in makalesi ise daha da yetersiz. Bir bütün olarak bakıldığında, Goethe'nin zor ve çok yönlü hayatını, bir yandan tüm bu çok yönlülüğün, hatta çelişkilerinin hakkını vererek, ama diğer yandan Goethe'ye, onun hayatına, edebi ve bilimsel eserlerine, vs. özgü derin uyumu da sezerek ele almak olağanüstü güç bir görevdir. Walzel'in bu makalede Gundolf'un eserini, deyim yerindeyse, bazı düzeltmelerle sürdürdüğü yönündeki iddiasını dikkate almayacak olsak bile, bu metin Marksist bir ansiklopedi açısından ideolojik olarak kabul edilemez olmakla kalmıyor, aynı zamanda oldukça tutarsız bir görünüm sergiliyor.

Tatminkâr olmaktan uzak.

Bu konuda size herhangi bir yardımda bulunmam mümkün değil. *Edebiyat Ansiklopedisi* bu makalenin hazırlanması görevini bana vermek istedi ve ben de bu teklifi kabul etme zaafını gösterdim. Ancak daha sonra, aşırı yoğun işlerim arasında böylesine sorumluluk gerektiren bir görevi üstlenmemin, düpedüz sorumsuzluk olacağı sonucuna vardım.

Bu arada Walzel'in makalesine eklenmiş olan bibliyografya kuşkusuz değerlidir ve isabetli bir biçimde kullanılabilir.

Aydınlanma için Halk Komiserliği
[A. Lunaçarski]

•

"Patolojik Kararsız"
Asja Lacis'in Anıları ve Gershom Scholem

Cemal Ener

Elinizde tuttuğunuz bu kitabın sonunda, bir kez daha Scholem'in "Önsöz"üne dönmekte yarar var. Üstelik bu gereklilik, bir simetri saplantısından kaynaklanmıyor: Genel olarak Yahudi kültürü ve kimliği, özellikle de Musevi mistisizmi (Kabbala) üzerine yayımladığı pek çok çalışmayla haklı bir ün kazanmış bir bilim adamı ve düşünür olan Scholem'in, –kişisel hatıratında bile– akademik bir kesinlik kaygısıyla dikkat çeken söylemi, söz Lacis'e geldiğinde müphem bir boyut, hatta neredeyse imalı bir vurgu kazanıyor. Scholem, *Moskova Günlüğü*'nün "kalbinde" Lacis-Benjamin ilişkisinin yer aldığını (haklı olarak) belirttikten sonra, Asja Lacis'in 1971 yılında *Meslekten Devrimci* başlığı altında yayımlanan anılarında Benjamin'e ayrılmış bir bölüm olduğuna değiniyor ve hemen ardından şunları yazıyor: "Bu önümüzdeki belge [*Moskova Günlüğü*], söz konusu bölümü okumuş olan okurlar için acı ve yürek daraltan bir sürpriz olmalıdır."

Merak uyandıran bu saptamayı izleyen uzun paragrafta, Benjamin-Lacis ilişkisinin geçtiği yolun ana duraklarını özetleyen Scholem, Rigalı bu komünist kadın hakkında –en ılımlı ifadesiyle– olumsuz bir izlenime sahip olduğunu saklamaya çalışmıyor. Asja Lacis'in Benjamin üzerinde yarattığı entelektüel etkinin gücünden kuşku duymasa da, "yalnızca Benjamin'in anlattıklarını dinleyen kişinin", (üçüncü şahısların da teyit ettiği) şiddetli kavgalarla sürüp giden ve cinsel bir sinizmin damgasını yemiş bu ilişkide Lacis'e dair "entelektüel bir profil" bulmasının olanaksızlığına işaret ediyor. Ve bu keyfiyeti fazlasıyla gizemli bulduğunu vurguluyor. Ancak bu "açıklanamazlığa" daha ayrıntılı bir yorum getirmekten kaçınması ve "acı ve yürek daraltan bir sürpriz" nitelemesiyle yetinmesi de bir o kadar "gizemli" sayılmalı.

Scholem'in ifadelerindeki taraflı, eleştirel, hatta giderek suçlayıcı tını, Benjamin'in düşünsel gelişimindeki –bir kopuş değilse bile– bir dönüm noktasının sorumluluğunu büyük ölçüde Asja Lacis'e yüklemesinin bir sonucudur. Tıpkı Benjamin gibi, Berlinli bir Yahudi ailenin çocuğu olan ve henüz lise çağında tanıştığı siyonist fikirlerin etkisiyle 1923 yılında, Almanya'yı terk ederek Kudüs'e yerleşen Gershom (Gerhard) Scholem'in gözünde, Benjamin'in Marksist felsefe ve komünist siyasetle tanışması, Yahudi metafiziği ve mistisizminden giderek uzaklaşmasına, dolayısıyla düşüncesinde bir yarılma ve kararsızlığa neden olmuştur. Bu süreçte Lacis'in belirleyici bir rol oynadığına dair kuşkularını, Lacis'in anılarından dört sene sonra, 1975 yılında yayımladığı *Walter Benjamin - Bir Dostluğun Hikâyesi* başlıklı kitabında açıkça dile getirir: "Walter'de, politik hayatın son derece meşru bir açılımı olarak 'radikal komünizmin güncelliğine ilişkin bir kavrayışa' zemin hazırlayan o dönüşümün, ayrılışımızdan hemen bir yıl sonra ortaya çıkması yalnızca bir rastlantı mıydı yoksa bundan daha fazla bir şey mi? Capri'den gönderdiği mektuplar, bana 'Rigalı bir Rus devrimcisi; tanıdığım en mükemmel kadınlardan biri' ya da 'Duma ayaklanmasından bu yana Parti'de çalışan, olağanüstü bir komünist kadın' diye tanıttığı ve asla adını belirtmediği Asja Lacis'e yönelik örtülü imalarla dolup taşıyordu. Ona sevdalandığını söylemiyordu mektuplarında, ama bundan adım gibi emindim. Şimdi kendisine 'bağlayıcı bir duruş olarak, eskisinden bambaşka bir ışıkta görünen, komünizmin politik pratiği' hakkındaki ifadeleri, beni kaygılandırmıştı."

Oysa Scholem, dostu Benjamin'e bulaştığına inandığı Marksizm "virüsünün" esas taşıyıcısı olarak Asja Lacis'i görmekte çok da haklı sayılmaz. Zira Benjamin'in –Lacis'in ifadesiyle– "materyalist bir estetiğe" ilgi duymasına yol açan kitabı, yani György Lukács'ın *Tarih ve Sınıf Bilinci* başlıklı eserini kendisine tavsiye eden kişi, bu kitap hakkında bir de değerlendirme yazmış olan dostu Ernst Bloch'dur ve Benjamin, Lacis'le tanıştığı Capri adasına bu kitapla birlikte gelmiştir. Dostunun kendisine Capri'den yazdığı mektuplarda sık sık coşkulu göndermelerde bulunduğu bu kitaptan Scholem de haberdardır üstelik. Benjamin'de gördüğü "kaygı verici" dönüşümün ana sorumluluğunu Lacis'e yüklemekte böylesine ısrarcı davranması, bundan yaklaşık dört sene sonra yaşanan bir dizi olayın sonucu olmalıdır.

Benjamin adı, 1928 güzünden başlayarak, yaklaşık bir sene boyunca, birbirlerini tanımak şöyle dursun hiç karşılaşmamış iki insan

arasında sürdürülen zorlu bir rekabetin nesnesine dönüşmüştür: Benjamin üzerine önemli bir biyografi yazmış olan Werner Fuld'un "Kudüs kumarı" (Benjamin'in zaman zaman kumar oynamaya düşkün olduğu bilinir) olarak nitelediği bir dizi olay, Scholem'le Lacis'i karşı karşıya getirir gerçekten de.

Benjamin, 1927 Şubatında Moskova'dan Berlin'e döner ve kısa bir süre sonra da Paris'e geçer. Scholem ise aynı yıl Kudüs İbrani Üniversitesi'nden aldığı bir bursla, bazı Kabbala yazmalarını incelemek üzere İngiltere'ye gidecektir. İki dost, Scholem'in Almanya'yı terk edişinden dört sene sonra 1927 Nisanında, Paris'te yeniden buluşurlar. Bu buluşma Scholem'in İngiltere'den dönüşü sırasında, aynı yılın ağustos ayında tekrarlanır. Bu kez Scholem'in karısı Escha da onlara katılmıştır. Benjamin'in büyük maddi sorunlarla boğuşmakta olduğu, küçük yazılar ve çevirilerle günü kurtarmaya çalıştığı bu dönemde, İbranice öğrenme isteğinden söz etmesi Scholem'i cesaretlendirir. Dostunu Kudüs'te görebilme umuduyla, İbrani Üniversitesi'ndeki bir görevle daha güvenli şartlara kavuşabileceği ihtimaline değinir ve Benjamin'i, o sırada tesadüfen Paris'te bulunan üniversitenin rektörü Judah Leon Magnes'le tanıştırmayı önerir. Benjamin, çok iyi hazırlandığı bu buluşmada fırsatı değerlendirir ve Magnes'i etkilemeyi başarır: Alman romantik yazarları üzerine yaptığı incelemelerden söz açar; ayrıca Proust ve Baudelaire gibi hayran olduğu modern yazarlardan gerçekleştirdiği çevirilerde karşılaştığı bazı felsefi ve teolojik sorunların çözümünü İbranice'de bulabileceğine inandığını belirtir. Ayrıca koşullar yaratılabilirse, geçici bir süre için ya da kalıcı olarak Kudüs'e gelmeye hazır olduğunu da ekler.

En azından Scholem ve çevresindeki bazı insanlar açısından, Benjamin'in Kudüs'e yerleşmesi ilk kez ciddi bir olasılık boyutu kazanmış olur böylelikle. Eğer maddi şartlar oluşturulabilirse, 1928 yazı ya da sonbaharından itibaren, en az bir yıllık bir süre için kendini Kudüs'te İbranice eğitimine verebilecektir Benjamin. Bunu izleyen dönemde, burs kaynaklarını araştıran Magnes'in isteği üzerine geçmiş çalışmaları hakkında çeşitli referans mektupları toplar ve nihayet 1928 Haziranında Berlin'e gelen rektörden burs sözünü alır. Ağustos ayında Scholem'e gönderdiği bir mektupta, sonbaharda dört-beş aylığına Kudüs'e geleceğini bildirir ve yolculuğunun kesin tarihini birkaç hafta içinde saptayacağını yazar. Ancak yolculuk tarihini saptamak için neden birkaç haftalık bir süreye ihtiyaç duyduğunu Scholem'e açıklamaz: Benjamin bu arada mektuplaşmayı sürdürdüğü La-

cis'i Berlin'e davet etmiş ve yakın gelecekteki planlarını bir anlamda onun ziyaretine tabi kılmıştır.

Scholem, yaklaşık bir ay sonra Lugano'dan aldığı mektupta, Kudüs seyahatiyle ilgili ifadelerin giderek muğlaklaşmaya başladığını saptar. Benjamin, Kudüs'e "mutlaka" geleceğinin altını çizmektedir gerçi, ancak yoğun çalışmaları nedeniyle bu seyahat aralık, hatta ocak ayına kalabilecektir. Ayrıca daha fazla gecikmemek için İbranice derslerine Berlin'de başlayabileceğini söylemekte, dolayısıyla bursun Kudüs'e gelme şartına bağlanmamasını istemektedir. Dostunu Kudüs'te ağırlamaya hazırlanan Scholem (İbranice derslerini de karısı Escha verecektir) sıcak bakmaz bu isteğe. Ancak Benjamin, bu arada Magnes'i daha da fazlasına ikna etmiştir: Kendisine Kudüs'te kaldığı süre boyunca aylıklar halinde ödenmesi planlanan burs, rektörün onayıyla topluca Berlin'e havale edilmiştir. 18 Ekimde aldığı mektup, Scholem için büyük bir darbe olur: Benjamin, burs parasının eline geçtiğini bildirmekte ve teşekkürlerini Magnes'e iletmesini istemektedir.

Kasım ayında Lacis Berlin'e gelir. Benjamin, karısı Dora'yı terk ederek Lacis'le birlikte yaşamaya başlar. Yaklaşık iki ay sonra yeniden Dora'nın yanına dönecektir: ancak yalnızca geçici bir süre için. Bu arada Lacis'le evlenebilmek üzere, Dora'ya boşanma davası açar. Bu süre içinde Scholem'e yazdığı mektuplarda ise Kudüs seyahatine değinmeyi hiç ihmal etmez. Aralık ayında yazdığı bir mektupta, 1929 ilkbaharında Kudüs'e geleceğini bildirir; yaklaşık iki ay sonra da bunu sonbahara erteler. Oysa Dora'dan aldığı mektuplar sayesinde Berlin'deki gelişmelerden haberdar olan Scholem, Benjamin'i Kudüs'te görebilme umudunu çoktan yitirmiştir. Zaten artık Benjamin de, dostundan çok kendini inandırmak için yazar gibidir. 1929 yılının haziran ayında yazdığı mektup, bu bağlamda fazlasıyla manidardır. Benjamin, Scholem'in serzenişlerini yerden göğe kadar haklı bulduğunu ve bunlara verebilecek hiçbir cevabı olmadığını belirttikten sonra, şunu ekler: "...ne yazık ki, bazı başka durumlarda da kendimde gördüğüm, neredeyse patolojik bir kararsızlığa bu meselede de kapılıyorum."

Asja Lacis'in anılarında, Scholem'in adı yalnızca bir kez anılır. Capri'de Benjamin'le tanıştığı 1924 yılının anlatıldığı (ve ekte okuyabileceğiniz) bölümde yer alır bu pasaj: "Bir keresinde yanında İbranice öğreten bir dil kitabı taşıyordu; İbranice öğrendiğini söyledi. Belki de Filistin'e gidecekti. Dostu Scholem, orada maddi güvenliğini sağlayacağını vaat etmişti. Nutkum tutuldu; sonra da aramızda sert

bir tartışma çıktı: Normal düşünebilen, ilerici bir insanın yolu Moskova'ya çıkardı; Filistin'e değil. Walter Benjamin'in Filistin'e gitmesini engelleyen kişinin ben olduğumu rahatlıkla söyleyebilirim."

Moskova Günlüğü'nü okumuş olan okurların, Lacis'in anılarını nasıl karşılayacakları bilinmez. Ancak Asja Lacis'in yukarıdaki sözlerini yaklaşık kırk yıl sonra okumuş olan Scholem'in karşılaştığı "acı ve yürek daraltan sürprizi" kestirmek, 1927-29 yılları arasındaki gelişmeleri bilen bir kişi için pek de zor olmasa gerek. Artık Lacis'in tarih konusundaki hatasını düzeltmek dışında, yapılabilecek fazla bir şey kalmamıştır Scholem açısından. O da bunu yapar.

"Meslekten Devrimci"

Asja Lacis'in anılarına gelince: *Meslekten Devrimci* başlığı altında yayımlanan bu kitapla ilgili olarak bazı başka "sürprizlerden" söz edilebilir. Kitapta yer alan tarihler ve olayların aktarımında yer yer önemli hatalar yapılmıştır. Ancak bu anıların seksen yaşında bir kadın tarafından, belgelere dayanmadan, yalnızca hafızasının yardımıyla aktarıldığı düşünülürse, bu nokta pek de şaşırtıcı sayılmayabilir. Üstelik Stalin döneminde yaklaşık on yılını kamplarda geçirmek zorunda kalmış ve pek çok özel eşyasını yitirmiş olan Lacis'in şahsi belgelere dayanmak gibi bir lüksü olmadığı unutulmamalıdır. İkinci nokta ise, kitapta bir yapı ve üslup bütünlüğü bulunmamasıdır. Kitap Lacis'in sekseninci doğum yılında (1971), Almanya'da Hildegard Brenner tarafından yayımlanmıştır. Metnin büyük bölümü, Lacis'in yaşadığı olaylar, tanıştığı insanlar ve devrimci tiyatronun sorunları üzerine, çeşitli dergilerde yayımlanmış olan yazılarından ve *Almanya'da Devrimci Tiyatro* başlıklı kitabından derlenmiştir. Bu da kitaba kaçınılmaz olarak bir "patchwork" görüntüsü vermektedir. Buna dil sorununu da eklemek gerekir. Uzun yıllar sevgilisi ve daha sonra da kocası olan (Avusturya kökenli) Bernhard Reich üzerinden Almanya'daki kültür ve sanat çevreleriyle bağını hiç koparmamış olsa da, Almanca Lacis'in mükemmel konuştuğu bir dil değildir. Oysa anıların önemli bir bölümü ya kendisi tarafından, doğrudan Almanca olarak yazılmış, ya da banda kaydedilmiş konuşmalarından yazıya aktarılmıştır.

Kitap iki ana bölümden oluşmaktadır. "Almanya'da Devrimci Tiyatro" başlığını taşıyan ikinci bölüm, Lacis'in aynı adla yazdığı ve 1935 yılında Rusya'da yayımlanan kitaptan derlenerek çevrilen alt

bölümlere ayrılmıştır. Anılara yer verilen ilk bölümün başlığı ise "Şehirler ve İnsanlar"dır. Konuyla ilgili çeşitli metinlerden yapılan uzun alıntılarla kesintiye uğrayan anılar, bu bölümde tarih sırasıyla aktarılmaktadır. Alt başlıklar, tarihlerle, şehir ve insan adlarına göndermelerde bulunur. Benjamin'le ilgili anılara, tümüyle ona ayrılmış olan Capri 1924 Benjamin – "Napoli" başlığı dışında, üç bölümde daha değinilmektedir. Benjamin'in günlüğüne konu olan döneme, Riga 1925, Moskova 1926/27 başlığını taşıyan bölümde yalnızca iki paragrafla yer verilmiş olması da şaşırtıcıdır. Lacis, ilk paragrafta Benjamin'in Moskova'ya ilişkin izlenimlerini kısa ve kuru cümlelerle aktardıktan sonra, ikinci paragrafta, günlükte de değinilen Meyerhold tartışmasına kendi yorumunu getirir. Zaten bir bütün olarak bakıldığında, Lacis'in anılarında, Benjamin'le tutkulu bir ilişki yaşadığını sezdirecek örtülü bir ifadeye bile yer verilmediği görülür. Berlin'de, iki ay gibi kısa bir süre için bile olsa, Benjamin'le birlikte yaşadığından hiç söz etmez örneğin. Yine de Benjamin'le ilgili en "mahrem" anısına Berlin 1928/30 başlığını taşıyan bölümde yer verir. Kendisinin duygu ve izlenimlerini gizlemeyen, tersine kolayca dışa vuran bir kişilik yapısına sahip olduğunu belirten Lacis, Benjamin'in bu özelliğinden çok hoşlandığını, bu yüzden de sık sık küçük sürprizler yaparak kendisini sevindirmeye çalıştığını yazar ve Berlin'de yaşadığı bir olayı anlatır. Benjamin'in daveti üzerine Berlin-Grunewald'daki eve gitmiştir. İçeriye girdiğinde, Benjamin'in kendisi için mükellef bir masa donatmış olduğunu görür. Yemek sırasında Benjamin ayağa kalkar ve abartılı bir jestle kitaplarını göstererek "Bir tanesini seç," der, "hangisini istersen!" Pek de kolay bir iş değildir bu, çünkü duvarlar yerden tavana kadar kitapla doludur. Lacis kitaplığa yaklaşır ve cilt sırtı altın sarısı renkte, ince bir kitabı gözüne kestirir: "Bunu istiyorum!" "Benjamin sapsarı oldu, kısa bir sessizlikten sonra, boğuk ve hırıltılı bir sesle konuştu: Bu *Stella*'nın ilk baskısı. (...) Ardından kendi kendine mırıldandı: Bunu düşünmeliydim... Kitaplara duyduğu tutkuyu tanıyordum ve *Stella*'yı yitirmenin ona acı vereceğini anladım. Ancak kitabı geri versem, katiyen kabul etmezdi. Aklıma bir fikir geldi: Kitabı masanın üzerine fırlattım ve 'Yüz mark,' dedim. Derhal cüzdanını çıkardı."

Ekte Asja Lacis'in kitabından Benjamin'le ilgili bölümü bulacaksınız.

•

Asja Lacis'in *Meslekten Devrimci* kitabının Benjamin'le ilgili bölümü

Capri 1924
Benjamin – "Napoli"

İlkbahar ve yazı Reich'la birlikte İtalya'da geçirdim – (küçük kızım Daga akciğer enfeksiyonu geçiriyordu ve doktorlar acil olarak Capri'ye gitmemizi tavsiye etmişlerdi). Roma ve Napoli'ye uğrayarak gittiğimiz Capri'de birkaç ay geçirdik. Sık bir şarap bağının kuşattığı küçük bir evde kalıyorduk. Geceleri Vezüv Dağı'nın zirvesi ve zaman zaman lav parıltıları açık bir biçimde görülebiliyordu.

O zamanlar adalet işlerinden sorumlu Halk Komiseri olan tanınmış devrimcinin kız kardeşi Sofya Krilenko da Capri'de kalıyordu. Bernhard Reich ve ben, onunla birlikte Sorrento'da Maxim Gorki'yi ve fütüristlerin önderi Emilio Marinetti'yi[188] ziyaret ettik. Marinetti, Capri'de büyük ve güzel bir bahçe içindeki bir villada yaşıyordu. Evinde o dönem için alışılmamış mobilyalar vardı. Daha Moskova'dayken Marinetti tarafından yazılan, *Fütürizmin On Emri*'ni incelemiş ve üzerinde tartışmıştık. Marinetti bize Gabriele d'Annunzio'yu[189] anlattı ve savaş hakkındaki oyununu okudu. Karısı yalnızca iki renkte giysiler giyiyordu: siyah ve beyaz.

Bir keresinde, hiç beklemediğimiz bir sırada, Marianne ile birlikte Brecht çıkageldi. Bize hararetli bir biçimde Positano'yu anlattı ve orada Caspar Neher'in[190] ziyaretine gitmemizi önerdi. Motorlu bir tekneyle hareket ettik. Positano çok özel bir yerdi. Bir arı kovanını andırıyordu ve insanlar, kayalara oyulmuş küçük hücrelerde yaşıyorlardı. O dönemlerde bölge adamakıllı vahşiydi – konfor aramayan, hatta konforu küçümseyen az sayıda sanatçı yaşıyordu Positano'da.

Reich birkaç haftalığına Münih'e gitmek zorundaydı. Bense sık sık alışveriş etmek üzere Daga'yla birlikte piazza'ya çıkıyordum. Bir seferinde bir dükkândan badem satın almak istedim. Ancak bademin

İtalyanca'sını bilmiyordum ve satıcı da ne istediğimi bir türlü anlamıyordu. Yanımda bir adam duruyordu ve "Hanımefendi, size yardımcı olabilir miyim?" dedi. "Lütfen," diye karşılık verdim. Bademleri aldım ve elimdeki paketlerle piazza'da yürümeye başladım – o bey peşimden geldi ve "Size eşlik ederek paketlerinizi taşıyabilir miyim?" diye sordu. Ona döndüm – sözlerini sürdürdü: "Kendimi tanıtmama izin verin – Doktor Walter Benjamin" – ben de kendi adımı söyledim.

İlk izlenimlerim: minicik spot ışıkları gibi parlayan gözlük camları, koyu, gür saçlar, beceriksiz eller – paketleri durmadan elinden düşürüyordu. Bir bütün olarak bakıldığında: sağlam bir entelektüeldi; hali vakti yerinde olanlardan. Eve kadar eşlik etti bana ve ayrılırken, yeniden ziyaretime gelip gelemeyeceğini sordu.

Hemen ertesi gün geldi. Mutfaktaydım (o barakaya mutfak denilebilirse tabii) ve spagetti pişiriyordum – hasır bir yelpazeyle ateşi harlatıyordum. Gri renkli bir elbise giymiştim; elbisenin bir yanında üçgen biçiminde bir yırtık vardı (bunu unutmuştum). Daga'yla hemen arkadaş oldu. Benjamin *Tek Yönlü Yol*'da, henüz yıkanmadığı için misafiri selamlamayı reddeden, ama yıkandıktan sonra, selam vermek üzere çırılçıplak odaya giren küçük bir kız çocuğunu anlatır. O kız Daga'ydı.[191] Spagettilerimizi yedikten sonra, "İki haftadan beri izliyorum sizi," dedi, "beyaz kıyafetleriniz içinde, upuzun bacaklı Daga'yla, piazza'da sanki yürümüyor da uçuşuyor gibiydiniz."

Aramızda canlı bir sohbet gelişti. Ben, Orel'de yürüttüğüm çocuk tiyatrosunu, Riga ve Moskova'daki çalışmalarımı anlatıyordum. Proleter bir çocuk tiyatrosu fikri ve Moskova onu anında büyülemişti. Yalnızca Moskova tiyatrolarını değil, yeni sosyalist âdetleri, yeni yazar ve şairleri de kendisine ayrıntılarıyla anlatmamı istiyordu; Lebedinski'yi, Babel'i, Leonov, Katayev, Serafimoviç, Mayakovski, Gastev, Kirillov, Gerassimov'u anlatıyor, Kollontay ve Larissa Reissner'den söz ediyordum. O da altta kalmıyor ve bana modern Fransız edebiyatını, Gide'i ve romanı *Kalpazanlar*'ı, inanılmaz bulduğu Marcel Proust'u anlatıyor ve kitaptan sayfalarca süren tasvirleri tercüme ediyordu. Birkaç cümleyle Vildrac'ın, Duhamel'in edebi portrelerini çiziveriyor, entelektüelliğini ve incelikli ruhsal analizlerini övdüğü Giraudoux'nun romanlarından en sevdiği bölümleri tercüme ediyordu – daha sonraları Berlin'de bana okumam için Kafka'nın bitmemiş romanı *Amerika*'yı verdi. Kafka'nın üzerimde belirli bir etkisi oldu; daha sonra *Şato* ve *Dava*'yı da edindim. Bana anekdotlar ve büyük hay-

ranlık duyduğu Heinrich von Kleist'ın küçük hikâyelerini de anlatırdı; en sevdiği yazarlardan biri de Jean Paul'dü.

Benjamin Capri'de düzensiz bir hayat sürdürüyordu; öğlen vakitleri çoğu zaman ya hiçbir şey yemiyor ya da bir kalıp çikolatayla yetiniyordu.

Bir keresinde neşeli bir tavırla gelmiş ve şöyle söylemişti: "Nihayet harika bir ev kiraladım; siz de görmelisiniz." Evin, asmalar ve yabani güllerden oluşan bir cengelin içindeki bir mağarayı andırdığını hayretle görmüştüm.

Kendi çalışmalarından da bazı şeyler anlatırdı. Bana Charles Baudelaire'den yaptığı çeviriyi okumasını istemiştim. Eskiden beri çok hoşlanırdım Baudelaire'den. Sık sık Goethe üzerine konuşur; *Gönül Yakınlıkları*'ndan özel bir coşkuyla söz ederdi. Bunun psikolojisi ve sorunsalıyla son derecede modern bir eser olduğunu düşünüyordu ve *Gönül Yakınlıkları* üzerine bir deneme yazdığını söylemişti. O dönemde "Alman Yas Oyunlarının Kökeni" üzerine hazırladığı çalışmaya gömülmüştü. Bunun, 17. yüzyıldaki Alman Barok Tragedyası hakkında bir inceleme olduğunu; bu edebiyatı az sayıdaki birkaç uzmanın bildiğini; bu tragedyaların hiçbir zaman oynanmamış olduğunu kendisinden duyduğum zaman, yüzümü buruşturmuştum: Ölü bir edebiyatla uğraşmanın ne anlamı olabilirdi ki? Bir süre sustu, ardından şunları söyledi: "Birincisi bilime, estetik teorisine yeni bir kavramsallaştırma getiriyorum. Yeni tiyatro söz konusu olduğunda, 'tragedya ve yas oyunu' kavramları yalnızca birer sözcük olarak, gelişigüzel kullanılıyor. Ben ise Tragedya ile Yas Oyunu arasındaki ilkesel farkı gösteriyorum. Barok dönemin oyunları umutsuzluğu ve dünyaya yönelik inançsızlığı dile getirir – gerçekten de kederli oyunlardır bunlar. Buna karşılık Yunanlıların ve gerçek tragedya yazarlarının dünya ve kader karşısında eğilmeyen bir duruşları vardır. Duruş ve dünyayı duyumsama tarzlarındaki bu farklılık önemlidir. Bu fark dikkate alınmalıdır ve nihayet türler arasında da bir ayrım yapmayı gerektirir – yani Tragedya ve Yas Oyunu olarak. Barok oyunları, 18. ve 19. yüzyıllarda Alman edebiyatında çok yaygın olan yas oyunlarının kökenini oluşturur gerçekten de."

"İkincisi," diye sürdürmüştü sözlerini, "yazdığım inceleme yalnızca akademik bir araştırma değil ve çağdaş edebiyatın çok güncel bazı sorunlarıyla da doğrudan bağlantılı." Çalışmasında, barok oyunlarındaki biçimsel dil arayışını, dışavurumculuğu andıran bir oluşum olarak nitelediğini özellikle vurgulamıştı. Bu yüzden, demişti, alego-

ri, amblem ve ayin üzerinden ortaya çıkan sanat sorunsalını böylesine ayrıntılı bir biçimde ele aldım. Estetikçiler, alegoriyi o güne dek hep ikinci sınıf bir sanatsal araç olarak değerlendirmişlerdi. O ise, alegorinin sanatsal açıdan çok değerli bir araç sayılması gerektiğini, hatta bunun da ötesinde, sanatsal algının özel bir biçimi olduğunu kanıtlamak istiyordu.

O dönemde cevapları beni tatmin etmemişti. Barok dönemin oyun yazarlarıyla dışavurumcuların dünya görüşleri arasında da benzerlikler görüp görmediğini ve bunların hangi sınıfsal çıkarları ifade ettiğini sormuştum. Belirsiz bir cevap vermiş ve o sıralarda Lukács'ı okumakta olduğunu ve materyalist bir estetikle ilgilenmeye başladığını eklemişti. O dönemde, Capri'de, alegoriyle modern şiirsellik arasındaki bağlantıyı pek anlayamamıştım. Şimdi geriye baktığımda, Walter Benjamin'in modern edebiyattaki biçim sorunlarını ne denli keskin bir bakışla saptamış olduğunu kavrıyorum. Daha yirmili yılların ajit-prop oyunlarında ve Brecht'in eserlerinde (*Mahagonny, Rızaya Dair Baden Öğretici Oyunu*) bile alegori, başat değerde bir ifade aracı olarak ortaya çıkar. Batı tiyatrosunda, sözgelimi Genet'nin oyunlarında ya da Peter Weiss'da ayin önemli bir unsurdur.

Capri'de Alman yas oyunları hakkındaki çalışmasının kariyeri açısından çok büyük bir önem taşıdığını anlatmıştı bana. Bu çalışmayı doçentlik tezi olarak bir üniversiteye sunmak istiyordu. Pek çok noktada geleneksel dogmalardan ayrıldığı ve dolaylı bir biçimde, estetik teorisinin Papası sayılan Johannes Volkelt'e karşı bir tartışma yürüttüğü için zorluklarla karşılaşacağını ve diplomatik adımlar atmak zorunda kalacağını düşünüyordu.

Şimdi kitabı yeniden okuduğumda, Walter'in ne denli saf olduğunu anlıyorum. Metin tam anlamıyla akademik bir görünüme sahip olsa bile; Fransızca ve Latince de dahil, pek çok bilimsel alıntılarla dolu olsa ve olağanüstü kapsamlı bir malzemeye dayansa bile, bu kitabın bir bilim adamı tarafından değil, dile âşık olan ve parlak bir veciz yapı kurabilmek için mübalağaya baş vuran bir şair tarafından yazıldığı apaçık ortada. Walter Benjamin, bana şiirler de yazardı ayrıca. Altılı kıta ve İskenderiye ölçüsü gibi, arkaik vezin ölçülerinde yazılmış, içerik açısından zengin ve biçimsel olarak ustaca şiirlerdi bunlar.

Benjamin'le birlikte Capri ve Anacapri'deki bir şenliğe gitmiştik. Piazza'da durup, olağanüstü bir gösteri izlemiştik: Türlü renklerdeki havai fişekler, gecenin içinde vızır vızır uçuşuyor ve çifte parıltılar

saçıyordu: yukarıda, gökyüzünde ve aşağıdaki denizde. Böylesine inanılmaz şekilleri bir arada hiç görmemiştim. Büyülenmiştik. Beni eve götürürken, şunları söyledi Benjamin: "Bu devlete büyük paralara mal oluyor. Ama o tepedekiler, bunun boşuna olmadığını biliyorlar. Halk yalnızca *panem*'e [ekmek] değil, *circenses*'e de [oyunlar] ihtiyaç duyar."

Bir keresinde yanında İbranice öğreten bir dil kitabı taşıyordu; İbranice öğrendiğini söyledi. Belki de Filistin'e gidecekti. Dostu Scholem, orada maddi güvenliğini sağlayacağını vaat etmişti. Nutkum tutuldu; sonra da aramızda sert bir tartışma çıktı: Normal düşünebilen, ilerici bir insanın yolu Moskova'ya çıkardı; Filistin'e değil. Walter Benjamin'in Filistin'e gitmesini engelleyen kişinin ben olduğumu rahatlıkla söyleyebilirim.

Benjamin'le birlikte Pestum'a da gittik ve antik tiyatronun kalıntılarını gezdik. Vezüv'den püsküren lavların altında kalan Pompei'yi gördük ve Napoli sokaklarında mekik dokuduk. Büyük bir yoksulluk gördük: Bir sürü aile, kira parası ödememek için sokaklarda yaşıyordu. Bir sepet içinde, koca bir şişeyi emen bir bebek gördüm. Şişenin içinde kırmızı bir sıvı vardı. Walter, annelerin küçük çocuklarına, derin bir uykuya dalmaları ve kendilerini rahat bırakmaları için şarap içirdiklerini anlattı bana. Bir seferinde, binaların geçirgen gibi göründüklerini söyledim. Eve döndüğümde, sayısız yap-boz olanağı sağlayan mobilyalar yaptıracaktım.

Benjamin, birlikte Napoli üzerine bir makale yazmamızı önerdi. Bu makaleyi yazdık. "Napoli" 19 Ağustos 1925'te *Frankfurter Zeitung*'da yayımlandı. (...)

Eylül ayında Paris'te bulunan Reich'ın yanına gittim. Ekim sonunda Almanya'ya döndük. Berlin'de yaşıyorduk. Benjamin'le Berlin'de sık sık buluşuyordum. İkimiz de şehirleri tutkuyla seviyorduk. İnsanın bir şehri kısa bir süre içinde gerçekten tanıyamayacağını söylüyordu. Berlin'e doğru bir biçimde bakmayı öğretti bana; apaçık ortada olan ya da örtülü çelişkileri (Kurfürstendamm, Grunewald – Kuzey Berlin) gösterdi. Benimle birlikte başka şehirler görmek ve bunlar üzerine yazmak istiyordu. Beni Granada'ya davet etti. Başka planlarım vardı ve Granada'ya gidemedim. Ama gemiyle Hamburg'a gittik. Limanda devasa gemiler gördük; St. Pauli'de yürüyüşler yaptık. (Burası Brecht'teki batakhane şehri Mahagonny'nin esin kaynağıydı.) İçinde arena bulunan bir café hatırlıyorum. Arenada pembe renklere boyanmış çıplak bir kadın ata biniyordu. Ortalık bir ahır gibi kokuyordu. Eğ-

lence endüstrisinin patronları, altını erkeklerin cebinden çıkarmanın, nehirlerden çıkarmaktan daha kolay olduğunu iyi biliyorlardı.

Benjamin, Berlin'de düzenli bir hayat sürüyordu. Grunewald'da, ebeveynine ait bir villada yaşıyordu. Berlin'deki lokantaları ve mönülerini çok iyi tanıyordu. Beni sık sık yemeğe davet ediyordu; onun uzmanca bir titizlik ve zarafetle yemek seçmesi bana zevk veriyordu. Sık sık adını artık hatırlamadığım, genç bir filozofla konuşuyordu. Özel bir terminoloji kullandıkları için, konuşmalarını izleyemiyordum. Bir seferinde otoyolda, sanırım Bruno Frank'ın arabasında, hız yapmıştık. Benjamin, Ullstein Yayınevi'nden yayımlanacak bir roman için ona danışmanlık yapacaktı. Oğlu Stefan'ın bir ritmik jimnastik kursuna gittiğini anlatıyor ve Daga'yı da oraya yollamamı tavsiye ediyordu. Stefan Daga'yı götürebilirdi. Daga'yla oraya birkaç kez gittim. Stefan, küçük bir kavalye gibi, kibar ve nazik davranıyordu. Walter, birkaç kez kardeşinin bir doktor ve komünist olduğunu anlatmıştı bana. Onunla tanışmayı çok istiyordum. Benjamin bizi tanıştıracağına söz verdi, ama bu sözünü tutmadı. Kendisini Brecht'le tanıştırmamı, pek çok kereler istedi benden. Bir keresinde Brecht'le bir lokantaya gitmiştim. Paris'ten gelen yeni tuvaletimin içinde çok zarif göründüğümü söyledi Brecht; kaba elbisesiyle kendisinin dikkat bile çekmeyeceğini düşünüyordu. Benjamin'in onunla tanışmak istediğini o yemekte söyledim. Brecht bu kez kabul etmişti. Buluşma, o sırada kalmakta olduğum, (Spichernstrasse'nin karşısındaki) Voss adlı bir pansiyonda gerçekleşti. Brecht çok mesafeli davrandı; bunu izleyen dönemde de birbirleriyle nadiren buluştular.

Benjamin, o dönemde doçentlik unvanını kazanabilmek için çabalıyordu – bunu başaramadı. Keyfi çok bozulmuştu.

Kapitalizmin hiçbir olumlu tarafı olmadığı üzerine konuşmamıza gerek bile yoktu. O da kapitalizme karşıydı ve Tolstoyvari bir ahlaki mükemmeliyetçilikte de kurtuluş görmüyordu; kapitalist devletin şiddet kullanılarak değiştirilmesinden yanaydı. Almanya'da, Benjamin gibi düşünen pek çok entelektüelle karşılaştım.

Aramızda şöyle konuşmalar sık sık geçti: "Okumuş bir insansın, akıllısın, uzman olduğun bir alan var – ve maddi bir güvencen yok." Walter sustu. Bense sözümü sürdürdüm: "Riga'dayken, benim maddi durumum da iyi değildi: Peki neden? Çünkü burjuva devletine karşı mücadele ediyordum, yoksa çok para kazanabilirdim. Peki ama sen nerede duruyorsun, Kültür Üstadı? Kardeşin Komünist Partisi'nin üyesi. Sen neden değilsin?"

"Senin için kolay tabii," diyordu Walter. Şunları bile söylemişti hatta: "Gözlerine at gözlüğü takılmış bir at gibisin sen. Yalnızca önünü görüyorsun ve yol sana düz gibi geliyor. Benim için ise mesele daha zor, daha karmaşık; ben bir sürü başka şeyi de düşünmek zorundayım."

Benjamin Komünist Partisi'ne katılmadı, ama komünistlerle ilişki kurdu ve Proleter Yazarlar Birliği'nin toplantılarını izledi.

Çoğu zaman rüyalarını anlatırdı bana. Bunları dinlemekten hoşlanmaz ve sık sık sözünü keserdim; ama o anlatmayı sürdürürdü. Böyle aydınlanmış, önyargılardan arınmış bir adamın rüyalarla uğraşmasına şaşırırdım. Yakın zamanda, "Deneyim ve Yoksulluk" başlıklı denemesinde şu satırları okudum: "Yorgunluğun ardından uyku gelir; rüyaların orada, günün keder ve ezikliğini telafi etmesi ve uyanıkken gücümüzün yetmediği, çok sade, ama görkemli bir varoluşu gerçekleşmiş gibi göstermesi hiç de seyrek rastlanan bir durum değildir. Miki Fare, günümüz insanı için böyle bir rüyadır." Benjamin'in rüyalara duyduğu ilgiyi şimdi anlıyorum.

Kendisini kuşatan şeyler ve nesneler onun için çok önemliydi. Kitaplara özel bir tutku duyardı. Bıkıp usanmadan kitap toplardı; nadir baskıları vardı ve bunlarla gurur duyardı. Çevresindeki nesnelere bağlanırdı. Bazı eşyalarımı, bir sepet içinde onun evine bırakmıştım. Bir Türkmen halısı ve modern bir renk anlayışının ürünü olan bir divan yastığı –Sovyet sanatçısı A. Exter'in bir modeliydi– özellikle hoşuna gitmişti. Berlin'den ayrılmadan önce eşyalarımı oradan aldım. Ama Benjamin bu halı ve yastıktan ayrılmak istemiyordu. Bunları ona bıraktım – mutlu olmuştu. Riga ve Moskova'da ziyaretime geldiğinde, bu eşyaların onun evine ısındıklarını söylemişti. Bana sürpriz bir armağan getirdiğinde, bunu titizlikle seçmiş ve her ayrıntıyı düşünmüş olduğu görülürdü. Karşılaştığı nesneler, onun için canlı varlıklardı – kendisine rahatsızlık veren ya da destek olan varlıklar. Mobilyaların nasıl yerleştirildiğinin bir iş görüşmesinin sonucu açısından önem taşıdığından sıkça söz ederdi.

"Poliklinik" ve "Büro Gereçleri" hakkındaki yorumları (*Tek Yönlü Yol*) bana konuşmalarımızı hatırlatıyor.

•

Editörün ve Çevirmenin Notları

1. Benjamin günlüğüne önce *Moskova Günlüğü* adını vermiş, sonradan üstünü çizerek *İspanya Seyahati* diye yazmıştır. Metnin başlığının sonradan, belki de yıllarca sonra *İspanya Seyahati* olarak değiştirilmesi siyasi ya da şahsi nedenlere mi dayanıyordu, Moskova'da yaşadığı deneyimlere bu yolla mecazi bir nitelik mi atfediliyordu, yoksa bu edebi bir ima mıydı ya da tüm bu nedenler ve düşünülebilecek diğer etkenlerin bir sonucu muydu? Yorum gerektiren bu soruya yalnızca değinebilir, ancak doğruluğu tartışmasız bir cevap veremeyiz.

2. Bernhard Reich (1894-1972), oyun yazarı, yönetmen ve tiyatro eleştirmeni. Benjamin onu 1924 yılında, Alman Tiyatrosu'nda çalıştığı Berlin'de tanımıştı. 1925 yılında birlikte "Revü ya da Tiyatro" başlıklı bir makale yazdılar. Reich, 1926 yılından itibaren Sovyetler Birliği'nde yaşamaya başladı.

3. Asja Lacis (1891-1979), Letonya doğumlu tiyatro oyuncusu ve yönetmeni; Meyerhold'un asistanlığını yapmış, Benjamin'i 1929'da Brecht'le o tanıştırmıştır. [Bkz. Sunuş, Önsöz ve Ekler.] Lacis'in anılarına göre, 1924 sonbaharında Benjamin'le Berlin'de pek çok kez buluşmuşlardı. Benjamin Lacis'i bir yıl sonra, yasadışı bir ajit-prop tiyatrosunun başında olduğu Riga'da ziyaret etti. Lacis'in Berlin'de yaşadığı ve proleter çocuk tiyatrosu üzerine teorik ve pratik çalışmalar yaptığı 1928-30 yılları arasında iki ay kadar birlikte yaşadılar. Eşi Dora ile boşanma işlemlerinin sürmesi yüzünden Benjamin'in Lacis'le evlenerek Almanya'da kalması için vatandaşlık almasını sağlama çabaları da, Lacis'in Benjamin'in Sovyetler Birliği'ne göç etmesini ayarlama çabaları da sonuçsuz kalmış, Lacis 1930'da Moskova'ya dönmüştür. Alman tiyatrosu üzerine *Revolutsii teatr germani* (1935) adlı bir kitap yazdıktan sonra Stalin'in ölümüne kadar on yılı aşkın bir süre gözetim altında tutulan Lacis, hayatının sonuna doğru evlendiği Bernhard Reich'la uzun bir birliktelik yaşamış, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Reich'la birlikte Brecht oyunları sahnelemişlerdir. Lacis'in hayatının son yıllarında yazdığı otobiyografisi *Revolutionär im Beruf*'un (Meslekten Devrimci) Benjamin'le ilgili bölümlerini elinizdeki kitabın "Ekler" bölümünde bulabilirsiniz.

4. Lacis, 1926 yılının Eylül ayında geçirdiği bir sinir krizi sonrasında Gorki Sokağı'nın yakınındaki Rott sanatoryumuna yatmıştı.

5. Oyuncu, yönetmen ve tiyatro idarecisi olan Vsevolod Emileviç Meyerhold (1874-1942) 1923 yılında kendi tiyatrosunu kurmuştu, "Teatr imeni Meyerholda" (TIM). Daha sonra Sovyet yönetimiyle anlaşmazlığa düşerek 1938'de hapsedildi ve içeride (bir kaynağa göre 1940'ta) öldürüldü.

6. 1836 yılında Nikolay Gogol tarafından yazılan *Müfettiş*'in Meyerhold Tiyatrosu'ndaki provaları bir buçuk yıl sürmüştü.

7. Kameneva Enstitüsü ifadesiyle kastedilen VOKS (Vsesoyuznoye obşçestvo kulturnoy svyazi s zagranicey: Yurtdışıyla Kültürel İlişkiler İçin Rusya Cemiyeti), 1925-1958, kurulduğu 1925 yılından 1929 yılına kadar, Troçki'nin kız kardeşi Olga Kameneva (1883-1941) tarafından yönetilmişti.

8. VAPP (Vserossiyskaya assosiasiya proletarskik pissateley: Rusya Proleter Yazarlar Birliği), 1920 yılında kurulmuştu.

9. Yazar Aleksandr Herzen'in (Rusça Gertsen) adını taşıyan Dom (ev) Herzena o dönemde başka kuruluşların yanı sıra VAPP için de bir toplantı yeriydi.

10. Petr Semenoviç Kogan (1872-1932), edebiyat tarihçisi ve eleştirmen, Petersburg ve Moskova üniversitelerinde Alman ve Latin Edebiyatları profesörlüğü, 1921 yılında kurulmasından itibaren de Sanat Bilimleri Akademisi'nin başkanlığını yaptı.

11. Burada Mihail Bulgakov'un *Beyaz Rus Askeri* (1924) başlıklı romanından tiyatroya uyarlanan ve Konstantin Stanislavski tarafından (1827-1932) sahneye konulan *Dni Turbiniç (Türbinlerin Günleri)* adlı oyundan söz edilmektedir.

12. Mihail Vasilyeviç Frunze (1885-1925), general ve Parti'nin önde gelen üyelerinden biri; son olarak Savaş ve Donanma Komiserliği yapmıştı.

13. Viktor A. Şestakov (1898-1957), 1922 ve 1927 yılları arasında Devrim Tiyatrosu'nun baş dekoratörlüğünü yapmış, daha sonra Meyerhold Tiyatrosu'na geçmişti (bu tiyatronun 1937 yılında kapatılmasına kadar).

14. Meyerhold'un karısı olan Zinaida Raih (1894-1939), Sergey Yesenin'in eski karısıdır; Meyerhold tarafından sahnelenen oyunlarda çoğunlukla başrol oynuyordu. Meyerhold'un tutuklanmasından birkaç hafta sonra evlerinde öldürülmüş olarak bulundu.

15. Oyunun bu uzunluğu, öncelikle Gogol'ün başka oyunlarından sahneler eklenmiş olmasının bir sonucudur.

16. Grigori Leleviç (1901-1945), Labori Gileleviç Kalmanson'un müstear adı. Leleviç şair, eleştirmen, *Na postu* (Nöbette) adlı derginin yayıncısı ve 1923 yılında aynı adla ortaya çıkan topluluğun kurucularından biriydi. Daha sonra Parti'den kovuldu ve 1945'te toplama kampında öldü.

17. *Rusya için yazmanın yöntemi*'nden itibaren bu cümleler, Benjamin tara-

fından kurşun kalemle işaretlenen ve büyük bir bölümü daha sonra –kısmen aynen, kısmen ifadesi hatta yer yer içeriği de değiştirilerek– "Moskova" başlıklı denemeye ve bazı başka yazılara alınan 39 paragraftan birini oluşturuyor.

18. Kastedilen kitap, *Tek Yönlü Yol* (Berlin, 1928). Bu ithaf şöyledir: "Bu yolun adı, onu bir mühendis olarak yazarda açan kişiye atfen, *Asja-Lacis-Caddesi* konmuştur."

19. Tanınmış fotoğrafçı Saşa Stone, Benjamin'in Jula Radt tarafından yapılmış "baş" heykelinin fotoğrafını çekmişti; *Tek Yönlü Yol*'un kapak fotoğrafı da ona aittir.

20. Ernst Toller (1893-1939), 1926 yılının mart ayından mayıs ayına kadar Moskova'da kalmıştı. Yazdığı oyunlar 20'li yıllarda Rus tiyatrolarında sık sık sahneleniyordu.

21. Werner, Paul Frölich'in (1884-1953) müstear adıdır. Toller'e saldıran yazısı "Pravda ob Ernst Tollere" (Ernst Toller Hakkındaki Gerçek) 20 Mart 1926'da *Pravda* gazetesinde yayımlandı ve altı gün sonra Toller tarafından cevaplandı: "Pismo v redakciyu" (Yazı işlerine Açık Mektup). Werner'in de aynı sayfada yayımlanan eleştirel cevabı "Naş otvet Tolleru" (Toller'e Cevabımız) Toller'in devrim davasına katkılarını sayarak, barışçı bir tavırla noktalanıyordu.

22. Aleksandr Granovski (1890-1935), Moskova'daki Musevi Akademi Tiyatrosu'nun yöneticisi. Benjamin'le daha sonraki bir buluşmalarının sonucunda, "Granovski Anlatıyor" başlıklı makale yazılmıştır. Bu metinde Moskova'daki buluşmalarına atıfta bulunan şu satırlar yer alır: "Beni bir buçuk yıl önce Moskova'daki evinde büyüleyen o rahatlatıcı huzur, bugün de yayılıyor bu adamdan. Ancak o zaman sahnelediği oyunlardan hiçbirini görmemiştim; dolayısıyla misafirinin Moskova'ya ilişkin ilk izlenimleri, ona benim için o zamanlar yalnızca müphem bir kavram olan Yahudi tiyatrosu hakkındaki görüşlerimden daha ilginç gelmiş olmalıydı." (*Literarische Welt*, 27.4.1928)

23. Benjamin, Moskova seyahatine çıkmadan önce, herhalde Reich aracılığıyla, yeni hazırlanan *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'ne bir Goethe maddesi yazması için teklif almıştı.

24. Aleksandr İliç Bezimenski (1898-1973), şair ve eylemci. 1926 yılında VAPP içinde Leleviç'le aynı fraksiyonda yer alıyordu.

25. Jakop Grommer, 1879 Rusya doğumlu; Almanya'da matematik okuduktan sonra, bir dönem Albert Einstein'ın asistanlığını yaptı. Yüzünün (Scholem tarafından da doğrulanan) tuhaf görünüşü, bir hastalığın, muhtemelen akromegali hastalığının bir sonucudur.

26. Leon Troçki (1879-1940), Grigori Zinovyev (1883-1936) ve Lev Kamenev (1883-1936) o dönemde Stalin karşıtı muhalefetin önderliğini yapıyorlardı.

27. Bu bölüm için bkz. *Son Bakışta Aşk*, Metis Yayınları, İstanbul, 1993, s. 55.
28. Alfredo Casella (1883-1947), İtalyan müzisyen ve besteci.
29. Stefan (1919-1972) Benjamin'in oğlu, Daga ise Asja Lacis'in kızıdır.
30. *Çimento*, Fedor Gladkov (1883-1958) tarafından 1925 yılında yazılan bir romandır. 1927 Haziranında Benjamin'in bu romanın çevrisiyle ilgili bir değerlendirmesi yayımlandı.
31. Atlı araba sürücüsü.
32. Sovyetler Birliği Bolşevik Partisi'nin gençlik örgütü olan Komsomol (Kommunistiçeski Soyuz Molodezi) üyesi.
33. Kelime anlamı, Çin Şehri; Moskova'nın Kızıl Meydan ve Kremlin'i de kapsayan eski şehir merkezi.
34. Bela İlleş (1895-1974), Macar yazarı. 1923'ten itibaren Sovyetler Birliği'nde yaşamış, Uluslararası Devrimci Yazarlar Birliği'nin genel sekreterliğini (1925-1933) yürüttükten sonra II. Dünya Savaşı sırasında Kızıl Ordu'da general olarak görev almıştır.
35. V. S. Staruçin kastediliyor.
36. Baron Petr Vrangel (1878-1928), Kornilov'un Petrograd Sovyeti'ni devirme girişimini destekleyen Rus generali. 1920 yılında, devrim savaşının son önemli çatışmasında Troçki ve Stalin tarafından yenilgiye uğratıldı ve yurtdışına kaçtı.
37. Gosbank, Devlet Bankası (Gos: gosudarstvennyi kelimesinin kısaltması).
38. Vilgelm (Vilis) Knorrin (1890-1938), yüksek dereceli bir Parti ve devlet görevlisi; 1926-27 yıllarında Parti Merkez Komitesinin ajitasyon ve propaganda bölümünün başındaydı.
39. Rus asilzadesi.
40. Keçe bot.
41. Arbatskaya Meydanı.
42. Egon Erwin Kisch (1885-1938), 1925 yılının sonbaharından 1926 ilkbaharına kadar süren bir Sovyetler Birliği seyahati yapmıştı.
43. Sofya Krilenko, Sovyet Adalet Komiseri Nikolay Krilenko'nun kız kardeşi. 1924 yılında Benjamin ve Asja Lacis'le aynı zamanda Capri'de bulunmuştu.
44. Karl Kindermann, 1924 yılının ekim ayında, Lenin'e karşı bir suikast planlama iddiasıyla tutuklanan üç Alman gencin davasında baş sanıktı. Dava sonunda idama mahkûm oldu, ancak cezası infaz edilmedi.
45. Bu kart Bloch'un eline geçmedi. Bloch yazılı adreste bulunamadığı için, kart Benjamin'e geri gönderildi.

46. Benjamin bu ifadeyle 1921 yılında, savaşta tahrip olan ekonomiyi canlandırmak üzere Lenin tarafından kapitalist işletmelere sınırlı ölçekte izin vererek uygulamaya konan "Yeni Ekonomi Politikası"nı (NEP) değil, 1920'li yılların ikinci yarısında tüm ekonomik alanlarda masrafları kısmak için başlatılan "iktisat rejimi" kampanyasını kastediyor.

47. Hacıyatmaz.

48. *Potemkin Zırhlısı* (*Bronenosets Potemkin*) Sergey Eisenstein (1898-1948) tarafından 1925 yılında çekilen filmin adı.

49. *Kanun Namına* (*Po zakonu*) Jack London'ın bir hikâyesinden 1926 yılında Lev Kuleşov (1899-1948) tarafından sinemaya uyarlanan filmin adı.

50. Joseph Roth (1894-1939), 1926 yılında *Frankfurter Zeitung* adına Sovyetler Birliği'ne dört aylık (ağustos sonundan, aralık sonuna kadar süren) bir gezi yapmıştı. "Rusya Seyahati" başlıklı yazı dizisi, 18 bölüm halinde, 14.9.1926 tarihinden 19.1.1927 tarihine kadar aynı gazetede yayımlandı.

51. Roth'un "Okul ve Gençlik" başlıklı yazısı *Frankfurter Zeitung*'da 18 ve 19 Ocak 1927 tarihlerinde yayımlandı.

52. "İyi günler" anlamına gelen bir selamlaşma sözcüğü.

53. Yauza Nehri kıyısında (idari olarak Moskova'ya bağlı) bir köy.

54. Emil Ludwig (1881-1948), Alman biyografi yazarı ve tarihçi. Paul Scheerbart (1863-1915) Alman denemeci ve romancı, ütopyacı romanlar ve bilimkurgu yazmıştır; Benjamin ve Scholem özellikle *Glasarchitektur* (1914) yapıtını çok beğenirlerdi.

55. Meyerhold'un sahnelediği *Müfettiş* oyununda Avdotya rolünü oynayan Nina Yermolayeva kastediliyor olabilir.

56. Kızıl Kapı.

57. Oyun aslında 15 sahne ya da epizottan oluşuyordu.

58. *Müfettiş* oyununun "zengin kostümleri" Moskovalı modacı M. Lamanova tarafından tasarlanmış, "dekor uygulamaları" ise Meyerhold'un önerisine bağlı kalarak, V. P. Kiselev tarafından gerçekleştirilmişti.

59. Tamirat, genel bakım.

60. Cadde.

61. Fyodor Korş (1852-1923) tarafından kurulan tiyatro; 1925-26 yıllarında Devlet Tiyatrosu bünyesine alındı; 1932 yılında kapandı.

62. Die Schmiede yayıneviyle yaptığı yazışmalardan anlaşıldığı üzere, Benjamin o dönemde *Kayıp Zamanın Peşinde* adlı romanın 3. cildini çeviriyordu (*Guermantes Tarafı*). Daha önce (Franz Hessel'le birlikte) *Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde* başlığını taşıyan 2. cildin ve 4. cildin (*Sodom ve Gomorra*) çevirisini tamamlamıştı.

63. Nikolay Buharin (1888-1938), 1926-1930 yılları arasında Komintern Başkanı ve *İzvestiya* gazetesinin yazı işleri müdürü. *Tarihsel Materyalizm Teorisi* (1922) başlığını taşıyan bir kitabı vardır.

64. Tasarım ve el işleri müzesi.

65. *Les* (Orman), Aleksandr Ostrovski'nin (1823-1886) yazdığı bir oyundur. Benjamin'in izlediği Meyerhold yorumu ilk kez 19 Ocak 1924 yılında sahnelenmişti.

66. Nikolaus Basseches (1895-1961), Moskova doğumlu Avusturyalı mühendis ve gazeteci. Avusturya ve daha sonra (1940'larda) İsviçre gazetelerine Sovyetler üzerine yazılar yazmıştır.

67. *Les*'in özgün metninde bir "akordeon sahnesi" yoktur. Bu şekilde nitelenebilecek bir sahne, Meyerhold'un yorumunda eklenmiştir. Akordeon bir kenara bırakılacak olursa, bu bölümün Piyotr ve Aksinya arasında geçen sahne olduğu anlaşılıyor (4. Perde, 5. Sahne).

68. Aleksandr Yakovleviç Tayrov'un (1885-1950) tiyatrosu 1923 yılında Berlin'e bir turne yapmıştı.

69. Tov., Tovarişç (yoldaş) kelimesinin kısaltması.

70. Bilindiği gibi, Benjamin *Ursprung des deutschen Trauerspiels* (Alman Yas Oyunlarının Kökeni; Berlin, 1928) başlığını taşıyan incelemesini doçentlik tezi olarak hazırlamıştı, ancak tezinin reddedileceği anlaşılınca çalışmasını geri çekmek zorunda kaldı. Benjamin'in burada sözünü ettiği "giriş bölümü" kitabın başındaki "Epistemolojik Giriş" değil, yayımlanan kitaba alınmamış bir ön değinmedir. Benjamin burada, kurumlaşmış "bilimle" arasındaki "dikenli" ilişkiyi "masal" kalıpları içinde aktarır.

71. Moskova Akademik Sanatçılar Tiyatrosu'nun (Moskovski Çudozestvennyi Teatr, kısaltması: MÇAT) ikinci sahnesi kastediliyor.

72. Benjamin, Philipp Keller'i Freiburg'daki üniversite döneminden (1913) tanıyordu. O dönemde aralarındaki ilişki açısından mektuplarına bakılabilir: "Ben, Keller'in tam zıddıyım ve kendimi ondan kurtardıktan sonra, insanları da ondan kurtarıyorum. Bunu ancak ona saygı duyarak başarabilirim – bir sanatçı olarak (bir bohem olarak değil, çünkü Keller bir bohem değil)".

73. Benjamin'in dil teorisi üzerine 1916 yılında yazdığı ve hayattayken yayımlanmamış, uzun denemesi.

74. Krş. 1926 yılında yazılan *Tek Yönlü Yol* kitabındaki "Savaşçı Anıtı" bölümü.

75. 1112-1147 yılları arasında inşa edilen San Frediano.

76. Trubnaya Meydanı'ndaki Köylü Derneği.

77. Tayin ya da iş seyahati.

78. Birahane.

79. Bu cümlenin Almanca aslı (*Russland beginnt dem Mann aus dem Volke Gestalt anzunehmen*) alışılmadık kurgusuyla, yaygın iki ifade biçimi arasında kalmış gibidir. Dolayısıyla şu biçimlerde de okunabilir: "Rusya'da sokaktaki adam bir şekil kazanmaya başlıyor" ya da "Rusya sokaktaki adama bir şekil kazandırmaya başlıyor." Ancak metnin devamı bizi yukarıdaki "yorumu" tercih etmeye zorladı. (ç.n.)

80. *Dünyanın Altıda Biri* (*Şestaya çast mira*), senaryo ve yönetmen: Dziga Vertov (1896-1954). İlk kez 31 Aralık 1926'da Moskova'da gösterildi. SSCB'nin genişliğiyle etnik çeşitliliğini vurgulayan film, ülkeyi Batı kapitalizminin sömürgeciliğine karşılık kardeşçe birliğin örneği olarak gösteriyordu.

81. *Dayoş-Avrupa* ya da *Daeş Evropu!* (*D.E.*, Gelsin Avrupa!), Ilya Ehrenburg'un *Trust D.E.* ve B. Kellermann'ın *Tünel* romanlarından hareketle M. Podgaecki tarafından yazılan oyunun adı. İlk kez 15 Haziran 1924'te Meyerhold Tiyatrosu'nda sahnelendi.

82. Politik ve bilimsel bilginin yaygınlaştırılması için kurulan merkez; Mayakovski burada pek çok edebiyat toplantısı düzenlemişti.

83. Kelime anlamı Çin mahallesi ya da geçidi.

84. İgor Vladimiroviç İlinski, 1901 doğumlu ünlü tiyatro oyuncusu; özellikle komedilerde oynadı. 1920-1935 arasında Meyerhold'la birlikte çalıştı.

85. Yuri Lebedinski (1898-1959), edebiyatçı ve yazar; VAPP dahil çeşitli proleter yazar birliklerinin üyesiydi. Lebedinski, özellikle Komünist Parti'nin iç işlerini ele alan *Nedelya* (Hafta, 1922) ve *Kommisari* (Komiserler, 1925) adlı romanlarıyla tanındı.

86. Oskar Walzel (1864-1944), edebiyat tarihçisi. Rus Akademisi'nin onur üyesi olan Walzel, Benjamin'in yazdığı makalenin geri çevrilmesinden sonra, *Sovyet Ansiklopedisi* için Goethe maddesini yazmakla görevlendirildi. (Bkz. "Ekler" bölümündeki Lunaçarski'nin mektubu.)

87. Tayrov tarafından sahnelenen Eugene O'Neill'in (1888-1953) oyunu Kasım 1926'da Kamerni (Oda) Tiyatrosu'nda oynandı.

88. Alicia Koonen (1889-1974), Belçika asıllı kadın oyuncu; Stanislavski'nin kurduğu MÇAT'ın eski üyesi ve Tayrov'un karısıydı.

89. Berlin'deki büyük bir alışveriş merkezi.

90. Franz Hessel (1880-1941), yazar ve çevirmen. Benjamin ve Hessel, Proust'un *Kayıp Zamanın Peşinde* adlı eserinin ikinci ve üçüncü ciltlerini Almanca'ya birlikte çevirmişlerdi. Benjamin'in *Tek Yönlü Yol* ve *Alman Tiyatrosu* kitaplarını yayımlayan Rowohlt yayınlarında baş editör olarak çalışmıştır.

91. Fernand Crommelynck'in Meyerhold tarafından sahnelenen eseri *Le Cocu magnifique*'in (*Deyyus*) dekor ve kostümlerini, konstrüktivist eğilimli kadın sanatçı Lyubov S. Popova (1889-1924) hazırlamıştı.

92. A. Faykos'un *Uçitel Bubus* (Öğretmen Bubus) adlı eserini Meyerhold sahneye koymuş, dekorları ise yönetmen ve E. Şlepanov birlikte hazırlamışlardı. İlk kez 29.1.1925'te oynandı.

93. *Rişi Kitay* (Kükre, Çin!), Sergey Tretyakov'un eseri. Dekor: Sergey Efimenko (doğumu 1896). Yönetmen: Meyerhold'un öğrencilerinden V. Federov. İlk kez 23.11.1926'da oynandı, kısa süre sonra yönetmenliği Meyerhold devraldı.

94. *Suikast* (*Kupite revolver*), B. D. Koroleva tarafından sahneye kondu. Dekorlarını S. Efimenko'nun yaptığı oyun, ilk kez 30.12.1926'da oynandı.

95. Guignol, Fransız kukla tiyatrosundaki figürlerden birinin adıdır. Paris'te bu isim özellikle Montmartre'daki küçük kabare tiyatroları tarafından benimsenmiştir; "Teatre du Grand Guignol" (1899-1962) gibi.

96. Sergey M. Gorodetzki (1884-1967), şair, libretto yazarı; 1932 yılına kadar *İzvestiya*'nın edebiyat servisinde çalıştı.

97. Evgeni Gnedin (1898-1983), tanınmış Sovyet diplomatı; Bolşeviklere maddi yardımda bulunmuş olan Aleksandr Gelfand'ın (Parvus) oğlu olduğu söylenir.

98. Anatoli Lunaçarski (1875-1933), yazar ve edebiyat tarihçisi; 1917-1929 yılları arasında Eğitim Komiserliği yapmıştı.

99. Robert Pelşe (1880-1955), komünist eleştirmen ve edebiyat tarihçisi. 1926 yılında Lunaçarski ile birlikte *Çağdaş Tiyatronun Yolları* başlıklı bir eser yayımlamıştı.

100. Kastedilen Valerian Pletnev (1886-1942), 1920-1932 yılları arasında Proletkult Merkez Komitesi'nin başkanıydı. 1921 yılından itibaren Politik Eğitim Komitesi'ni (Glav-Polit-Prosvet'i) yönetti.

101. Vladimir Mayakovski (1893-1930), şair ve oyun yazarı. SSCB'de Fütürizmin en büyük temsilcisi olmuştur. 1917'de Narkompros'un (bkz. 142. not) çıkardığı *Toplumun Sanatı* dergisini yönetmeye başladı. Oyunları Meyerhold tarafından sahnelendi. 1923'te *LEF* (Sol Sanat Cephesi) dergisinin yönetimini üstlendi ve Meyerhold, Pasternak, Eisenstein, Şostakoviç gibi sanatçılarla devrimci bir sanat hareketi oluşturdu. 1927'de çıkardığı *Noviy LEF* (Yeni Sol Sanat Cephesi) dergisinde sekter olmakla suçladığı RAPP'la (Rus Proleter Yazarlar Birliği) polemiğe girdi. 1930'da katıldığı RAPP'ta bireycilik suçlamasıyla karşılaştı, o yıl sahnelenen *Banya* (Hamam) oyunu da resmi çevrelerden sert eleştiriler aldı. Aynı yıl intihar etti.

102. Andrey Byeli, şair, romancı ve eleştirmen Boris Nikolayeviç Bugaev'in (1880-1934) müstear adı.

103. Mihail Levidov (1891-1941), Rus yazar ve gazeteci.

104. Örneğin, S. Tretyakov, J. Grossman-Raşçin, A. Slonimski, N. Volkonski, İ. Aksenov. Bu tartışma hakkında, 9 Ocak 1927'de *Pravda*'da bir haber yayımlandı.

105. Kremlin'in cephaneliği, 1844-1851 yılları arasında inşa edildi.

106. Sopor Spasa na Boru, 1330 yılında inşa edilen küçük bir kilise.

107. Andrey Kirilloviç Razumovski (1752-1836).

108. *Denç i Noç* (Gün ve Gece), Tayrov tarafından Kamerni Tiyatrosu'nda sahnelendi.

109. *Storm* (Fırtına), Vladimir Bill-Belocerkovski'nin (1885-1970) oyunu; ilk kez 1925 yılında sahnelendi. Yönetmen: E. Lyubinov-Lanskoy.

110. Kelime anlamı çember, daire; siyasal ve felsefi tartışmalar yapmak üzere toplanan küçük bir genç aydınlar grubunu nitelemek için 1840'lı yıllarda kullanılmaya başlayan bir terim.

111. Kâğıtta meydana gelen bir buruşma sonucu buradaki bir kelime okunamamaktadır.

112. Elyazısından tahmini okuma.

113. Bu haber, 11.2.1927 tarihinde *Literarische Welt*'de "Yönetmen Meyerhold – Moskova'da İşi Bitti mi? Gogol'ün 'Müfettiş' Yorumuna Karşı Edebi Mahkeme" başlığı altında yayımlandı.

114. Mihail F. Larionov (1881-1964) ve Natalya Gonçarova (1881-1962) "avangard" ressamlar; evli olan çift, 1915-1929 yılları arasında Diaghilev yönetimindeki Rus Balesi'nin Fransa'da yaptığı gösterilerin sanat yönetmenliğini üstlenmişlerdi.

115. Küçük Tiyatro (Malyi Teatr; Devlet Akademi Tiyatrosu).

116. Savoy ve Bolşaya Moskovskaya, Moskova'nın iki ünlü oteli.

117. Alman Spartakistler'in gazetesi.

118. Mosselprom, zirai ürünlerin işlenmesini yürüten Birleşik Moskova İşletmeleri. Mosselprom'un ününe, Mayakovski ve Rodçenko'nun bu işletmeler için yazdıkları reklam metinlerinin büyük katkısı olmuştu.

119. Ernst Bloch (1885-1977), ilk karısı Else Bloch von Strizki (1883-1921) ile birlikte 1917 ilkbaharından 1919 yılına kadar İsviçre'de, Interlaken'de yaşamıştı.

120. Silvestr Feodosiyeviç Şçedrin (1791-1830), Rus manzara ressamı.

121. Vasili Vereşçagin (1842-1904), Rus ressamı; özellikle savaş tablolarıyla ünlüdür.

122. Alexandre Charles Lecocq (1832-1918). Oyunla ilgili bkz. 108. not.

123. "Basın Evi", bir tür gazeteciler derneği.

124. Karl Radek (1885-1939), önde gelen Parti yöneticisi; 1920'de Komintern'in Başkanlık Divanı'nda bulundu; 1927-28'de "Troçkist" olduğu suçlamasıyla sürgüne gönderildi.

125. Otellerdeki kapı görevlileri için, Benjamin ve Lacis'in uydurdukları bir kelime.

126. Kursk Garı, Kalançevskaya Meydanı'nda bulunan üç tren garından biri değildir. Benjamin Kazan Garı'nı kastediyor olmalıdır.

127. Soğuk mezeler.

128. "Duvar Takvimi" *Literarische Welt*'in 12 Aralık 1926 tarihli sayısında yayımlandı; Benjamin'in dizeleri Rudolph Grossmann tarafından resimlenmişti. Derginin yine aynı sayısında Lenin'in *Gorki'ye Mektuplar 1908-1913* başlıklı kitabının Benjamin tarafından yapılan bir değerlendirmesine de yer verilmişti.

129. Sergey İvanoviç Şçukin'in (1854-1936) 1908-1914 arasında topladığı Picasso koleksiyonu 54 resimden oluşuyordu.

130. "Sarı Dönem", özgül bir terim olarak kullanılmamaktaydı; Benjamin, Picasso'nun "sentetik kübizm" olarak bilinen döneminde yaptığı resimlerde sarı tonlarının baskın olduğunu vurgulamak istemiş olmalıdır.

131. Hans Memling (1430?-1495), Flaman ressam, dinsel resimleriyle ünlüydü.

132. Cornelius Theodor Marie "Kees" Van Dongen (1877-1968), Hollandalı-Fransız ressam; yüzyıl başında "Vahşiler" hareketi içinde yer almıştı.

133. [Victor Gabriel] Henri Le Fauconnier (1881-1946), Fransız kübist ve dışavurumcu ressam.

134. Marie Laurencin (1885-1956), Matisse'den ve kübistlerden etkilenmiş Fransız kadın ressam. "Comédie Française" ve Diaghilev'in "Ballets russes"u için kostüm tasarımları yapmıştı.

135. Thankmar Münchhausen (1892-1979), Marie Laurencin'i sanat tarihçisi Wilhelm Uhde aracılığıyla tanımıştı; Hofmannsthal ya da Rilke aracılığıyla tanıdığı Benjamin'le yazışmaları yayımlanmamıştır.

136. Benjamin'le yapılan ve *Veçernaya Moskva*'da yayımlanan söyleşi, Batı arşivlerine girmemiştir. Moskova'daki Lenin Kütüphanesi ise belgeyi bu kitabın yayıncısına göstermemiştir.

137. Günlüğün burasında yaklaşık iki sayfalık bir boşluk vardır.

138. Proletkult, "Proletarskaya kultura" kelimelerinin kısaltması; proletaryanın "gizli kalmış yaratıcı gücünü" gerçekleştirmeyi hedefleyen bir örgütlenme. 1917 Ekiminde kuruldu, 1921 yılında politik ve örgütsel bağımsızlığını kaybederek, doğrudan Narkompros'a (bkz. 142. not) bağlandı. 1932 yılında kapandı.

139. İlya Semenoviç Ostroukhov (1858-1929), Rus ressamı; 1905-1913 arasında Tretyakov Galerisi'nin küratörlüğünü yaptı.

140. Kafeterya.

141. Maximilian Schick (1884-1968), şair, çevirmen; 1892-1907 arasında Almanya'da Bryusov, Gorki gibi yazarlardan yaptığı çevirileri yayımlandı.

142. Narkompros (Narodniy Komissariat Prosveşçeniya), Eğitim Komiserliği (başında Lunaçarski bulunuyordu).

143. Bugünkü adıyla Kirov.

144. Lacis'in sanatoryumdaki oda arkadaşı.

145. Aleksey Rikov (1881-1938), Lenin'in ölümüyle onun yerine geçerek 1924-1930 yılları arasında Sovyetler Birliği Halk Komiserleri Kurulu'nun başkanlığını yaptı.

146. Sovyetler Birliği'nde havacılığın geliştirilmesinden sorumlu cemiyetin kısaltılmış adı.

147. Benjamin, 1925 yılında Hamburg'dan hareketle Barcelona üzerinden İtalya'ya yaptığı gemi yolculuğunu kastediyor olmalı.

148. Reich'ın yazdığı kitap, ancak uzun yıllar sonra, önce 1970 yılında Almanya'da, ardından 1972'de Rusya'da yayımlandı.

149. Hans Poelzig (1869-1936), etkili bir mimar ve Charlottenburg Teknik Üniversitesi profesörü.

150. Anlatıcının, Mademoisielle Vinteuil ile kız arkadaşı arasındaki lezbiyen yakınlığı gözlemlediği sahne olmalı. (Marcel Proust, *Kayıp Zamanın Peşinde* I, Swann'ların Tarafı.)

151. Willy Wiegand (1884-1961), Bremer Presse'nin kurucularından; Benjamin'in "Gönül İlişkileri" başlıklı denemesi ilk kez 1924 ve 1925 yıllarında Bremer Presse tarafından yayımlanan *Neue Deutsche Beiträge*'de basılmıştı.

152. Arthur Müller-Lehning (1899-1999) yazar, anarşizm tarihi üzerine en önemli akademisyenlerden ve *i 10, Internationale Revue* (Amsterdam) adlı derginin yayıncısı. Benjamin bu dergide, 1927 yılının başında *Tek Yönlü Yol*'dan bir metnin ön taslağını ve Moskova dönüşünden birkaç ay sonra da "Rusya'da Yeni Şiir" başlıklı makalesini yayımlamıştı.

153. Wolf Heinle'nin (1899-1923) karısı. Benjamin Wolf Heinle'nin ve kardeşi Friedrich'in (1892-1914) şiirlerini çok beğeniyor ve bunları yayımlamayı düşünüyordu.

154. Dora Sophie Pollak-Benjamin (1890-1964), 1917 ile 1930 yılları arasında Benjamin'in karısıydı.

155. Evgeni Vahtangov (1883-1922). Onun adıyla anılan tiyatro, MÇAT'ın 1921 yılında kurulan üçüncü sahnesidir. Vahtangov, bir süre "Habimah"ta (İbrani Tiyatrosu) yönetmenlik de yapmıştı.

156. Çeka (Çrezviçaynaya komissiya), siyasi polis (kelime anlamı olağanüstü komisyon).

157. Devlet Yayınevi'nde çocuk kitapları bölümünün yöneticisi. ("Muskin" adı kesin değildir, çünkü Benjamin günlüğünde bu ismi "Muzkin" ya da "Muksin" olarak da yazıyor.)

158. Benjamin burada, uzun süre yazmayı düşündüğü Proust makalesine gönderme yapıyor olmalıdır. 18 Eylül 1926 tarihli bir mektubunda şunları yazar: "Kim bilir ne kadar zamandır 'Marcel Proust'u Çevirmek

Üzerine' başlıklı bir deneme yazmayı düşünüyorum, hatta kısa bir süre önce Marsilya'da *Cahiers du Sud*'dan böyle bir denemeyi yayımlamak istedikleri haberini aldım. Ama bunu gerçekleştirmem biraz daha zaman alacak. Aslında bu deneme çeviriden çok Proust'la ilgili olacak." Benjamin bir Proust makalesi yazma düşüncesini ancak 1929 yılında gerçekleştirecekti.

159. Blei'ın makalesi 7.1.1927'de *Literarische Welt*'de yayımlandı. Benjamin'in "Cevap" yazısı ise bilinmeyen nedenlerle o dönemde basılmadı.

160. Franz Hoffmann'ın (1814-1882) yazdığı *Neuer deutscher Jugendfreund zur Unterhaltung und Belehrung der Jugend,* 19. yüzyıl ortalarının bir çocuk edebiyatı klasiğidir.

161. James Fenimore Cooper'ın *Deri Çorap Masalları* adlı eserinin Almanca çevirisi.

162. Gustav Schwab, *Antik Çağın En Güzel Efsaneleri* (1838).

163. Karl May (1842-1912), ağırlıkla Vahşi Batı'da geçen popüler romanların yazarı.

164. *Kampf um Rom* (Roma İçin Savaş), Felix Dahn'ın yapıtıdır.

165. Sophie Wörishöffer (1838-1890), denizcilik serüvenlerini anlatan romanların yazarı.

166. Friedrich Gerstäcker (1816-1872), egzotik romanların yazarı.

167. Gershom Scholem anılarında, Benjamin'in 1908-1914 yılları arasında bazı arkadaşlarıyla –Herbert Belmore, Alfred Steinfeld, Franz Sachs ve Willi Wolfradt– haftalık okuma toplantıları düzenleyerek Shakespeare, Hebbel, Strindberg, Ibsen ve Wedekind gibi yazarları tartıştıklarını anlatıyor.

168. Heinrich Hoffmann'ın (1809-1894) on dokuzuncu yüzyılın ortalarında yazdığı klasikleşmiş çocuk kitabı.

169. Benjamin bu projesini hiçbir zaman gerçekleştirmemiştir. Bununla birlikte çocukluk fantezileri *Berliner Chronik* (1932) adlı eserinde önemli bir yer tutar.

170. *Ana* (*Mat*), Gorki'nin 1906-1907 yıllarında yazdığı aynı adlı romandan sinemaya Pudovkin tarafından uyarlandı (1926); *Üç Milyonun Yargılanışı,* 1926 yılında Yakov Protazanov tarafından çekilen bir detektiflik komedisi.

171. Rusya'nın Kuzey Avrupa ve Kuzey-Batı Sibirya'daki topraklarında yaşayan, Ural-Altay dil grubuna bağlı bir halk.

172. Asja Lacis'e hayran olan Kızıl General'in adı.

173. Benjamin'in "Oskar A. H. Schmitz'e Cevap" başlıklı yazısı, Schmitz'in makalesiyle birlikte 11 Mart 1927 tarihinde *Literarische Welt*'de "Rus Film Sanatı ve Kolektivist Sanat Üzerine Bir Tartışma" başlığı altında yayımlandı.

174. Fritz Lang'ın (1890-1976) 1926 yılında çektiği film.

175. Narkomindel, Dış İlişkiler Komiserliği (Dışişleri Bakanlığı) sözcüklerinin kısaltması (Narodniy komissariat inostrannik del).

176. Rusça özgün ismi *Chopiniyana,* koreografi: M. Fokine, beste: F. Chopin (Benjamin "önemsiz bir besteci"den söz ederken, Chopin'in bestesini orkestraya uyarlayan A. Glasunov'u kastetmiş olabilir).

177. Asja Lacis çocuk tiyatrosu ve eğitimi üzerine ilk çalışmalarını 1918-19 yıllarında, Şehir Tiyatrosu'nda yönetmenlik yaptığı Orel'de gerçekleştirmişti.

178. Ekaterina Vasilyevna Gelzer (1876-1952), ünlü balerin; 1898-1934 arası Moskova Bolşoy Tiyatrosu'nda dans etmiş, 1925 yılında "SSCB Halk Sanatçısı" unvanı verilen ilk sanatçı olmuştu.

179. Sergeyevo'daki Troitse-Sergeyeva Manastırı (1930 yılından sonra adı "Zagorsk" olarak değiştirildi).

180. Boris Godunov (1552-1605), efsanevi Rus Çarı.

181. Mihail Aleksandroviç Çehov (1891-1955), tiyatro oyuncusu ve yönetmeni, 1928 yılında Rusya'dan göç etti.

182. Werner Scholem (1895-1940) Alman Reichstag'ında komünist bir milletvekiliydi. Almanya Komünist Partisi'nin (KPD) içinde (Ruth Fischer, A. Maslow vd. ile) sol muhalif bir grup oluşturmuştu. 1927'deki Stalinizasyon sürecini takiben KPD'den atılmış ama Reichstag içinde kalmıştır.

183. Mirjam Ben-Gavriel (1898-1980) Avusturya kökenli aktris, 1925'te Filistin'e göç etmişti ve o dönemde Berlin'i ziyaret ediyordu.

184. "Güney Defterleri" 18.3.1927'de *Literarische Welt*'de yayımlandı.

185. Dora Benjamin'in Ullstein Yayınevi'ndeki çalışmaları hakkında pek az bilgi vardır, çünkü yayınevinin arşivi savaş sırasında yok olmuştur. *Praktische Berlinerin*'in adı 1927'den sonra *Modenwelt* olarak değiştirilmiştir.

186. Elsa Burchardt Scholem, Gershom Scholem'in (1923-36 yılları arasında) ilk karısıdır.

187. Siegfried Kracauer (1889-1966), Benjamin'in Ernst Bloch vasıtasıyla tanıdığı romancı, eleştirmen ve film kuramcısı. Joseph Roth ve Theodor Adorno'nun yakın arkadaşıydı; 1920-1933 yılları arasında *Frankfurter Zeitung*'un kültür sayfalarının editörlüğünü yaptığı sırada Benjamin'in pek çok yazısını yayımlamıştır.

188. Emilio Filippo Tommaso Marinetti (1876-1944), İtalyan şair, romancı ve oyun yazarı. 20. yüzyılın ilk yarısında gelişen Fütürizm akımının kurucusudur. Giderek faşist görüşlere yakınlaşarak Mussolini'yi desteklemiş, 1924'te yayımladığı *Futurismo e fascismo* (Fütürizm ve Faşizm) adlı siyasal yapıtında faşizmin Fütürizm'in doğal bir uzantısı olduğunu savunmuştur.

189. Gabriele d'Annunzio (1863-1938), İtalyan yazar ve asker. Yazı ve eylemleriyle İtalyan faşizmini desteklemiştir. 1937'de Mussolini tarafından Kraliyet Bilimler Akademisi'nin başına getirilmiş, ancak göreve başlayamadan ölmüştür.

190. Caspar Neher (1897-1962), Alman sahne tasarımcısı. Çocukluk ve okul arkadaşı olan Brecht'le birlikte çalışmış, Epik tiyatro anlayışı doğrultusunda eserler vermiştir.

191. Bkz. "Çin İşi Antikalar", *Son Bakışta Aşk*, s. 54.

—

Walter Benjamin
Moskova Günlüğü

Walter Benjamin 1926 yılı sonunda, kısa bir tatil aşkı yaşamış olduğu Bolşevik aktris ve eğitimci Asja Lacis'in bir ruhsal rahatsızlık geçirdiği haberi üzerine, yaklaşık iki ay kalacağı Moskova'ya gitti. Sovyet kültürel politikasında Stalinizasyonun başladığı bir dönemdi bu; herşey yeniden yapılanıyordu, "kamusal yaşamın gerilimleri öylesine büyüktü ki, özel yaşam tamamen tıkanmış" görünüyordu. Rusça bilmeyen Benjamin, dönemin tartışmalarına ancak ünlü tiyatro eleştirmeni Bernhard Reich ve Asja Lacis aracılığıyla girebiliyordu. Moskova'da Benjamin'in "Partisiz ve mesleksiz" bir serbest yazar olarak konumuna şüpheyle bakılıyordu; Reich, Lacis'in sevgisine ulaşabilmesinde karşısına güçlü bir rakip olarak çıkmıştı, üstelik Moskova buz gibiydi ve kaldırımlarda yürümek bile bir ıstıraptı...

Moskova Günlüğü, Benjamin'in hayatının bu zor döneminde tuttuğu notlardan oluşuyor. Bireysel bağımsızlığını kaybetmek pahasına Komünist Parti'ye katılıp sağlam bir çerçeve kazanmakla dışarlıklı bir solcu olmanın marjinalliğine sığınmak arasında sıkışıp kalışını, dönemin Moskova'sındaki kültürel ve siyasal olayları algılayışını anlatmanın yanı sıra sokakları, müzeleri ve günlük hayatıyla yazarın Moskova'yı algılayışını içten, edebi anlatımıyla aktaran bu günlük, hem hüzünlü bir anlatı, hem de siyasi bir değerlendirme kitabı olarak okunabilir.

Metis Tarih Toplum Felsefe
ISBN 975-342-313-6

Metis Yayınları
www.metiskitap.com

10.50 YTL